

НАПРЕДАК

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавачи

Фондација „За српски народ и државу“, Београд
Институт за политичке студије, Београд

За издаваче

Татјана Вукић, директор
Др Миша Стојадиновић, научни саветник, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић
Др Миша Стојадиновић, научни саветник
Проф. др хаб. Ева Бујвид-Курек

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор
Доц. др Александар Врањеш

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић
Проф. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Проф. др Обрад Стевановић
Др Марија Ђорић, научни саветник

Историја

Проф. др Марко Атлагић
Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.

Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 500 примерака • Штамп: Бирограф, Београд

Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију
и праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић. -
[Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд :
Фондација „За српски народ и државу“ : Институт за
политичке студије, 2020- (Београд : Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Повремено са тематским бр. -
Друго издање на другом медијуму: Напредак (Београд.
Online) = ISSN 2683-6114. - Има издање на другом
језику: Progress (Belgrade) = ISSN 3042-0261
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд

COBISS.SR-ID 15570185

Vol. VI / No. 3 2025.

Садржај | Content

Чланци | Articles

Небојша Р. Кузмановић

Драгош Калајић – Српско критичко становиште о западној култури и цивилизацији. 7

Nebojša R. Kuzmanović

Dragoş Kalajić – A Serbian critical attitude towards western culture and civilization

Александра А. Фостиков

Индопацифичка стратегија и Европа – од политике преко одбране и економије до културне и дипломатије вештачке интелигенције. Пример Чешке Републике 25

Aleksandra A. Fostikov

Indo-Pacific strategy and Europe – from politics through defence and economy to cultural and AI diplomacy. The example of the Czech Republic

Весна Г. Ђукић

(Траги)комедија забуне: двојник државе и студентски пленуми. 39

Vesna G. Đukić

(Tragi)comedy of errors: state double and student plenums

Милан М. Брдар

Макијавелијев *Владар*: нови поглед. Хуманистичка критика и етика објективног истраживања 51

Milan M. Brdar

Rethinking Machiavelli's *The Prince*: Humanist Critique and the Ethics of Objective Inquiry

Александар З. Станковић

Између холивудског сјаја и бирократског сивила: филм као средство утицаја на јавномнењску детерминанту спољне политике 77

Aleksandar Z. Stanković

Between Hollywood glamour and bureaucratic grayness: film as a means of influencing the public opinion determinant of foreign policy

Мирјана М. Тодоровић

Грађански водич за спаљивање отпада 93

Mirjana M. Todorović

A citizen's guide to waste incineration

Осврт | Review

Александар М. Бабић
Друштвена моћ и ново разумевање света у доба вештачке интелигенције 109
Aleksandar M. Babić
Social power and a new understanding of the world in the age of artificial intelligence

Сећање / *In memoriam*

Весна В. Башић
Љубица Миљковић – Леџбеница душе 117
Vesna V. Bašić
Ljubica Buba Miljković – A sanctuary for the soul

Списак рецензената за научни часопис *Найпредак* у 2025. години 123
List of peer reviews for the journal *Progress* in 2025.

Чланци | Articles

Небојша Р. Кузмановић^[1]

Архив Војводине
Нови Сад (Србија)

УДК 32:929 Калајић Д.
Прегледни научни рад
Примљен: 14.11.2025.
Прихваћен: 11.12.2025.
doi: 10.5937/napredak6-62791

Драгош Калајић – Српско критичко становиште о западној култури и цивилизацији

Сажетак: Кроз приказивање новинских текстова Драгоша Калајића који за предмет имају рат, као и наглашавањем Калајићевог учешћа у ратним сукобима током 1992–1995. године, аутор настоји да укаже на базични корпус вредности који је Калајића водио кроз живот и који је ватрено бранио, као и на виши, књижевни квалитет његових ратних репортажа. Анализирајући Калајићево разумевање рата и места које писцу у рату припада, аутор даје јасну слику Калајићевог „идеалног“ ратног извештача, „писца бога Марса“. Посебну пажњу поклања Калајићевим запажањима у вези са карактером и духовном снагом бораца, који су главни носиоци вредности о којима оставља траг. У закључку аутор даје и личну процену квалитета Калајићевих ратних забележака, али и карактера ратног извештача-писца који иза њих стоји.

Кључне речи: Драгош Калајић, рат, Сент Егзипери, Крајина, аристократија

Драгош Калајић (1943–2005) није био левичар, у то коначно нема никакве сумње будући да је питање социјалне правде и поштовања људске личности и права није разрешавао у идеалном свету једнаких који се у пракси увек извртао у диктатуре, тоталитаризме и разарања, најпре идентитета народа, а потом и самих народа. Но, Драгош Калајић, онај којег сам познавао и са којим сам у неколико наврата одлазио на ратишта широм Републике Српске Крајине и Републи-

ке Српске, био је практичар. У томе се, рекли би неки, налази тачка његовог могућег сусрета са идеолошким непријатељем, којег је Драгош, као уосталом и све непријатеље српског народа, Истока и Евроазије, посматрао само као спољашњу манифестацију, инкарнацију „невидљивог“ непријатеља, како то одлично пише Никодим Светогорац.

Калајић је, дакле, био практичар. Он није писао ради писања, није се заносио потребом

[1] kuzmanovic62@gmail.com

да покаже раскошност свог знања и списатељског талента који су били неоспорни. Све што је писао, сматрао је, требало је да доживи своју практичну примену, да покаже могућност једног другачијег мишљења, живљења и коначно рада, незатвореног у изоловане историјске балоне, већ живо повезаног с проблемима с којима се његов народ суочава у историји што се одиграва сада и овде. Све што је написао, сведочио је Калајић, поникло је из праксе; из историјских „истина“, којима сведочимо варљивим очиним видом и Истине која се осећа духом и душом, Истине која се наслућује и сагледава тек када се одбаци претпоставка да је материјални контакт са светом једини, оне истине која се под именом „традиција“ крије дубоко из разматавања траке.

Драгошево настојање да, с једне стране, за свој рад пронађе праксу и да га пракси врати, а с друге, да се од ње ипак одвоји као од нечега суштински варљивог, попут песка на сунчаним плажама, међу чијим зрнима тек каткад засија бисер, имало је, како је то једном приликом приметио и Миша Ђурковић, дубоке импликације на „конкретна питања из области политике, међународних односа или популарне културе“ (Kalajić, 2024a, str. 11).

Управо отуда, поштујући самог Драгоша, пре него што нешто проговоримо о његовим светлим ликовима из ратних дана, о јунацима и онима који то нису, с којима се сусретао на првој линији фронта, а који ће оживети и пред свима вама који стигнете до последње странице ове књиге, треба објаснити на који начин је Драгош разумевао борбу у којој су се Срби нашли почетком последње деценије прошлог века. Треба одредити за шта су се то они борили и, коначно, шта о рату

као расплету (никада коначном) драме савременог човечанства, узроковане једном лажном тезом о крају историје, Драгош закључује као мислилац, а шта као ратни репортер-књижевник.

Традиција и практична решења: против чега се Срби боре

Калајићево разумевање рата и његовог места у историји не може се схватити ако се не обрати пажња на његово разумевање Европе, која није само „издана“ већ је, упркос дезинтеграцији којој је подвргнута, а којом се управља у складу с потребама колонизатора, оличених у господарима, „англо-америчком естаблишменту и тајним друштвима“ и слугама, оличеним у „Европској заједници“, уједно и „империја будућности“ (Kalajić, 2024, str. 11). Као што ни идеја Европе није само растакање у исто време и стварање новог које по правилу долази након сваке трулежи, смрти и распадања, тако ни рат за Калајића није само уништавање већ је и моменат у којем се рађа ново, радикално другачије од старог које нестаје.

Свођење историје на материјално, физички опипљиво и опазиво, сматра Калајић, највећа је замка. Њу као „истину“ потурају оне структуре које, свесне исправности овог оштроумног запажања, за једини циљ имају да, перманентним проширењем сопственог система меке моћи, одржавају свет у стању у коме јесте (Kalajić, 2024, str. 17). Због тога Калајић, као неко ко долази из културе која, желела она то или не, руковођена духовном силом коју не може да контролише (али може да проба да буде у њеној близини, што је једини гарант преживљавања и победе),

изнова и изнова стаје у фронт одбране „окупираног простора“. Покушава да на Западу, на којем борави, пронађе она упоришта која не би ојачала његово лично утврђење (јер то, коначно, није ни потребно), већ би, с једне стране, посведочила Западњацима да оно што Срби раде могу пронаћи и у својој култури, док би Србима била доказ више да их у борби коју тако нерационално воде („презирући људско ништавило и плетење безумне скупштине“, рекао би Његош), ипак прате (и у томе за њима касне) нешто рационалнији и хладнији западњаци, они који су остали ускраћени за величину Косова и лазаревског опредељења за Царство небеско.

Стога не чуди то што Драгош своје учитеље налази (и) у оним западним ауторима који се опиру комунистичком банализовању стварности. За његово време и његову генерацију то, можда, није било широко распрострањено, али ни превише чудно. „Чудно“ је било пак, и до данас остало предмет спора који са Калајићем има овдашња грађанштина, то што он одлази корак даље, везујући се за оне „прогоњене, егзорциране, скрајнуте и непожељне“, који су, критикујући на Западу толико развијену идеологију „потрошње“, били отерани на маргину сопствених заједница (Kalajić, 2024, str. 13). Једина њихова „кривица“ била је та што су разумели да између комунизма и капитализма нема суштинске разлике. Оба погледа на свет, дубоко материјалистичка, без икаквог дубљег разумевања историје, обележена

су „модерним нихилизмом и демонијом економије, које западна цивилизација, међутим, представља као свет прогреса, ослобођења и испуњености“ (Kalajić, 2024, str. 14).

Па ипак, Калајићу то „отпадништво“ не смета. У својеврсној усамљености, „самости“, у том готово монашком удаљавању од света које резултира склањањем у пустињу и испосницу, из које се излази и полази у рат, он препознаје не само борбу коју, дубоко свестан Истине, води унутар свог народа већ и борбу коју, коначно, води против својих непријатеља, уједно и непријатеља Евроазије и његовог народа. У свету којим доминира „просветитељски модел“ пожељно је и једино исправно бити „декадент“, презрен, конзервативан и одбачен (Kalajić, 2024, str. 14). Остајући „сам“ и дубоко разумевајући „самост“ у којој се његов народ нашао у данима скидања маске и ступања на сцену новог-старог Режи́сера драме човечанства, Калајић се јављао у *Дуји*^[2] рубриком „Један поглед на свет“, коју смо ми, његови познаници, ученици, поштоваоци и пријатељи с нестрпљењем чекали. Дobar део генерације којој и сам припадам дивео се Драгошевом аристократском, готово махијевском односу^[3] према свету који није разумео оно што он говори и у чему су се Срби и Евроазија нашли. Ми смо тражили и Драгош нам је давао слику живота која се „радикално разликовала од успостављене, економизмом и прогресом обележене стварности и човека заробљеног тим оквирима“ (Kalajić, 2024, str. 81).

[2] *Дуја*, чувени београдски магазин, први илустровани лист покренут у Југославији после Другог светског рата. Излазио је, с неким прекидима, од 1945. до 2003. године.

[3] За оне који можда не знају: Томас де Махи (1744–1790), маркиз од Фавраса, читајући пресуду која га је водила у смрт, револуционарима је смирено и с презрењем поручио да у тексту који су му предочили постоје три словне грешке.

Прилично пластично и без онога што од здраве филозофије води у безумно филозофирање, Калајић је кроз ступце и шлајфне поручивао да је главни противник Европе био и остао атлантизам, који је он „поистовећивао са јудео-протестантизмом“ (Kalajić, 2024, str. 38).

Тај противник, који свој корен има у демонском обожавању економије – закључио је Калајић, посматрајући идеолошке узорне противника, његове практичне претече, као и искуство сопственог и других народа у другој половини XX века – не показује вољу да било кога остави слободним. Он суштински нема савезника, њему нису потребни пријатељи, већ робови (овде би требало размислити о Марксовој идеји да капитал нема пријатеља и да је његов једини циљ укрупњавање, до потпуног монопола или уништења света). Ако не прихвате да постепено изумру дубоко анестезирани идејом о „победи“, „прогресу“ и „слободи“, ти робови биће осуђени на бруталну, телевизијску смрт, попут оне које смо се нагледали у мученичкој Сирији, а која није тако неподношљиво банална само да би понизила жртву (питање је да ли то уопште и чини), већ да би застрашила свакога ко и помисли да устане из коме у којој је заробљен (Kalajić, 2024, str. 139).

Нама, који смо се тих деведесетих година нагледали баналних смрти, Драгош је сведочио да оне, за разлику од смрти из Баљковог култног документарца, ипак нису биле безвредне. Свестан значаја сваке своје речи, Калајић нам је указивао на то да смрти на фронту имају неупоредиво дубљи и виши смисао од ликвидације Кнелета која, извршена у неком београдском хотелу, представља једину будућност светосавске душе ако допусти да буде новцем демонизована.

За разлику од сатанистичких ликвидација по улицама Београда, смрт на фронту, поручивао нам је Калајић, била је израз презира према демону економије, спрам којег су Срби, благодарећи свом православљу (а мимо њихове личне воље), у доброј мери били имуни. Као део простора који се од „веберовско-протестантског“ и разликује својим односом према материјалистичком, Срби су, поносно је писао Калајић, водили рат за спас човечанства. У том сукобу они нису бранили (само) себе, већ су, као својеврсна предстража Русији, главној мети подемоњеног Запада – куповали време за руско усправљање и скупа са уснулом Москвом били катехон. Зато за Калајића рат није вођен тек за села у Подрињу, Семберији, Банији, на Кордуну, у Лици, Славонији и Далмацији. Био је то, са ове дистанце могу рећи (управо захваљујући Калајићу) и остао, израз геополитичке и цивилизацијске супротности, која тек треба да доживи своје велико разрешење (Kalajić, 2024, str. 38).

Учећи нас о правој природи рата који се одвијао пред нама, а у којем су многи од нас и учествовали (директно или посредно), загладенима у „револуцију“, коју је доносио не више хипи покрет, већ контракултурни (мислили смо) британски и амерички панк, Калајић нам је поручивао да у алкохолу и глумљењу револуције нема ничег аутентичног. Лондон, Њујорк и Вашингтон, у које смо били загладени, а са којима смо се нашли у рату, поручивао је Калајић, не марећи превише за то како ћемо реаговати, нису никакве велелепне престонице човечанства, нити гнезда из којих ће излетети дубински преображај света, већ центри у којима се (иако су и сами поробљени) кују златни окови, којима се слободни народи држе у покорности.

„Моћне“ престонице Запада нису ништа више до обичне „лабораторије“ новог светског поретка, чији су само покусни кунџићи они српски непријатељи постројени на терену (Kalaјић, 2005, str. 6). У тој чињеници, што открива и трагедију наших непријатеља, који, хтели то они или не, састрадавају са нама, Калајић не налази ништа чудно. Таква улога, сматра он, Загребу и у Загреб загледаним српским непријатељима и припада; њен је корен на много дубљем, метаисторијском плану. Западни, римокатолички свет поништио је Христосово одрицање и као једини простор у којем тежи да докаже своју правоверност, попут „јудео-протестаната“, прихватио материјални свет, свет којим доминира демон економије и фактичке политичке моћи.

Чињеницом да припадају Цркви коју Запад није кооптирао (за разлику од протестантске) и није корумпирао (за разлику од католичке), Срби су, поручивао нам је у лице Драгош, остали изван распадајућег света и његов су проблем, чак већи него што је то чињеница труљења Запада. Као што су, гоњени својом подемоњеном природом, покатоличени Срби из Херцеговине били први када је требало убијањем поништити доказ о сопственом паду, тако је и у материјализам и нихилизам уроњени колективни Запад повео рат против Евроазије као простора у којем се демон економије сматра страним телом (што не значи да и ту није успео да продре).

У том рату, чији су актери били и Срби, сукобила су се два светоназора: један је био израз луциферијанске гордости и тезе да је човек мера ствари, а други се заснива на идеји да људска права могу бити заиста задовољена тек пошто се изнад њих поставе божанска. Увођење хијерархије,

сматрао је Калајић, није никакво поковање, већ једини пут ка слободи. Човек Истока појам слободе не одређује као пуко испуњење нарцисоидне потребе да своју задовољштину доведемо до краја, самопроглашени за меру свих ствари, већ као проналазак спасења. (Да ствар буде гора, такво нарцисоидно задовољење није ни могуће будући да капитализам стално фабрикује нове „потребе“ без којих „није могуће“ бити задовољан.)

Из коме у којој смо били Калајић нас није будио мајчински, тихо, да нас не уплаши. Није настојао да нам учини што лакшим сусрет са светом чија је логика супротна оној у коју падамо, а не паднемо, ударамо о плочник а не распадамо се. Он је то чинио мушки, војнички, не марећи за шок у који можемо упасти. Поручивао нам је да, упркос историјском искуству, које је мојој генерацији додатно појачавано партизанским филмовима, а упркос и тренутном стању ствари, које је појачавано оном тужном хрватском „Данке, Дојчланд“, Срби могу и морају тражити модел сарадње са уједињеном Немачком. Желео је да верује да ће се та Немачка, кад-тад, „еманциповати од америчке окупације“ (Kalaјић, 2024, str. 18). Чини се да тек сада, упркос настојању званичног естаблишмента да их угуше и прогласе „екстремним“, можемо чути прве еманципаторске гласове из Берлина.

Лупајући нам шамаре отрежњења, Драгош је без милости писао о улози америчких банкара у обарању руског царства и доприносу који су српски сарајевски атентатори 1914. дали светској припреми за цивилизацијски колапс, започет 1917. (Kalaјић, 2024, str. 127). Последице су се осећале и у југословенској крвавој драми, чији смо били сведоци и учесници.

Но, не треба се заваравати! Калајићу није било жао што Југославија нестаје. У свом разумевању трагике братоубилачког рата^[4] (која је нама на моменте била потпуно несхватљива и неприхватљива) и у откривању потребе атлантистичких кругова за таквим ратовима, Драгош је био доследан у уверењу да је држава Јужних Словена замишљена као продужена рука западњачке масонерије и да је морала нестати (Kalajić, 2024, str. 124). На том простору требало је створити нову форму заједнице, са потпуно измењеним унутрашњим карактером („словенска цивилизација“ и идеја „словенског капитализма“, са селом и за другом у свом епицентру, која би имала довољно снаге да се одупре „цивилизаторским“ мисијама западњаштва), која би по логици ствари била усмерена ка Русији (Kalajić, 2024, str. 217). Једнако тако, Драгош се надао рођењу нове Русије, која би, уверавао је, требало да раскрсти са својим антигерманством и да се, упркос околностима које томе нису ишле наруку, окрене ка Берлину.

Конечно, борба коју су Срби водили, поручивао је Калајић, имала је и своју „земаљску“ димензију (отуда и нужност мушког буђења из сна). Била је то, а и данас је, борба за српску геополитику. Миломир Степић је потпуно у праву када констатује да је Калајић био једна од „најзаслужнијих личности“ за ренесансу српске геополитике (Kalajić, 2024, str. 31).

Постављајући српско питање као геополитичко, Калајић је поставио тезу о могућности постојања интегралистичког српског национализма, који не зависи од промењивог фактичког стања

на терену и не распарчава отаџбину, чак ни онда када, три деценије након изгона из Крајине, Срба више готово да и нема на просторима са којих је током ратних година Калајић упућивао своје позиве за наставак борбе (Kalajić, 2024, str. 43–44).

Данас, када нам је на делу српског етничког простора културна политика постала, ако не једино, а оно главно оруђе којим се можемо служити, ова Драгошева идеја поново постаје актуелна. Тамо где је могуће водити политичку борбу, дужни смо, ако следимо оно што нам је Драгош Калајић оставио у аманет, да је водимо. Без страха и задршке. Увек свесни да ратови у којима смо нису ратови за простор, већ за традицију, што стоји изван простора у којем смо и времена из којег смо.

Писац бога Марса

Калајић сматра да рат није само разарање, него и радикална позиција, тачка у којој почиње стварање новог. Но, он за Калајића није никаква богомдана чињеница, већ израз трагичне немогућности човечанства да схвати суштину сопствене егзистенције. Отуда и истинску вредност рат добија само под условом да се након њега човек правилно одреди према спасењу, као суштини историје. За Калајића рат није ни „светска хигијена“. Штавише, идеја о рату као „прочишћењу“ за њега је „глупост“, будући да рат увек, „а поготову у добу модерне технологије“, „погађа и односи најбоље, лишавајући зараћене народе огромног генетског блага“.

[4] Не треба заборавити да је Калајић покушавао да успостави здраве односе и са Хрватима, сматрајући да сваки анестезирани народ има могућност да се из насилног сна пробуди.

Осим писањем, Драгош Калајић бавио се и сликарством. Приказана слика носи назив *Модификација 4* и урађена је техником акрил на платну.
Фото: Народни музеј Србије

Као што не спада у категорију оних „јунака“ који се рату радују, Калајић није ни уз оне који наричу због њега и проглашавају га појавом иманентном палом људском карактеру. Као што нема потребу да се уклапа у теорије о „племенитом дивљаку“, да од човека прави „добро биће“, Калајић нема потребу ни да пориче склоност људске природе ка насиљу и убиству. Вредносно одређење нема никакве везе са признавањем

чињеница, а рат управо то јесте: „вечна константа људске историје“ коју не може „окончати ни највећа мобилизација пацифистичких жеља“.

Но, будући да даје могућност човечанству да правилно сагледа сопствену трагедију и осмисли нови пут ка другачијем, непогибељном циљу, рат, сматра Калајић, јесте „једна позитивна селекција“. Позивајући се на Белу Хамваша, Калајић јасно истиче да рат доноси преко потребну

духовну баријеру којом се људи деле на „две врсте, на оне који су остали заробљеници исконског страха“ и „оне који су га се ослободили“. При томе, тај „страх“ није (само) страх од смрти већ је превасходно страх од живота, односно од живота другачијег од оног који је појединца и колектив довео у стање у којем је. Отуда, пише Калајић, суочен са личним и искуством оних са којима је на фронту боравио, тек на првој линији, пошто се ослободе свих заблуда и лажи, људи почињу да живе аутентичним животом. Под „аутентичним“ Калајић подразумева живот без алгоритама, живот који „не поклања сазнања“, већ се за њих ваља изборити. Рат је управо таква прилика, коју могу на своје добро искористити само они који имају дубљи осећај за живот.

На фронту тај „дубљи осећај“, сматра Калајић, почиње оног момента када се јунак, ратник, уздигне изнад баналности страха. Отуда је прича о рату за Калајића потенцијално и прича о чојству и јунаштву, сведочанство о полету, на исти онај начин на који и Антоан де Сент-Егзипери, ратни приповедач и јунак у којег је Калајић, можда, највише загладан, ствара *Малої ѝринца*. Није рат тај који своди човека на најнижу меру, већ је човек тај који то у рату чини сам са собом. Рат, као и свака друга суштински невољна ситуација у којој се појединац и читави колективи нађу, даје могућност издизања и сведочења сопствене личне духовне снаге. Њиме се, у коначници, трансцендира баналност.

Указујући управо на пример Сент-Егзиперија, Калајић, у свом раду „Писци бога Марса“, исцртава лик јунака-приповедача, сина рата. Писац *Малої ѝринца* није био лажни пацифиста, како обично воле да истичу они који не разумеју суштину рата, он није себи постављао сувишна питања, није се питао „треба ли“ и „за кога“, већ је јуначки, уздижући се изнад баналности разарања и лажног мира, који није друго до издаја нападнуте отаџбине, испуњавао дужност коју налаже љубав. Критички доживљај света, који код Егзиперија није споран, сматра Калајић, за писца и ратног pilota није био разлог да остане изван ратних вихора.^[5] Штавише, након колапса Француске у брзом рату против Немачке, Егзипери је био један од оних који су патили у наметнутој неутралности, опирајући се сваком лажном пацифизму, опирајући се да љубав према ближњем замене саможивошћу, чије су крајње исходиште дезертерство и издаја. Чим су савезничким заузећем Северне Африке створене прилике за то, поново је ушао у авион и у отаџбину се запутио летећи, онако како и приличи ратном pilotу и јунаку.

Калајић је поштен не само према рату и јунацима у њему већ и према онима који о рату говоре и пишу а држе се подаље од линије фронта и разумевања његове сржи. Онај ко у рату није учествовао нема право да о њему говори, поручивао је Калајић и „нашим“, који су, барем током деведесетих, далеко од пушака и топова на сва звона позивали у борбу. Ратни извештач,

[5] Када нам се данас, полазећи са опозиционог становишта према власти, поручује да треба да заузмемо и опозициони став према одбрани земље, требало би се сетити једног домаћег примера – Димитрија Туцовића. Иако критикује политику Николе Пашића и Стојана Протића, Туцовић у последњем писму оцу, директно са фронта, поручује да је читав живот делио своју судбину са судбином свог народа, те да то чини и 1914. године.

ако жели да постане ратни писац и књижевник, који, сматрао је Драгош, једини има духовну снагу да проникне иза баналне материјалне природе рата, мора и сам бити човек духа. У противном, онако како је то радио „осредњи“ Хемингвеј, везаће се за људске слабости и патетику, разумевајући рат искључиво као смрт која не разара само физичку егзистенцију борца већ и духовни, метафизички карактер његовог јунаштва. Зато он, као примере за којима треба поћи у трагању за најбољим „писцима бога Марса“, истиче Ксенофона, Хомера, Аполинера, Еволу, Де Монтерлана, Селина, Фон Саломона, Гумиљова, Хајдегера, Де Шардена, Хамваша, Сент-Егзиперија, Ингера, Малапартеа, Црњанског, Кракова...

Само они који нису били на фронту, сматра Калајић, не могу препознати јунаштво код непријатеља. Само они које у чињењу не покреће љубав и који у љубави не налазе потребу да се превлада баналност света, могу се ограничити на мржњу и дехуманизацију противника. Отуда Калајић, дубоко свестан ко је, шта је и од кога брани своју светињу, презире сејање мржње „према непријатељу с оне стране ватрене линије“.

У говорима и текстовима сведочио је свој отклон од оних који су током ратних сукоба на простору бивше Југославије позивали на потпуно истребљење читавих народа. У „ратним извештајима и сведочењима великих писаца“, писао је Драгош и чврсто се држао тог модела, „није могуће наћи ни позиве на убијање непријатеља. Први повесни, односно, најдревнији сведок таквог етичког правила је Хомер: премда је извесно ратовао у редовима Ахајаца, он је, у *Илијади*, с достојним поштовањем, па и дивљењем, опевао и подвиге тројанских јунака“.

Они који не признају јунаштво непријатеља (а свесни смо да смо и ми Срби као народ дошли у стање у којем је упитно имамо ли снаге да у противнику сагледамо не само опонента већ и јунака) ни сами нису јунаци, а нису ни „писци бога Марса“.

„Како сведочи ратна повест, ратнохушкачке позиве и убилачке наговоре исписивали су само лоши или просечни писци, по правилу из далеке, безбедне или удобне позадине.“

Хушкање на убијања и презрење према свему што непријатељ чини, сматрао је Калајић, део је пропаганде. То није никаква љубав, никаква саможртва, већ израз простог настојања „да се вештачки надомести недостатак ваљаних мотивација за борбу“. Мржња, поручивао нам је Драгош Калајић у јеку најтежих сукоба у Републици Српској Крајини и Републици Српској, одраз је духом слабих и смерница за скретање на пут који завршава у поразу и потпуној катастрофи.

„Један од најтежих задатака борца је када – због неверица или сумњи у ваљаност државе коју треба да брани“ – не може да пронађе мотивацију за додатни напор. Снагу за тај напор, који држава (са својим, најчешће банално материјалистичким интересом) покушава да подстакне једнако баналном пропагандом, истински јунак мора да нађе „у самом себи, у свом уму, у својој души“. Ту Калајић свој апсолутни узор налази у Сент-Егзиперију, који се, у писму од 30. јула 1944, писаном само дан пред последњи лет, с презрењем односи према хушкачима у сопственим редовима и агентима баналне смрти: „Не додирују ме сиђења на мржњу, на безобзирност и на гадости које они зову *усправљањем*... Под опасностима рата ја сам

гољи и огољенији него што се чини могућим. Апсолутно чист. Пре неки дан изненадили су ме ловци. Једва сам им измакао. Осећао сам се тада потпуно блажено. Није да због неког спортског или ратничког делиријума ја више не осећам (опасности), него више не разумем ништа друго до квалитет суштине. Врлина – то је спасити француско духовно наслеђе што почива у библиотеци Карпентраса. То је шетати се, огољен, авионом. То је учити децу да читају. То је пристати да будеш убијен као обичан тесар. Они су отаџбина... Не ја: ја сам од отаџбине. Сирота отаџбина.“

Само овако високо уздигнута свест, коју ће Драгош често називати „аристократском“, пркосећи овешталим појмовима, уроњеним у просту економску моћ, стечену или наслеђену, у стању је да у рату пронађе упоришта снаге сопственог и народног духа. Тај успон, који се највише остварује онда када се услед приближавања смрти човек ослобађа „сваког значајнијег утицаја стрепњи душе за сопствени живот“, Драгош ће приметити и у Републици Српској Крајини. Њени борци на једном од својих тенкова исписаће поруку: *Смрт не боли*. У тој лазаревској и видовданској поруци он није видео позив у смрт, већ у јунаштво, позив на одсуство сваког страха за личну физичку егзистенцију.

Када говори о лошим последицама рата, Калајић настоји да се одвоји од баналности смрти и разарања која, бивајући толико очигледна, није ни тражила посебну елаборацију. Зато он нема много поштовања према онима који након ратова запостављају њихову „вештешку етику“ и у први план стављају слике ужаса. Уместо тога, још једном пред нашим

очима исцртавајући суштину те етике, Калајић настоји да покаже да ли је рат кроз који се прошло донео потребну промену. Осветљава како се спрам те чињенице постављају они који су, надилазећи баналност физичке смрти, успели да допру до „аристократске“, видовданске и егзиперијевске свести.

Ни овде Калајић није без поштења. Посматрајући и искуство сопственог народа, он јасно запажа да немогућност навикавања истинских јунака на стање „мира“ није никакав психолошки поремећај, већ израз носталгије за „доживљеном величином човека“ у рату, величином која у миру нестаје, која у миру не вреди, а јунак жели да је пренесе млађим генерацијама. Управо о том раскораку, чини нам се, писао је и Стеван Јакочевић у својој књизи *Смена генерација*. О њему је у свом обраћању Митровчанима, у Срему 1940, говорио ђенерал Љубомир Максимовић, командант Петог пука Дринске дивизије, ослободилац Срема и Сушака. Тај раскорак, трајна слика немогућности схватања етичке снаге рата као изворишта снаге духа, представља свакако важан сегмент онога што би се у међуратној српској и југословенској политичкој историји могло свести под сукоб „стarih“ и „нових“, односно, како то бележи Калајић, оних чији су идеали, с једне стране, „аристократија“, а с друге – „шпајз“.

У том сукобу нарочито предњаче, правилно запажа Калајић, не они који због својих година нису могли да учествују у рату (па отуда можда и имају право да са мањком разумевања о њему говоре), већ они који су избегли „војну или моралну обавезу да понесу униформу“. Управо они (а за њих Калајић сматра да немају никакво право да о рату говоре) „гаје тешко скривану или

отворену нетрпељивост према повратницима из ратова. Завист и мржња коју самозвани интелектуалци из редова таквог грађанства гаје према мислиоцима и писцима што су се смело одазвали позивима рата је већ пословична“.

Отуда и не чуди то што војници и писци-ратници не само да не могу да се снађу у послератном „миру“ већ га неретко и презиру, као стање које потврђује Драгошеву тезу с почетка нашег текста: да рат није никаква „хигијена“ и да су у њему неретко (и на страни формално победника и формално побеђених) једини победници они који не одустају од баналног схватања живота, у чијем средишту се налази демонско обожавање економије.

„Како сведоче дела великих писаца-ратника, од Дријеа ла Рошела, преко Ернста Јингера и Курција Малапартеа, до Милоша Црњанског“ – пише Калајић – „поглед на свет искањен и уздигнут ватрама рата прозире и трајно презире грађанско друштво и одговарајући поредак вредности, у коме види само владавину наопакости и нискости, бескичмености и кукавичлука.“

Говорећи, коначно, не само о онима на које се угледао, које је по рововима и горама широм Републике Српске и Српске Крајине сусретао, већ и о себи, Калајић ће и својим противницима и онима који желе да му буду пријатељи поручити да се људи који су прошли рат односе према грађанском свету, с пуним правом, „гласом поносне супериорности“. Тај глас заправо је израз „аристократског“ презирања страха за сопствену физичку егзистенцију и лазаревско-египеријевске смирености у моменту последњег узлета, који никада није узлет према непријатељу и смрти, већ према сунцу и спасењу.

Светли ликови из ратних дана

Практичан и одан традицији, Драгош Калајић нема потребу да просто описује фронт и људе на фронту. Управо супротно томе, у својим ратним сведочанствима, које смо читали једнако ватрено колико и стрипове, Калајић трага за „знацима, личностима и идејама“ који упућују на Истину, скривену дубоко изван баналности материје (Калајић, 2005, стр. 5). У том смислу, могу слободно рећи да њега историјски ток и у њему рат, чији је део постао, не оптерећују превише. Калајић се кроз своје записе јавља не као прости хроничар, већ пре свега као књижевник, као онај ко настоји да продре што је могуће дубље у ходнике историје, у њена упоришта, с јасном намером да открије суштину бића и главни ток позове да се подреди циљу, сведочећи да нема ни смисла ни разлога опирати му се.

Трагајући за одсјајем традиције међу борцима на фронту, а и сам се трудећи да у себи разгали исти пламен, Калајић је присутан у својим причама. У томе и лежи њихова највећа вредност, по томе се оне и издвајају од испразних новинских реферата, из којих се јасно види да аутор није ништа више до записничар на састанку месног партијског одбора или каквог ОУР-а.

Калајићеви књижевни ратни записи нису просто излиставање нечијег животног пута, већ тачке заједничког сусрета јунака и књижевника не само са саборцима на фронту већ и са самим собом. Пре свега са самим собом. Јер, трагајући за дубоким коренима историје, на фронту растерећен потребе да се „уклопи“ у оно што је београдски (и шире) естаблишмент прогласио „животом“, трудећи се да проникне у елементе

који човека наводе на одређени облик мишљења и понашања, Калајић пред своје саборце и публику износи сопствено Ја. Можда још прецизније речено, Калајић, пошто је, по свему судећи, знатно пре већине Срба пронашао сопствена исходишта, има јасну потребу да их пренесе другима, у складу са својом практичном, али не и немислећом природом. Он то не чини гордо, тако што ће се наметнути као некакав учитељ, већ тако што ће та исходишта препознавати у истинским јунацима свог времена, у онима који су са пушком у руци и на фронту били чувари светог у време потпуног краха профаног на српском етничком простору.

Калајић се, према томе, не крије између својих редова. Он не жели да буде „објективан“, што по правилу значи благ. Он зна шта жели, зна куда иде и нема проблем да то јасно истакне. Он то чини не само као припадник српског народа, чији је циљ да на сваком месту оправда све добро и лоше што његови сународници чине, већ пре свега као уметник, сликар, есејиста, који проналази простор и за критику сопствених ратних другова, онако како је то на брдима око Сарајева својевремено чинио и Едуард Лимонов. Шта је природније до да писци као Лидочка и Радован Караџић заједно стану пред распајајућу Европу? Шта је теже од чињенице да је управо тај сусрет људи који нису само упозоравали на „аутостраду пакла и страдања“, већ су у мраку видели јасне обресе могуће будућности, опевала трагична Наталија Медведева, тим истим мраком и том истом трулежи затрована? Управо „трагедија и искуство уче“, писао је Калајић, „да све појаве, увек и свуда, најјасније и најверније изражавају своје формативне и информативне принципе при самим исходиштима, у средиштва настајања“ (Kalajić, 2005, str. 6).

Већ на самом почетку рата, у рушевинама Југославије, Калајић је 20. јуна 1992, у *Дуји*, без икаквог околишања, записао да се свет налази у трећем светском рату, који заправо представља прост наставак онога што је почело 1914. године. У њему су, из својих разлога, у чију оправданост не сумња, увучени у туђе интересе, у значајној мери учествовали и Срби. „Тај рат воде силе 'атлантизма' ради наметања 'новог светског поретка' и свођења човека у ропске кострети економске животиње“; он је механизам којим „плутократска интернационала“, након Великог рата измештена у Америку, настоји да оствари своје „псеудоимперијалне интересе“. Ти интереси врхуне у овладавању евроазијским континентом, „на којем почивају ум и срце света, посматраног под светлом метагеографског симболизма“ (Kalajić, 2024, str. 124).

Рат који се против Срба води и у којем учествују Јово из Лике, Драган са Озрена, Милорад из Далмације, Никола из Срема, заувек уснуо на подрињским kotaма, говорио је и писао у *Дуји* Калајић, има само један циљ: да што више фрагментише српски простор, да Србе раздружи, смањи њихов број и тако онеспособи било какав будући отпор, који ће кад-тад, био је уверен, кренути из Русије. На неки начин, Калајић је, можемо слободно рећи данас, био у праву. То што до руског отпора није дошло у виду једног националног и конзервативног устанка унутар саме Русије, а против сопствених издајничких псеудоелита, како је предвиђао или прижељкивао, данас много више кошта Русе него што кошта Калајићеву могућност предикције (Kalajić, 2024, str. 139). Па ипак, на сасвим необичан начин, Калајић је и ту био у праву, јер је констатовао да ће

Део чланка Драгоша Калајића у Дуги.

Фото: приватна архива

одуговлачење Руса коштати не само Москву већ и Београд, а последично и читав Балкан. Коштаће, у ствари, свесловенски простор, који је Калајић, упркос свему што се на том простору збивало, до свог последњег даха посматрао као (пожељну) политичку целину.

О томе ће он говорити још 1992, у тексту „Ка словенској империји“, у којем ће, између осталог, записати: „Словенским народима (па и онима,

дакле, који се налазе у сукобу на простору бивше Југославије, прим. аутора) прети ново и још горе ропство. Тежину те претње посебно увећава чињеница разоружаности и неспремности словенских народа да се ваљано одупру новом циклусу поробљавања и изабљивања“.

На практичном нивоу, то је рат који Левијатан води против отаџбина, против самог права на отаџбину. Бранећи своју отаџбину на границама

свог етничког простора, који се поклапа с првом линијом одбране Евроазије и где ће се родити нова српска држава, Срби бране то право и те отаџбине и за оне који сопствене растачу, несвесни шта заправо чине (Kalaјић, 2024, str. 197). У том рату, Срби нису ти који руше, већ они који граде. Због тога њихов задатак на фронту и јесте знатно тежи: за разлику од њихових противника, они немају право на „нихилистичку победу“, која се огледа у количини разрушеног, а не у лепоти одбрањеног и изграђеног (Kalaјић, 2024, str. 127). О томе ће, упркос свим изазовима, опирајући се свођењу рата на уништење, Калајић писати већ 1992, у тексту „Ка словенској империји“.

„Нихилистичка победа“ је „привилегија“ оних што, свесни да њихова идеја „новог светског поретка“, ипак, није вечна, а можда чак ни могућа, страхују од казне коју ће им спремити истински победници Великог рата који траје. „Метафорично речено, попут коцкара коме, након низа великих добитака, срећа почиње окретати леђа и који стога хоће да изађе из игре, лишавајући партнере прилике за реванш – и стратегије 'новог светског поретка' покушавају да, посредством пропагирања идеја о 'крају историје', прогласе крај партије зване 'историја', зазирајући од противпокрета других сила и нових идеја“ (Kalaјић, 2024, str. 135). Ова Калајићева идеја, настала на трагу анализе написа Френсиса Фукујаме, заправо је једна од најреволуционарнијих његових мисли, актуелна и данас, када се, коначно суочени са својим ограничењима у Авганистану, Украјини, Израелу (уз увек проблематичну Сирију), поборници „новог светског поретка“ заиста суочавају са претњом казне. Ипак, ако желимо да до краја схватимо Калајића, морамо разумети да

нама нису потребне промене режима, већ потпуна метаноја, радикално измењено разумевање света и суштине човечанства.

Тешко је са потпуном сигурношћу рећи да ли су Срби у Републици Српској Крајини и Републици Српској, које је Калајић тако радо посећивао (и ја са њим у неколико наврата), схватили коју улогу заправо имају. Појединачни примери на које Калајић упућује сведоче да би се о томе могло размишљати са пуно основаности. Но, најважније је да разумемо: Калајић је сматрао да се о игрању баш те и такве улоге Срби, на сву срећу, не питају превише. Та улога је судбински везана за њих као граничаре на много широј и већој граници од оне коју је покривала некадашња Крајина са средиштем у војној команди у Бечу. Докле год постоји макар мали број оних који ту улогу разумеју (паралела са монаштвом и идејом о спасењу света више је него прихватљива), Срби ће пронаћи снагу и начин да се одупру. То одупирање, коначно, нема само своју физичку него има и духовну димензију, па Калајић сматра да су Срби победници без обзира на тренутни исход битке коју воде, тим пре што се суштина те битке не може схватити ако се у анализу не укључи и питање спасења душе.

На питање шта чинити ако се жели одупрети „освајачкој стратегији“ Запада, Калајић, кроз примере које даје с прве линије фронта, одговара да је први и најважнији корак на том путу – освешћење. Треба доћи, да се послужимо речима Агнеш Хелер, до „радикалне позиције“, до тачке у којој ће наше саморазумевање морати да претрпи фундаменталне измене. Како те измене нужно значе одвајање од света који има потребу да у наше име и ради нашег „добра“ фабрикује идентитете, оне у

практи, у времену у којем се Калајић нашао (а ни данас, по свему судећи, није другачије), уводе у рат.

Оне који у таквој ситуацији стоје по страни Калајић презире, сматрајући их „злонамерним“ и „заблесављеним“. Они су најгори изданак сопственог времена, слика и прилика света који одбија да се суочи са сопственим распадањем, кривећи гласника који их опомиње на њихово болесно стање. То су људи који не виде да постоје моменти у историји у којима патолошко стање друштва тражи радикално другачију реакцију. Управо је такав један случај Драгош забележио међу српским борцима, на фронту. Наиме, услед комешања на првој линији, група бораца оставила је на положају према муслиманима старијег саборца, који због тешког стања није био у могућности да се брзо креће. Пошто је остао сам, борац се окружио муницијом и оружјем који су око њега остали и почео да дејствује по непријатељу, који је, затечен таквом реакцијом, а немајући сазнања о томе на шта наилази, устукнуо. Кад су се на линију вратили други борци, питали су га одакле му толика храброст. Одговорио је: „Ма каква храброст! Морао сам, бре, да останем, јер сам добро знао да ме ове моје старачке клецаве ноге не би далеко одвеле!“

На ратишта, као извештач, колико знам и колико је говорио и писао Момо Капор, Калајић је често одлазио и „на своју руку“, у зоне које нису биле сигурне и у које је мало ко желео да иде. Па ипак, он тамо није одлазио као авантуриста, већ као неко ко је желео да стави до знања где припада људима пред којима није никакво распадање, већ стварање новог света. У том смислу, Слободан Антонић је у потпуности у праву када у Калајићевом делу проналази „делотворни песимизам“, под којим подразумева „херојски пркос духу времена“

код српских бораца на фронту. У њиховој пожртвованости он је уочавао јасно „етичко начело борбе до последњег, за свет који постоји још само као идеја – јер је потпуно срушен“ (Kalaјић, 2024, str. 57).

Због тога ће Момо Капор у више наврата прибележити да никада није видео човека храбријег од Драгоша Калајића. Ми, који смо га познавали, можемо се сложити с том Капоровом констатацијом, сећајући се Драгошевог чувеног, готово балетског плеса по Сувој Међи изнад Двора на Уни који се одвијао упркос активном дејству непријатеља. На исти начин, трагајући за доказима о могућности презирања смрти и страха за физичку егзистенцију, Драгош је, не осврћући се на опомене својих пријатеља, прелазио брисане просторе на Малом Алану, на Велебиту. Тек да можете да видите како смо се Драгош и ја у лето 1994, прашњавим коридором, седећи у камиону са возачем, провлачили поред хрватских снајпериста, хрлећи ка нашој драгој Бањалуци, где нас је, с ракијом добродошлице, чекао генерал Славко Лисица.

На фронту, Калајић је једнако причао с борцем, обичним радником, пастиром, сељаком једва писменим, као и са представницима италијанског племства, руског песништва и француске философије. Са свима он говори увек и искључиво о једној ствари – о судбини Европе. Разлика је само у томе што негде ти разговори почињу у дубоко усађеним коренима у српској граници и завршавају се на пушчаној мушици, а негде они са те мушице почињу, ширећи се ка непрегледним идејним метапросторима. Док једни до тих простора долазе теоријом и познавањем философије, други их освајају својим јунаштвом и гуслањем на првим линијама фронта. Осећајући да ови први не вреде без искуства ових других, а да другима након јунаштва знање првих

није ни потребно, своју потпуну инспирацију Драгош налази управо на предстражи Евроазије, међу светлим ликовима из рата.

Драгош је волео фронт; да будем до краја прецизан, волео је снажне карактере и јунаке које је затицао у сваком свом контакту са могућом смрти. Дружећи се с ратницима, он је утврђивао себе у презиру према кукавицама, полтронима, компромисерима, фолирантима, паразитима и крадљивцима идеја које је остављао иза себе, по престоничким кулоарима и јаловим пијанкама друштва писаца (Kalaјић, 2024, стр. 34).

22 | Па ипак, плашио се српске малодушности и кроз своје ратне записе опомињао на опасну спремност неких да од свега „лако дигну руке“; нудио је, истовремено, примере јунаштва као позив да се на стази спасења остане. Можда је најлепши такав пример стари пуковник Јездимир Лакићевић, „који је у седмој деценији живота напустио пензионерску наслоњачу пред телевизором, да би ступио у одбрану свог народа, преузевши команду над артиљеријом Херцеговачког корпуса“.

Најлепше Калајићево ратно искуство са војском било је *друјарство*, *камарадство*, за које ће писати да је „не само темељни услов ратничког живота него и његов најдрагоценији заједнички плод, коме сви који су га окусили доживотно остају одани“. То сасвим специфично *друјарство*, толико различито од оног комунистичког, суштински безвредног и безначајног, само се на фронту може доживети. Читаоци Драгошевих записа у *Дуји* могли су да га наслуते: „нема никакве разлике у домену достојанства између племића и ратара, интелектуалца и радника, сина богаташа и сина сиротиње“.

Као такво, поручивао је Калајић, то *друјарство* није ништа ново за Србе. Заправо, оно је

есенција егалитарности, толико присутне у српској политичкој култури. Да ништа друго није понудио до свести о томе да српска тежња за једнакошћу и не долази од просветитељских лажних идеала и комунистичких идеолошких искривљења, већ из ратничког, заветног *камарадства*, испунио би своју дубоку етичку мисију.

„Нихилистичке победе“ наших непријатеља – које се управо ових дана, када стављам тачку на ове скромне редове, обележавају по хиподромима у Хрватској, на книнској тврђави и тврђави (само)обмане у Сребреници – у том смислу већи су порази од нашег, материјално опипљивог. У тој истини коју је за нас открио Калајић, чини ми се, и данас, три деценије након пада Крајине и две деценије након Драгошеве смрти, налази се извор снаге која нам је потребна, уколико желимо да опстанемо и коначно победимо.

Учитељ, пријатељ и тежак савезник

Драгош Калајић био је учитељ не зато што смо се заљубљено и некритички односили према његовој ерудицији и лепоти духа, већ отуда што у разговору, како са нама, тако и са широм публиком, није имао потребу да подилази било коме, па ни српским националистима, од којих би се могло очекивати да ће га најинтензивније читати. Он јасно и реско износи своје ставове, с којима се они што га читају могу сложити и поћи за њим, а могу га се и одрећи и остати по страни.

Управо отуда, Калајић је своју оштрицу неретко окретао управо ка српским националистима, посебно ка онима којих је током деведесетих било

напретек, а који су ову идеју доживљавали као банални експанзионизам. Уместо таквог, лажног национализма, Калајић је писао и говорио о национализму као одбрани „од пошаста либералног капитализма“, који је у моменту колапса комунистичког Истока јасно истакао своје колонијалне „и освајачке пориве“ (Kalajić, 2024, str. 83). Експанзионистички национализам, поручивао је Калајић Србима, само је „псеудоимперијализам“, који нити мари за сопствена исходишта, нити почива на традицији, већ постоји једино као део „јудео-протестантског“ културног круга декадентног Запада.

Драгош Калајић је био пријатељ не зато што је радо био ту за сваку нашу потребу, већ зато што је све оно што је говорио, било то угодно за наше уши и душе или не, говорио из љубави, без задње намере и пакости. Зато смо са пуном пажњом промишљали о његовој идеји да сваки здрав национализам (а он је желео да српски, који се у то време обнављао, буде баш такав) има обавезу да се јасно, теоријски и практично одреди спрам три питања: да ли доноси добробит сопственом народу; да ли пружа благодат и другим народима; да ли садржи довољно духовне снаге да учествује „у стварању новог културно-цивилизацијског круга и циклуса“ (Kalajić, 2024, str. 206–207). До данас

нисам сигуран да можемо позитивно одговорити на ова питања, по свему фундаментална.

Коначно, Драгоша Калајића није лако имати за савезника. Оштар и увек свој, он нас је терао да се питамо, да се загледамо дубоко у душу и признамо сопствене недостатке. Смрћу одвојен од нашег времена, он оставља могућност да се питамо на чијим би позицијама био у данашњој располућеној Србији. Трагати за одговором на то питање нарочито је тешко ако се узме у обзир да су се његови пријатељи, како то већ бива, нашли на различитим, међусобно супротстављеним странама.

Пошто се све „калајићевске“ стране сматрају националним, можда би нам поновно трагање за одговорима на три питања о национализму помогло да се, подељени и расцепкани, нађемо на истом послу. На том послу одбране Евроазије, ови Калајићеви записи о рату и из рата, који сведоче не само о идеалима чојства и јунаштва него и о падовима, малодушности, издаји и небризи, могу бити драгоцен савезник. Могу бити још један оквир, преко потребни, који ћемо у одсудном моменту ставити у пушку и запуцати у истог непријатеља ка којем је своје лице окренуо и ка којем са небеских висина и даље гледа наш учитељ, пријатељ и савезник Драгош Калајић.

References/Литература

- Danilevsky, N. J. (2007). *Russia and Europe*. Beograd: Nolit, Dosije. [In Serbian]
Dugin, A. (1999). *A New Hyperborean Revelation*. Beograd: SKC. [In Serbian]
Dugin, A. (2004). *Basics of Geopolitics: Thinking Spatially 2*. Beograd: Ekspres. [In Serbian]
Dugin, A. (2004). *Fundamentals of Geopolitics: The Geopolitical Future of Russia 1*. Beograd: Ekspres. [In Serbian]
Evola, J. (2010). *Revolt against the Modern World*. Čačak: Gradac. [In Serbian]

- Fukuyama, F. (1997). *The End of History and the Last Man*. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Huntington, S. (1998). *Clash of Civilizations*. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Kalajić, D. (2005). *Russia Rises (second amended edition)*. Beograd: "Nikola Pašić". [In Serbian]
- Kalajić, D. (2024). *Kalajić: Visions and Ideas*. In: B. Matić. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- Mackinder, H. (2009). *Democratic Ideals and Reality: A Study of the Politics of Reconstruction*. Beograd: Metaphysica. [In Serbian]
- Subotić, M. (2004). *Russia's Way: A Eurasian Perspective*. Beograd: Plato. [In Serbian]
- Zyuganov, G. (1999). *Russian Geopolitics*. Beograd: NKPJ & Kultura. [In Serbian]
-

Nebojša R. Kuzmanović

Archives of Vojvodina
Novi Sad (Serbia)

Dragoš Kalajić – A Serbian critical attitude towards western culture and civilization

Summary

Through the presentation of Dragoš Kalajić's journalistic texts with the subject of war, as well as by emphasizing Kalajić's participation in war conflicts during 1992-1995, the author strives to point to the basic corpus of values by which Kalajić was guided in life and which he fiercely defended, as well as to the higher, literary quality of his war reports. Analyzing Kalajić's understanding of war and the place allotted to the writer in war, the author gives a clear picture of Kalajić's "ideal" war correspondent, "the writer of God Mars". He dedicates special attention to Kalajić's observations regarding the character and spiritual strength of the fighters, who are the main bearers of the values about which he leaves a trace. In the conclusion, the author also gives a personal evaluation of Kalajić's war records, as well as of the character of the war correspondent/writer standing behind them.

Keywords: Dragoš Kalajić, war, Saint-Exupéry, Krajina, aristocracy

Александра А. Фостиков^[1]

Историјски институт Београд
Београд (Србија)

УДК 327::911.3(100)

327(437.3)

Прегледни научни рад

Примљен: 10.11.2025.

Прихваћен: 11.12.2025.

doi: 10.5937/napredak6-62688

Индопацифичка стратегија и Европа – од политике преко одбране и економије до културне и дипломатије вештачке интелигенције. Пример Чешке Републике

Сажетак: Последњих деценија пораст важности региона Индопацифика, који је постао не само нови геополитички и геоекономски него и геотехнолошки центар, довео је до низа активности како појединих држава, тако и саме Европске уније и њених чланица, што је резултирало доношењем низа стратегија за Индопацифик још током друге деценије 21. века. Исти процес настављен је и у текућој, трећој деценији. Због свог значаја, донете стратегије убрзо су постале предмет проучавања, при чему се у последње време у фокусу налази управо анализа активности појединих држава. Овом приликом пажњу смо поклонили истраживању активности Чешке Републике, која је своју стратегију донела 2022, непосредно након доношења Стратегије Европске уније за Индопацифик (2021), да би затим поменути регион у званичној политици ове државе своје место нашао и у Концепту спољне политике (2025), као и у Националној сајбер сигурносној стратегији (2025).

Кључне речи: Европска унија, Чешка Република, Индопацифик, стратегија, активности

Увод

Регион Индопацифика последњих деценија постаје све важнији услед промена на геополитичкој сцени у последњих неколико година, међу којима доминирају сукоб Украјине и Русије и питање односа са НР Кином, с једне, те односа

САД и НР Кине, као и Индопацифика, с друге стране. Због тога је донето више стратегија за Индопацифик и њихов број континуирано расте. Тако, своје стратегије донели су Јапан (2016), који је прве кораке у том смеру учинио још 2007, Аустралија, која је у оквиру четири документа посветила посебна поглавља датом

[1] aleksandra.fostikov@iib.ac.rs ; <https://orcid.org/0000-0002-9089-0339>

региону (2012, 2016, 2017, 2020) и САД (2022), док је Индија то питање покренула 2015, 2018, а затим и 2025, иако и даље није донела званичну стратегију (Kironska et al., 2023; Abbondanza, Grgić, 2025).^[2] Такође, у складу са окретањем ка Индопацифику, који је практично постао не само нови геополитички већ и геоекономски центар и геотехнолошки центар, своју стратегију донеле су најпре Француска (2019, 2022), Холандија (2020) и Немачка (2021), а затим и Европска унија (2021). Истовремено, или убрзо, беле папире, стратегије, основе за њихово доношење или пак смернице за активности објавиле су: Ирска (стратегија 2020, апдејт 2023), Велика Британија (2021, апдејт 2023), Чешка (стратегија 2022), као и Јужна Кореја (Република Кореја) (2022), Канада (2023), те Литванија (2023), а Шведска је издала документ у вези са одбрамбеном политиком (2024) (Kironska et al., 2023; Abbondanza, Grgić, 2025). Своју, иако краткорочну стратегију донела је и Швајцарска (South East Asia Strategy 2023–2026). На основу досадашњих истраживања вероватно је да ће своју стратегију ускоро дефинисати и Словачка (Kironska et al., 2023).

Обим основних интересовања ЕУ условило је и дефинисање седам области за сарадњу (Sustainable and inclusive prosperity, Green

transition, Ocean governance, Digital governance and partnerships, Connectivity, Security and defence, Human security) (EU Indo-Pacific Strategy, 2021), а рад и активности ЕУ у оквиру дате стратегије, као и активности у оквиру Дигиталног компаса (2030 Digital Compass, 2021) довеле су и до уговора о дигиталном партнерству с Јужном Корејом, Сингапуром и Јапаном (Digital partnerships, 2025).

Међутим, чињеница да свака држава спроводи и сопствене активности у оквиру локалних стратегија, и наравно интереса, отвара питање како свака од њих приступа датом региону и које активности спроводи. Управо стога, овом приликом смо одлучили да пажњу посветимо индопацифичкој стратегији Чешке Републике и њеним пратећим активностима, као и досадашњим резултатима, с обзиром на то да је у питању држава која се може сврстати у оне чије се активности (и њихови правци) могу испратити у континуитету и која тежи да постане улаз за државе индопацифичког региона, а посебно појединих у Европу.^[3] Такође, она своје активности спроводи континуирано, у више области, укључујући и претходно поменуте, а подаци о њеним активностима приказују се транспарентно на официјалним страницама што омогућује њихово праћење.^[4]

[2] Иако Индија није донела званичну стратегију, у смислу документа, њено дефинисање и њен облик развијају кроз различите званичне изјаве и активности (Obrenović, 2024).

[3] У том смислу треба истаћи и изјаву министра Мартина Купке из 2023, из које се јасно запажа план економске тежње за даљим продором Чешке у Индопацифик („Singapore can be a gateway for our businesses to enter the Southeast Asian market“, Minister of Transport Kupka in Singapore, 2023).

[4] Чешка иначе спада у најтранспарентније државе које не само да допуштају увид у своје активности сукцесивно и јавно већ објављује и публикације о својим активностима из претходне године, међу којима су и оне о активностима Министарства спољних послова (тако и: Czech Diplomacy 2024, 2025).

Ипак, пре него што се осврнемо на то питање, треба указати на главне правце истраживања поводом Индопацифика и пратећих стратегија, концепата и активности који се до сада могу издвојити у литератури као засебни.

У том смислу треба најпре истаћи да постоји неколико питања која се као основна појављују у литератури. Најпре треба поћи од дефиниције Индопацифика, раније познатог у литератури под називом азијско-пацифички регион, који је овим преименовањем проширен на Индијски океан и Индију, а који ЕУ у оквиру Стратегије дефинише и као регион „који се протеже од Источне Африке до Пацифичких острва“ (преглед различитих дефиниција детаљније у: Beriša, 2024; Abbondanza, Grgić, 2025). Затим, ту је и питање анализе донетих стратегија и белих папира, а актуелна су и питања како односа појединих држава или ЕУ и њених чланица према Индопацифику, тако и активности појединих држава из датог региона, те питања економског, безбедносног и нормативног ангажмана (*normative engagement*). Наравно, сходно значају и месту у свету, у бројним случајевима пажња се посвећује и НР Кини и њеном месту у оквиру датих аката.^[5] Ипак, радови који се баве активностима појединих ЕУ држава у датом региону и даље су малобројни иако је број радова нешто повећан током последње две године, односно током 2024. и 2025, при чему део њих чине и опште анализе активности чла-

ница приликом припреме будућих стратегија на локалном нивоу, на пример анализе у ком правцу треба да иде Словачка, када су анализиране и постојеће стратегије, као и њихови елементи (Kironska et al., 2023). Коначно, треба истаћи и да сходно чињеници да су у питању релативно нови догађаји, број истраживачких радова посвећених питању стратегија – било локалних, односно појединих држава, било ЕУ – те значајним активностима и државама Индопацифика континуирано расте у последње две године, а само питање постаје и тема засебних зборника (в. и зборник: *Geostrategy of the Indo-Pacific*, 2024). Када је реч о Чешкој, она се углавном у радовима помиње у оквиру поређења стратегија, осим у случајевима где се њене активности нешто детаљније анализирају у оквиру датог питања (Kironska et al., 2023; Sinopsis, 2023; Zemánek, 2024), или додатно у односу на поједине државе из региона, попут Тајвана (Tsung-Yen Chen, 2023).

| 27

Стратегија Чешке Републике за Индопацифик и пратеће активности

Пратећи збивања на хоризонту Чешка се веома рано прикључила питању Индопацифика у савременим токовима, те је заправо и сама била активно укључена у доношење ЕУ стра-

[5] Као засебно питање Кина се јавља континуирано у свим анализама, а највећи број радова махом је посвећен управо Кини. Будући да овом приликом Кина није разматрана засебно, с обзиром на дату тематику, не сматрамо да је значајно анализирати нити само набрајати радове који се баве овом државом било у оквиру индопацифичке стратегије или ван ње.

тегије, да би септембра 2022. објавила документ под називом *The Czech Republic's Strategy for Cooperation with the Indo-Pacific – Closer Than We Think*. Регион Индопацифика Чешка дефинише као регион „ограничен Индијским океаном и Пацификом“, који укључује 40 држава и територија, при чему се међу земљама од значаја истиче и Тајван, што касније чини још једино Литванија. Када је реч о стратегији и партнерствима, осим што наводи ЕУ, НАТО и Вишеградску четворку, чији је и сама члан, она експлицитно помиње и QUAD (*The Quadrilateral Security Dialogue*), дипломатско-сигурносну мрежу чије су чланице Аустралија, Индија, Јапан и САД, што једино чини још Француска. У досадашњим анализама чешке стратегије истиче се да она као партнере, осим поменутих, акцентира и: Асоцијацију нација југоисточне Азије (ASEAN),^[6] Аустралију, Индију, Јапан, Нови Зеланд, Јужну Кореју, САД, те AUKUS чије су чланице Аустралија, Уједињено Краљевство, САД.^[7] Када је реч о циљевима истиче и политичку партиципацију ЕУ и кооперацију са ASEAN. У случају Кине, следи линију ЕУ (Kironka et al., 2023; Zemánek, 2024).

Као главни приоритети, осим мира, истичу се партнерство, сигурност, просперитет / економски интереси и (само)одрживост. У оквиру сигурности помињу се сајбер безбедност, изградња отпорности, сузбијање хибридних претњи и тероризма, безбедносни дијалог и превенција

катастрофа и конфликта. У оквиру економских интереса првенствено се истичу експанзија чешких пословних активности, академска и научна сарадња и међусобна интеракција, те повећано учешће у трговини и снабдевању, при чему се као један од главних циљева поставља препознавање Чешке и чешких компанија у Индопацифику. Коначно, када је реч о самоодрживости, као циљеви се истичу одржива пољопривреда, зелена економија, мобилност радника, заштита околине и зелена агенда, али и дипломатија у односу на сировине, регионалну повезаност и сарадњу, па чак и изградњу медицинских установа. Ипак, како то Земанек примећује, у односу на повезаност Чешка следи ЕУ-азијску стратегију повезаности (*EU-Asia Connectivity Strategy*, 2019), те Глобални портал ЕУ (*EU Global Gateway*, 2021) (Zemánek, 2024).

У контексту свега наведеног Цунг Је-Чен (2023) истиче да се на основу дате стратегије као основе у интересима Чешке јасно могу издвојити следеће три димензије: геополитичка, економска и усклађеност са постојећим међународним поретком. Додатно, као главни партнери, осим НАТО, истичу се и Аустралија, Јапан, Нови Зеланд и Јужна Кореја, тзв. индопацифичка четворка (*IP4 countries*), док се САД посматрају као партнер у односу на кинеско питање. У односу на Индопацифик исти аутор наглашава његов геоекомоски статус у Стратегији. Коначно, када је у питању Тајван,

[6] АСЕАН чине 10 држава чланица: Брунеј, Камбоџа, Лаос, Малезија, Индонезија, Тајланд, Филипини, Вијетнам, Сингапур и Мјанмар. О месту АСЕАН у политици и региону Индопацифика, као и економским значајним елементима овог савеза детаљније: Stanojević, 2024; Qiao-Franco, Karmazin & Kolmaš, 2024; Lin, 2024.

[7] О улози AUKUS-а у Индопацифику, детаљније: Scholik, Gerstl, 2022.

Александра А. Фостиков

Индопацифичка стратегија и Европа – од политике преко одбране и економије до културне и дипломатије вештачке интелигенције. Пример Чешке Републике

| 29

Обраћање чешког премијера Петра Фијале на Глобалном самиту „Vibrant Gujarat“, пословном догађају за привлачење инвестиција у државу Гуџарат, Гандинагар, Индија, 10. јануар 2024.

Фото: Guliver Images

истиче и добре односе између Тајвана и Чешке, као и чињеницу да се Тајван у Стратегији препознаје као стратешки партнер од значаја, и то не само декларативно будући да активно-сти чешке политике то потврђују (Tsung-Yen Chen, 2023).^[8]

Као засебна ставка питање Индопацифика јавља се и у оквиру докумената Концепт спољне политике (Foreign Policy Concept, 2025) у којем се најпре истиче да је у питању регион чији утицај расте, док се као примарне силе истичу Индија, Јапан, Јужна Кореја и чланице ASEAN-а,

[8] О посебном значају Тајвана, као и индопацифичких држава као полупроводника в.: Stekić, 2024.

а као потенцијална криза сукоб око Тајвана. У оквиру истог акта, а поводом циљева спољне политике који се реферишу и однос усклађивања Чешке са Белим папиром о будућности европске одбране објављеним непосредно пре доношења Концепта, марта 2025 (White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan – Readiness 2030, 2025), а који, осим у односу на Кину, истиче да Европа треба да истражи сарадњу у области одбране са Индопацификом, а посебно Јапаном, Јужном Корејом, Аустралијом и Новим Зеландом (White Paper, 2025). Коначно, у Концепту се посебно истиче и стратешко партнерство са Индијом, Јапаном и Јужном Корејом, као и водећим чланицама ASEAN-а, те засебно и са Индијом, док се у оквиру циљева истиче даље активирање Чешке у региону Индопацифика, и у односу на ASEAN, и то кроз традиционалну индустрију и коришћење дипломатске мреже и активности амбасада (Foreign Policy Concept, 2025). Када је реч о Индопацифику треба истаћи да се Концепт позива на Извозну стратегију донету још 2023. године (Czech Export Strategy 2023–2033, 2023) у којој је још тада истакнуто да је један од задатака успостављање слободне трговине с тим регионом, те форме сарадње као „трговински и технолошки савет (ТТС) са САД, или Индијом, или тзв. индијско-пацифичка дигитална партнерства“ (Czech Export Strategy 2023–2033, 2023).

Када је пак реч о активностима Чешке и савременој дипломатији треба истаћи и да се савремена дипломатија заснива на активностима које повезују унутрашњополитичке са спољнополитичким активностима и релацијама. У том смислу Концепт укључује активности почевши од одбране и сигурности, преко економских, културних, научних, до дипломатије ВИ (Foreign Policy Concept, 2025), која се у новије време дефинише као посебна област.^[9] Управо се у тој области поново помиње Индопацифик у оквиру нове Националне стратегије сајбер безбедности Чешке Републике, коју је ова држава донела септембра 2025. године, односно неколико месеци након Концепта. У оквиру ове стратегије, која на снагу ступа 2026, поново се истиче потенцијална криза у Индопацифику, најпре у односу на Тајван (при чему се сада истиче и опасност од високог присуства кинеске технологије у оквиру критичне инфраструктуре). Истовремено, у оквиру поглавља о успостављању нових стратегијских партнерства и јачању постојећих, у Стратегији се истиче и продубљивање сарадње са индопацифичком четворком (IP4 countries), односно Аустралијом, Јапаном, Јужном Корејом и Новим Зеландом, при чему се додатно указује на то да ће се на продубљењу односа, како са Индопацификом, тако и са осталим регионима од значаја радити путем интензивне дипломатије преко својих сајбер аташеа, чији ће број, сходно најави

[9] Ово се јасно види и из говора државног секретара за спољне и послове Комонвелта Уједињеног Краљевства Дејвида Ламија, из јула 2025, и јасно указује на интерсекцију ВИ и дипломатије, са посебним акцентом на спољнополитичке и односе у домену одбране уско повезане са самим Индопацификом и појединим државама тог региона (Lammy, 2025).

у Стратегији, у следећем периоду порасти и који ће бити постављени на већи број локација.^[10] Још једном се Индопацифик помиње на самом крају нове стратегије приликом истицања даље кооперације и размене знања с тим регионом (National Cybersecurity Strategy, 2025).

Сходно свему наведеном, активности Чешке у односу на Индопацифик могу бити посматране из више угла. Када је реч о спољно-политичким активностима, у складу са донетом стратегијом, уследиле су и званичне посете појединим државама. Тако, министар спољних послова Јан Липавски посетио је Индију (фебруар–март 2023), премијер Петр Фијала Филиппине, Индонезију, Сингапур, Вијетнам и две централноазијске државе – Казахстан и Узбекистан (април 2023), а затим и Индију (јануар 2024), при чему је већ 2024. године Чешка била један од партнера на Vibrant Gujarat Global Summit. Том приликом издата је и Заједничка изјава за стратегијско партнерство у иновацијама (Joint Statement for Strategic Partnership on Innovation). Да би се истакло пријатељство, Индија је донела одлуку да Институт за ВИ, роботiku и кибернетику, који је инаугурисан 2024. у Џајпуру, добије име чешког научника и професора Владимира Маржика (Vladimír Mařík).

Након тога, на индопацифичкој рути нашао се поново Липавски, који је посетио Индију, Аустралију и Јапан. Не улазећи у све детаље ових посета, које је одлично анализирао и својевремено приказао Земанек (2024), који се у свом раду осврће и на односе Чешке и Филиппина, па и на питање одбрамбене индустрије (при чему се истиче промовисање Чешке), само ћемо истаћи да је, сходно значају Индопацифика али и Аустралије за Чешку, ова држава за једног од својих пет сајбер аташеа именовала управо сајбер аташеа за Индопацифик, при чему је за седиште његове канцеларије изабрана Канбера у Аустралији (Zemánek, 2024). Ипак, треба истаћи да чешка стратегија, што се види на примеру односа с Тајваном, само наставља да прати оријентацију државе, која је раније већ била јасно видљива – председник Сената парламента Чешке Милош Вистрчил (Miloš Vystrčil) био је у званичној посети Тајвану још 2020. године (Tsung-Yen Chen, 2023).^[11]

Коначно, податак који Заманек (Zemánek, 2024) истиче у вези с Јапаном, а то је да је приликом посете Јана Липавског Јапану инаугурисан четврти Чешко-јапански бизнис и инвестициони форум, чији акценат почива на успону јапанских пословних активности у овој држави, и

[10] У овом моменту Чешка има укупно пет сајбер аташеа, при чему је аташе за Индопацифик базиран у Канбери у Аустралији. Остали су базирани у Бриселу – за НАТО и ЕУ, Тел-Авиву за Израел и Вашингтону за САД и Канаду (Cyber Attaché, The National Cyber and Information Security Agency, or NÚKIB). У том контексту може се очекивати да будући сајбер аташеи буду постављени и у другим државама од значаја за Индопацифик, попут Кореје, Јапана, или Сингапура, с обзиром на чињеницу да се, када је реч о геотехнологији, управо државе Индопацифика могу убројити у тзв. паметне нације (о термину паметна нација у ширем смислу в.: Sipahi & Sayyi, 2024; Das & Kwek, 2024).

[11] Интересантно је поменути да је приликом свог говора у Парламенту на Тајвану, он изговорио „I am a Taiwanese“ (Tsung-Yen Chen, 2023: 46), алудирајући на говор Џона Ф. Кенедија у Берлину, односно Марка Цицера у Сенату (Kennedy, 1963).

Јапански цар Нарухито прима чешког председника Петра Павела (лево) у Царској палати у Токију, у Јапану, 25. јул 2025.

Фото: Guliver Images

обрнуто, при чему је Јапан уједно и други највећи страни инвеститор у Чешкој (Zemánek, 2024), заправо је нешто што можемо да приметимо као општи смер економске политике Чешке, а нови форум овог типа одиграо се и приликом посете председника Петра Павела Јапану, јула 2025. (President of the Czech Republic Petr Pavel visited Japan, 2025). С обзиром на економску оријентацију, када је реч о бизнис форумима не треба занемарити ни онај који је, такође 2023, организован у Сингапуру, као Чешко-сингапурски бизнис форум (Czech Republic – Singapore

Business Forum, 2023). Истовремено, не може се занемарити ни чињеница да је Чешка, под Државном агенцијом за промоцију трговине, званом Чехтрејд (CzechTrade), као и у случају са осталим државама, покренула промоцију чешких компанија и сарадње у Индопацифику и пре доношења Стратегије, те је заправо поменути Чешко-сингапурски пословни форум заправо само наставак активности Чешко-сингапурске трговачке коморе, те чињенице да је још 2021. основан Чешко-сингапурски комитет у оквиру Чешке трговачке коморе (Czech Chamber of

Commerce). Приликом прославе оснивања овог комитета истакнуто је да Сингапур представља једну од 14 приоритетних држава за проширење чешких пословних активности (Establishment of the Czech-Singapore Committee at the Czech Chamber of Commerce, 2021). Детаљан увид у рад локалних канцеларија у датом региону, као и у активности амбасада и дипломатије, могуће је испратити на страницама локалних амбасада, па и на страницама које промовишу активности појединих дипломата, попут официјалних профила на Линкедину (детаље о економској дипломатији Чешке и доступности података, в. Szczepańska-Dudziak, 2024). Када је реч о економским релацијама не треба заборавити ни активности Чешке трговачке коморе, која је осим низа уговора потписала и онај с Јапанском комором за трговину и индустрију, октобра 2025 (Memorandum of Understanding between the Chamber of Commerce of the Czech Republic and JCCI, 2025).

На крају разматрања односа Чешке и Индопацифика треба истаћи да активности ове државе можемо испратити и у области културне дипломатије, која се посебно може разматрати у оквиру њеног учешћа у Азијско-европској фондацији (ASEF), чији је члан још од 2004. године. Сходно свему наведеном мора се истаћи континуирано повећање ангажмана Чешке у Индопацифику током времена, и у оквиру економије, међународних односа и сигурности, при чему

се и даље у литератури истиче да у последњој области ова држава још увек има скромни допринос (Abbondanza, Grgić, 2025, Т. 2.7.) и да се тај ангажман мора примерити и у областима културне и научне дипломатије. У том смислу морају се истаћи и активности Чешке националне агенције за међународно образовање и истраживање чији су штандови видљиви на сајмовима образовања под слоганом „Студирај у Чешкој“. Када је реч о присуству мора се издвојити и оно на конференцији Азијско-пацифичке асоцијације за међународно образовање (енгл. APAIE), која је одржана у Аустралији 2024. године (Representation of Czech Education in Australia, 2024).^[12] Коначно не треба занемарити ни чињеницу да је почетком 2025. Чешка отворила тржиште радне снаге за грађане девет држава, од којих пет чине управо државе значајне за индопацифички регион, тј. државе које се најпре истичу у оквиру Стратегије и Концепта, односно Аустралија, Јапан, Јужна Кореја, Нови Зеланд (IP4 countries) и Сингапур (Free access to the Czech labour market for citizens of nine selected countries, 2025).^[13]

На самом крају разматрања односа Чешке и индопацифичког региона, те истакнутих елемената Стратегије и пратећих докумената попут Концепта или Сајбер стратегије, треба истаћи да је само у последњих неколико година Чешка склопила неколико значајних уговора о стратешкој сарадњи, међу којима је, осим већ

[12] Министарство спољних послова први пут је истакло научну дипломатију као један од својих приоритета 2024. иностраним дипломатама (MFA Presented Priorities of Scientific Diplomacy to Foreign Diplomats, 2024). О месту Чешке у односу на иновације и истраживања, детаљније: Ruixia and Yuncheng, 2025.

[13] Преостале чине традиционалне савезнике Чешке. У питању су САД, Велика, Британија, Канада и Израел.

поменутог стратешког партнерства са Индијом (Joint Statement for Czechia-India Strategic Partnership on Innovation, 2024), и оно с Јужном Корејом (Joint Statement between the Government of the Czech Republic and the Government of the Republic of Korea on Strengthening of the Strategic Partnership, 2024), те Вијетнамом (Joint Statement on upgrading Viet Nam-Czech Republic relations to strategic partnership, 2025).^[14]

Закључак

На крају, морамо истаћи да Стратегија ЕУ, али и локалне стратегије, односно тежње чланица ЕУ да самостално остваре што бољи резултат у

сопственим активностима и у корист сопствених држава, заправо претварају регион Индо-пацифика у поприште сукоба око појединих интереса држава чланица. У том смислу може се слободно рећи да активности Чешке Републике, као и њена дипломатија, имају одјека, и у ближој будућности могли би да утичу на то да се Чешка нађе у изузетно добром положају у индопацифичком региону и да се истакне у односу на остале државе ЕУ. Њен ангажман расте у континуитету, те тај раст и активности треба испратити и убудуће не само из угла Индопацифика него и из угла посебних односа Чешке и појединих држава датог региона да би се стекао целовити увид у сваку од тих активности и у односе Чешке с датим државама.

References / Литература

- Abbondanza G., Grgić G. (2025). *Europe's Indo-Pacific. Pivot. Navigating New Horizons*. Palgrave Macmillan. Available at: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-95-0273-8>
- Action Plan for Cooperation between the Czech Republic and Japan for the period of 2021 – 2025. (2021). Ministry of Foreign Affairs of Japan. Available at: <https://www.mofa.go.jp/files/100188631.pdf>
- Asia-Europe Foundation (ASEF). Available at: <https://asef.org/>
- Beriša, H. (2024). The Indo-Pacific Region as a Geopolitical “Pivot” at the Beginning of the 21st Century. *Politička revija*, 79/1, 125–151. Available at: <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1451-42812401125B&lang=en> [In Serbian]
- Czech Diplomacy 2024. (2025). Edition prepared by a team of MFA authors. Published by the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. Available at: https://mzv.gov.cz/file/5947881/czech_diplomacy_2024.pdf

[14] У том смислу може се очекивати и нови уговор између Чешке и Јапана с обзиром на то да је претходни документ, Акциони план о сарадњи, потписан 2021, временски структуриран до 2025. (Action Plan for Cooperation between the Czech Republic and Japan for the period of 2021–2025, 2021).

- Czech Export Strategy 2023–2033. (2023). Ministry of Industry and Trade Czech Republic. Available at: https://mpo.gov.cz/assets/cz/zahranicni-obchod/podpora-exportu/exportni-strategie/2024/7/Export-Strategy-2023-2033_1.pdf
- CzechTrade. Available at: <https://www.czechtradeoffices.com/home>
- Cyber Attaché. NÚKIB. The National Cyber and Information Security Agency (NÚKIB). Available at: <https://nukib.gov.cz/en/contacts/cyber-attache/>
- Das, D., Kwek, B. (2024). AI and data-driven urbanism: The Singapore experience. *Digital Geography and Society*, 7, 100104. <https://doi.org/10.1016/j.diggeo.2024.100104>. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666378324000266>
- Digital partnerships. (2025). European Commission. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/partnerships>
- Establishment of the Czech-Singapore Committee at the Czech Chamber of Commerce. (2021). The Embassy of the Czech Republic in Singapore. Available at: https://mzv.gov.cz/singapore/en/trade_and_investment/archive/establishment_of_the_czech_singapore.html
- Foreign Policy Concept (2025). Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. Available at: https://mzv.gov.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/analyzy_a_koncepce/koncepce_zahranicni_politiky_cr.html [In Czech]
- Free Access to the Czech Labour Market for Citizens of Selected Countries. (2024). Official Information Portal for Foreigners of the Ministry of the Interior of the Czech Republic. Available at: https://ipc.gov.cz/en/free-access-to-the-czech-labour-market-for-citizens-of-selected-countries/#:~:text=A%20government%20decree%20went%20into%20effect%20on,%20Japan%20*%20South%20Korea%20*%20Singapore
- Joint Statement for Czechia-India Strategic Partnership on Innovation. (2024). Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. Available at: https://mzv.gov.cz/file/5333888/CZ_IN_SP_FINAL.pdf
- Joint Statement between the Government of the Czech Republic and the Government of the Republic of Korea on Strengthening of the Strategic Partnership. (2024). Ministry of Foreign Affairs Republic of Korea. Available at: https://www.mofa.go.kr/eng/brd/m_5674/view.do?seq=321059
- Joint Statement on upgrading Viet Nam-Czech Republic relations to strategic partnership. (2025). Office of the Government of the Czech Republic, 20 January 2025. The Embassy of the Czech Republic in Hanoi. Available at: https://mzv.gov.cz/hanoi/en/bilateral_relations_with_vietnam/strategic_partnership/index.html
- Kennedy, J. F. (1963). Remarks of President John F. Kennedy at the Rudolph Wilde Platz, Berlin, June 26, 1963. *The John F. Kennedy Presidential Library and Museum*. Available at: <https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/berlin-w-germany-rudolph-wilde-platz-19630626>
- Kironska K. et al. (2023). *Strategies and approaches of EU countries to the Indo-Pacific region: Implications for Slovakia*. Bratislava: CEIAS. Available at: <https://www.aies.at/publikationen/2023/ceias-indopac-slovakia.php>
- Lammy, D. (2025). Diplomacy in the digital age: Foreign Secretary's speech, July 2025. *British High Commission Singapore*. Available at: <https://www.gov.uk/government/speeches/foreign-secretary-speech-diplomacy-in-the-digital-age>
- Lin, J. (2024). Advancing the ASEAN Outlook on the Indo-Pacific beyond Indonesia's Chairmanship. *ISEAS Perspective*, 9. Available at: https://www.iseas.edu.sg/wp-content/uploads/2024/01/ISEAS_Perspective_2024_9.pdf

- Memorandum of Understanding between the Chamber of Commerce of the Czech Republic and JCCI.* (2025). The Chamber of Commerce of the Czech Republic and the Japanese Chamber of Commerce and Industry deepen cooperation with a new memorandum (press release). Chamber of Commerce of the Czech Republic. Available at: <https://www.komora.cz/blog/tiskove-zpravy/hospodarska-komora-ceske-republiky-a-japonska-obchodni-a-prumyslova-komora-prohlubuji-spolupraci-novym-memorandem/> [In Czech]
- MFA Presented Priorities of Scientific Diplomacy to Foreign Diplomats (2024). Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. Available at: https://mzv.gov.cz/jnp/en/foreign_relations/science_and_technology/mfa_presented_priorities_of_scientific.html
- Minister of Transport Kupka in Singapore. (2023). The Embassy of the Czech Republic in Singapore. Available at: https://mzv.gov.cz/singapore/en/czechia_and_singapore/ministr_dopravy_kupka_v_singapuru.html
- National Cybersecurity Strategy. (2025). National Cyber and Information Security Authority (NÚKIB). Available at: https://nukib.gov.cz/download/publikace/strategie_akcni_plany/narodni_strategie_kb_2026-2030.pdf [In Czech]
- Obrenović, M. India in the Indo-Pacific: A Predominance in the Global Balance of Power. In: N. Vuković, M. Kopanja (eds.) *Geostrategy of the Indo-Pacific: A Great Training Ground of Global Confrontation* (291–307). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]
- President of the Czech Republic Petr Pavel visited Japan.* (2025). Embassy of the Czech Republic in Tokyo. Available at: https://mzv.gov.cz/tokyo/en/bilateral_relations/prezident_republiky_petr_pavel_navstivil.html
- Qiao-Franco, G., Karmazin, A., & Kolmaš, M. (2024). The Indo-Pacific and the Next Phase of ASEAN Centrality. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 44(3), 413-435. <https://doi.org/10.1177/18681034241307658> (Original work published 2025) Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/18681034241307658?cookieSet=1>
- Representation of Czech Education in Australia (2024). House of Foreign Cooperation. Available at: <https://www.dzs.cz/clanek/reprezentace-ceskeho-skolstvi-v-australii-i-letos-budeme-na-apaie> [In Czech]
- Ruixia, J. and Yuncheng, T. (2025). Innovation Development and the Role of Government in Central and Eastern European EU Member States in Changing Times: The Czech Republic as an Example. *China Watch*, Vol. 5, No. 41. (China-CEE Institute). Available at: <https://china-cee.eu/2025/11/05/innovation-development-and-the-role-of-government-in-central-and-eastern-european-eu-member-states-in-changing-times-the-czech-republic-as-an-example/>
- Scholik N. and Gerstl, A. (2022). *The AUKUS Security Pact and Its Implications on the Indo-Pacific Security Architecture*. In: D. Dimitrijević, T. Mileski (eds.) *International Organizations: Serbia and Contemporary World*. Vol. 2 (420–432). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Skopje: Filozofski fakultet Univerziteta “Sv. Ćirilo i Metodije”. Available at: https://doi.fil.bg.ac.rs/volume.php?pt=eb_ser&issue=iipe_ioscw-2022-2&i=25
- Sinopsis (2023). The Czech Republic, the Euro-Atlantic, and the Indo-Pacific: a new geostrategic Alignment. Available at: https://sinopsis.cz/wp-content/uploads/2023/06/Indo-Pacific_policy_paper_en.pdf. 2023.
- Sipahi, E. B., Sayyi, Z. (2024). The world’s first “Smart Nation” vision: the case of Singapore. *Smart Cities and Regional Development (SCRD) Journal*, 8-1, 41-58. Available at: <https://scrd.eu/index.php/scrd/article/view/462>
- Stanojević, N. (2024). ASEAN Crossroads: Economic Development in the Face of US-China Rivalry. In: N. Vuković, M. Kopanja (eds.) *Geostrategy of the Indo-Pacific: A Great Training Ground of Global Confrontation* (239–256). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]

- Stekić, N. (2024). Guardians of the Microcosm – Strategic Contests and Taiwan’s Semiconductor Industry as a New Locus of Global Security. In: N. Vuković, M. Kopanja (eds.) *Geostrategy of the Indo-Pacific: A Great Training Ground of Global Confrontation* (185–198). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]
- Szczepańska-Dudziak, A. (2024). “Czechia Team”. Economic diplomacy of the Czech Republic in the face of global challenges. *Yearbook of the Institute of Central and Eastern Europe*, 22-2, 129-145. Available at: https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2024/11/riesw_2024-02-07.pdf
- The Czech Republic’s Strategy for Cooperation with the Indo-Pacific*. (2022). Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. Available at: https://mzv.gov.cz/file/4922486/CZ_Strategy_Indo_Pacific_2022.pdf
- Tsung-Yen Chen, I. (2023). The Czech Republic’s Indo-Pacific Strategy and the Challenges and Opportunities for Taiwan in Europe. *Taiwan Strategists*, 17, 37-56. Available at: <https://www.airitilibrary.com/Article/Detail/P20220613001-N202304010015-00003>
- Vuković, N. & Kopanja, M. (eds.) (2024). *Geostrategy of the Indo-Pacific: A Great Training Ground of Global Confrontation*. Available at: <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/2024/10/04/geostrategija-indo-pacifika-veliki-poligon-globalnog-suceljavanja/> [In Serbian]
- Zemánek, L. (2024). Going to the Indo-Pacific: Geopolitical Motives behind the Czech Strategy. China-CEE Institute. *Weekly Briefing*, 71-1 (CZ). Available at: <https://china-cee.eu/2024/04/10/czech-republic-political-briefing-going-to-the-indo-pacific-geopolitical-motives-behind-the-czech-strategy/>

Aleksandra A. Fostikov

Institute of History Belgrade

Belgrade (Serbia)

Indo-Pacific strategy and Europe – from politics through defence and economy to cultural and AI diplomacy. The example of the Czech Republic

Summary

38 | In the past decades, the increase in the importance of the Indo-Pacific region, which has become not only a new geopolitical and geoeconomic, but also a geotechnical centre, led to a series of activities both of individual countries and the European Union and its member-states, resulting in a set of strategies for the Indo-Pacific during the second decade of the 21st century. The same process continued in the current, third decade. Due to their significance, the enacted strategies soon became the subject of study, whereas lately the focus has been placed exactly on analyzing the activities of individual countries. On this occasion, we have dedicated attention to the research of the activities of the Czech Republic, which adopted its strategy in 2022, immediately after the adoption of the European Union's Strategy for the Indo-Pacific (2021) and subsequently, this region also found its place in the official politics of this country, namely in the Foreign Policy Concept (2025), as well in the National Cybersecurity Strategy (2025).

Keywords: European Union, Czech Republic, Indo-Pacific, strategy, activities

Весна Г. Ђукић^[1]

Универзитет уметности у Београду,
Факултет драмских уметности,
Катедра за менаџмент и продукцију
позоришта, радија и културе
Београд (Србија)

УДК 323.269.3:378.18(497.11)"2024/2025"

Оригинални научни рад

Примљен: 16.6.2025.

Прихваћен: 2.7.2025.

doi: 10.5937/napredak6-59538

(Траги)комедија забуне: двојник државе и студентски пленуми

Сажетак: Рад се заснива на претпоставци да је радничко самоуправљање као пут напуштања „монопола за поседовање власти“ државних и партијских органа развило хибридни модел „двојника државе“ као југословенску претходницу анархолибералне идеје одумирања државе, односно да је самоуправно непосредно (директно) одлучивање и финансирање друштвених делатности од заједничког интереса зачетак директне демократије пленума током студентске блокаде универзитета. Циљ истраживања је да сагледа мапу пута југословенског либералног модела „двојника државе“ који се развио у западноцентрични постјугословенски модел непосредне демократије пленума као алтернативног облика грађанског активизма на факултетима и универзитетима у Србији. Методологија истраживања је заснована на компаративној историјској анализи модела двојник државе у сфери друштвених делатности, почев од радничког самоуправљања. Емпијска истраживања се односе на алтернативни систем ванинституционалног одлучивања студентских пленума на универзитетима у Србији подржаних од стране универзитетских професора и заинтересованих друштвених група који је артикулисао кризу демократизације и институционализације кроз увођење партиципативне, непосредне, односно директне демократије пленума.

Кључне речи: анархолиберализам, грађанско друштво, двојник државе, друштвене делатности, комедија забуне, пленум, самоуправљање, транзиција

Увод

Иако је по свим карактеристикама представљао структурну промену односа владајуће Комунистичке партије према држави и друштву, југо-

словенски модел радничког самоуправљања био је интегрални део комунистичке идеологије као кохерентног скупа политичких циљева, друштвених вредности, веровања и значења који је развила југословенска комунистичка идеологија.

[1] djukic.vesna@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3113-5683>

Међутим, југословенски либерали су након „чистке либерала“ и њиховог искључивања из јавног живота своју политику радничког самоуправљања као пута напуштања „монопола за поседовање власти“ државних и партијских органа (Perović, 1971, str. 47) развили у субверзивне стратегије отпора власти. Тако је након распада Југославије самоуправни модел у постјугословенским лево либералним круговима еволуирао у модел грађанског отпора угњетавању државе и њеном репресивном апарату. У немогућности да на изборима добију подршку грађана за формирање власти, следбеници југословенских либерала у политичким партијама коалиције ДОС на високим јавним функцијама у власти, заједно са припадницима новог слоја постјугословенских „независних“ интелектуалаца, професионалних уметника и културних радника, универзитетских професора и студената, развили су хибридни модел „двојника државе“ (Đukić, 2010, str. 227; Đukić, 2022, str. 96–117; Đukić, 2023, str. 17, 27, 30, 51, 58) као грађански отпор доминантном начину мишљења о улози власти у процесу демократске транзиције и консолидације државе и друштва.

Модел, с једне стране, баштини идеје и искуство југословенских либерала, а с друге стране, грађанског западноцентричног неолиберализма које кроз европске и евроатлантске интеграције трауматизовано посткомунистичко друштво уводе у нове структурне промене супротне начелима демократске транзиције и консолидације државе и друштва. Промене се огледају у ван-институционалном притиску цивилних организација што слаби институционални систем чији је оснивач држава и смањује утицај власти на јавне политике у корист „контравласти“ (Đukić,

2023, str. 13), која себе сматра заступником постјугословенског грађанског друштва независног од државе и власти.

Резултати овог огледа најпре су били видљиви у сфери културе у којој је културни систем редукован „тако што се, слично као у периоду југословенског самоуправљања, на вертикалној оси смањује улога 'породице доносилаца одлука' у којој делује власт и ограничава на буџетско финансирање на основу критеријума које поставља независна уметничка сцена, а појачава улога 'породице посредника' 'независних' универзитетских професора, уметничких критичара и медија који као 'привилегована публика' успостављају нови вредносни систем у култури“ (Đukić, 2023, str. 18).

На сличан начин се показују и структурне промене у систему високошколског образовања у којем закон гарантује аутономију универзитета, те власт нема утицај на „породицу доносилаца одлука“, већ се њена улога такође, као и у културном систему, ограничава на буџетско финансирање. И овде се у породици посредника појављују махом исти актери из групе универзитетских професора, уметника и медија који кроз феномен „плenumа“ настоје да успоставе западноцентрични неолиберални вредносни систем неутралне, пасивне државе ограничених функција која се не меша у послове „снажног цивилног друштва“ (Đukić, 2023, str. 40, 47).

„Двојник државе“ и директна демократија

Појам „двојник државе“, у јавности познат као „дубока држава“, у теоријском смислу представља

алтернативни модел управљања државом и друштвом чија је сврха да разара уставни поредак представничке демократије. На простору Југославије први пут се јавља у периоду успостављања новог друштвеног поретка радничког самоуправљања заснованог на непосредној размени рада и непосредном (директном) финансирању друштвених делатности од заједничког интереса за југословенско друштво. Подразумева формално преношење власти с државних органа на радничку класу започето у области „друштвених служби“ постепеним преношењем овлашћења с државних органа на „вандржавна, друштвена тела“ (Dimitrijević, 1965, str. 128, 129). На тај начин је дошло до „одумирања државе“ и концентрације бирократизоване моћи у самоуправним интересним заједницама друштвених делатности (СИЗ), које су почеле да се обликују у „двојнике државе“. Супротно од улоге да посредује у непосредној размени рада ослобађајући рад „свих директивних утицаја“, СИЗ-ови су постали супститут државне организације од чијег је директивног утицаја управо требало да заштите самоуправну процедуру договарања и споразумевања (Ђукић, 2010, str. 227; Ђукић, 2024, str. 337). Иако је управљање друштвеним делатностима препустила непосредној размени рада у самоуправним телима и директном финансирању без посредовања државе, Комунистичка партија је успоставила систем награђивања и кажњавања који је био заснован на идеолошкој подобности и кретао се од бројних подстицаја уметности и уметника кроз унапређење њиховог социјалног положаја, развоја система уметничког образовања, међународне културне сарадње и других привилегија идеолошки подобним актерима друштвеног жи-

вота, до репресије и рестрикције кроз цензуру, као нпр. црног таласа у филму и сл.

Други пут се модел „двојника државе“ јавља у контексту постјугословенских европских, односно евроатлантских интеграција. Може се сматрати наставком започетог процеса одумирања државе кроз заговарања неолибералних вредности западне цивилизације применом субверзивних стратегија грађанског отпора наводном угњетавању власти. Модел се не развија у политичкој арени у којој грађани изражавају своју политичку вољу, већ у арени грађанског (цивилног) друштва у којој самоорганизоване друштвене групе, покрети и појединци, релативно аутономни у односу на државу, покушавају да изразе политичке идеје у које верују (Linz, Stepan, 1998, str. 21; Ђукић, 2024, str. 336). Њих предводи део лево либералне космополитске интелектуалне и културне елите, која је свој друштвени положај и углед стекла у периоду југословенског радничког самоуправљања и која настоји да тај статус очува и у посткомунистичком периоду демократске транзиције и консолидације друштва. У ту сврху користи бирократски апарат јавне администрације који изнутра разара све три гране власти: законодавну, извршну и судску и спречава успостављање функционалне државе.

Тако, у промењеном политичком, економском и културном друштвеном контексту транзиције и демократске консолидације југословенски либерални модел „против монопола власти“ (Perović, 1971, str. 47) развија карактеристике постјугословенске неолибералне контравласти (Ђукић, 2023, str. 13). Ово тако што субверзивне стратегије самоуправне бирократије попримају карактеристике посредничке неолибералне

западноцентричне паметне меке моћи постјугословенске лево либералне интелектуалне елите, која изнутра пружа отпор тврдој моћи власти. То производи кризне ситуације и нестабилан демократски систем чини нестабилнијим. Када се власт позове на свој правни, политички и финансијски ауторитет заснован на поверењу грађана добијеном у политичкој арени демократског друштва, хибридни самоуправно-неолиберални модел „двојника државе“ проглашава је популистичком, недемократском, рестриктивном и репресивном силом, која угрожава људска права и угњетава грађане који слободно и критички мисле. Тако се ствара затворени круг борбе власти и контравласти, односно државе и „двојника државе“ из које су грађани углавном искључени, осим када, изложени софистицираним методама политичког маркетинга, мисле да изражавају сопствену вољу на изборима или у грађанским протестима.

Иако, у оба случаја, либерализам представља идеолошку позадину модела „двојника државе“ којим привилегована интелектуална и културна елита развија алтернативни систем партиципативне непосредне (директне) демократије, супротстављен доминантном систему представничке парламентарне демократије, разлика је у томе што је самоуправни модел „двојника државе“ био уставна творевина комунистичког режима развијана институционалним каналима самоуправне бирократије, док је постјугословенски неолиберални модел развијан неформалним ванинституционалним каналима комуникације, у затвореним круговима постјугословенске лево либералне космополитске универзитетске елите која не прихвата начела

представничке демократије постјугословенских националних држава.

Вођена анархолибералним идејама грађанске државе и самоуправне непосредне демократије, елита постјугословенске бирократије оснива мрежу нових „независних“ медија и цивилних организација које финансирају и логистички подржавају глобалне транснационалне мреже и хуманитарне организације, позивајући се на право грађана да ванинституционалним каналима директне демократије, супротно уставним и законским одредбама правне државе, активно учествују у процесу доношења одлука значајних за друштво или поједине друштвене групе.

Алтернативни систем се постепено развијао током прве деценије транзиције кроз законодавну активност парламентарних лево либералних и социјалдемократских партија. Може се сагледати кроз најмање две уставне и законске одредбе које су омогућиле да се теоријски модел „двојника државе“ постепено практично операционализује као систем непосредне демократије пленума. Прва одредба се односи на аутономију универзитета, високошколских и научних установа, које самостално одлучују о своме уређењу и раду (Устав РС 2006, члан 72; Закон о високом образовању 2008), а друга на слободу удруживања која цивилни сектор ослобађа надзора, односно туторства државе (Устав РС 2006, члан 55; Закон о удружењима 2009).

Након доношења Закона о удружењима у Србији је регистровано око 36.000 невладиних организација, које организују пројекте у области медија, културе и уметности, заштите људских права, развоја демократије, евроинтеграција и сл. Финансирају се из буџета Републике Србије,

али и донацијама страних влада и приватних фондација. Иако је већина ових извора финансирања позната јавности у Србији, тек је након избора председника Доналда Трампа америчка администрација обелоданила износе и сврху дела донација америчке агенције за међународни развој USAID усмерену против власти у многим земљама света, укључујући и Србију.

Захваљујући овако успостављеном правном оквиру, хибридни модел „двојника државе“ развио је у Србији читав низ практично применљивих субверзивних анархолибералних стратегија отпора власти и доминантном вредносном систему друштва у којима, наводно, види узрок угњетавања слободних грађана који критички мисле и „извор свих људских зала“ (Ђокović, 2007, str. 12). Стога се потенцирају „алтернативни облици политичког организовања, засновани на принципу слободе и слободног изражавања мисли и воље сваког појединца. Присталице анархизма заговарају укидање постојећег уставног поретка, закона и власти, у веровању да ће потом развити један природнији и спонтанији друштвени поредак“ (Пројović, 2013, str. 68, 69). Тај наводно природнији и спонтанији друштвени поредак, заговарају студентски пленуми као постјугословенски модел непосредне директне демократије мањине студената спремних да жртвују академску годину и стицање академских звања у име „виших“ циљева „праведне“ државе.

Користећи искуство радничког самоуправљања и теоријске изворе о анархизму, мањина привилеговане анархолибералне интелектуалне и културне елите грађанског (цивилног) друштва, релативно независног од власти, настоји да оспори легитимитет државног апарата успостављеног у оквиру постојећег уставног поретка

и преузме власт изван политичке арене у којој се кроз демократске изборе легално и легитимно одвијају политички процеси консолидованог демократског друштва (Linz, Stepan, 1998, str. 22).

У теоријском смислу, узор представља дело социјалног филозофа Прудона који се сматра оцем теорије анархије, али и марксистичка критичка теорија Ги Дебора „Друштво спектакла“ (Guy Debord) које се сматра важним текстом

Пјер Жозеф Прудон, француски социјални филозоф,
отац теорије анархије
Фото: Wikipedia

ситуационистичке интернационале и у лево либералним интелектуалним круговима представља неизоставну анархистичку литературу хибридног модела „двојник државе“. Међутим,

монографска студија *Анархизам као идеолошка основа савременом (левичарском) тероризму* (Projović, 2013) показује да анархизам представља сложену основу политичког насиља и озбиљну претњу и изазов модерном добу.

Феномен пленум

Пленум је замишљен као ванинституционални облик организовања студената који блокирају рад факултета и универзитета у Србији. Представља алтернативу институционалном облику студентског парламента, исто као што двојник државе представља алтернативу држави. Будући да наводно нема посредника и самопроглашених лидера, одлучивање спушта на ниво пленума у којем учествују сви заинтересовани студенти и професори.

У јавности се представља као облик директне демократије грађана, иако пленумске одлуке не доносе сви грађани већ мањина привилеговане друштвене групе студената и професора која је у могућности да се у име „виших циљева“ организује и мобилизује у датом тренутку и за то добије финансијску и логистичку подршку у земљи и иностранству.

На тај начин се носиоцима тврде политичке моћи који располажу правним, политичким и финансијским ауторитетом да доносе одлуке супротстављају носиоци симболичке паметне (меке) моћи коју чини међународно умрежена високообразована универзитетска интелектуална елита. Захваљујући свом друштвеном положају у земљи и иностранству, она себи приписује својства предводника друштвених промена,

слично као што је Комунистичка партија себе видела авангардом радничке класе која предводи диктатуру пролетаријата.

Током шест месеци блокаде факултета и универзитета у Србији, модел „двојник државе“ развија мноштво субверзивних стратегија деловања које се примарно одвијају у арени цивилног друштва, као једној од пет арена демократске транзиције и консолидације (Linz, Stepan, 1998, str. 20–31). Замишљене су тако да прошире дух побуне на грађане који показују емпатију према студентима и створе привид масовности друштвеног покрета. Значајну улогу у овом процесу има једносмерна медијска пропаганда која каналима електронских медија и друштвених мрежа пропагира идеју студентских протеста и пружа организациону и логистичку подршку коју прати више стотина хиљада људи.

Прва стратегија подразумева формулисање студентских захтева да „институције раде свој посао“, односно да се утврди политичка и кривична одговорност за пад надстрешнице и насиље над студентима. Да није замишљена као решење за излазак из кризе, већ као средство продубљивања кризе створене блокадом факултета и прекидом наставе, сведочи одбијање да се оставка Владе, подизање оптужнице против осумњичених и амнестија од кривичног гоњења студената и професора прихвати као испуњење захтева.

Друга стратегија наставља да продубљује друштвену кризу кроз неформалне иницијативе запослених у високом школству, науци и култури („Побуњени универзитет“, „Слободни универзитет“, „Култура у блокади“ и сл.) које позивају на протесте просветних и културних радника, штрајк позоришта и радикалне акције

Весна Г. Ђукић

(Траги)комедија забуне: двојник државе
и студентски пленуми

„ослобађања“ образовних и културних институција (Студентски културни центар, Културни центар Београда и др.) под паролом „сва власт пленумима“.

Трећу стратегију развија мрежа независних медијских, културних и уметничких организација које настављају да оспоравају легитимитет постојеће јавне власти и државног апарата. У првој фази оне заједно са студентима учествују у добро осмишљеним акцијама герилског по-

литичког маркетинга које јачају дух побуне и солидарности између студената и грађана. Организују се пешачка и бициклическа ходочашћа до различитих градова у Србији (Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Београд, Нови Пазар и сл.) и иностранству (Стразбур, Брисел и сл.) у којима се по доласку „ходочасника“ организују карневалска славља и представљају студентски програмски документи (Студентски едикт у Нишу, подсећање на Сретењски устав у Крагујевцу).

Група студената блокира Пољопривредни факултет у Београду, фебруар 2025. године

Фото: Танјуг / Јована Кулашевић

У другој фази побуне, цивилне организације широм Србије организују неформалне зборове грађана чије одлуке могу да покрену различите акције као додатни вид притиска на општину и општинске функционере који се у већини случајева претварају у насиље (Обреновац, Ниш и сл.).

Трећа стратегија подразумева политичку артикулацију идеја изнетих током студентских протеста. Предњачи неформална иницијатива универзитетских професора, културних радника, уметника и група грађана „ПроГлас“ која организује трибине у градовима позивајући на промену друштвено-политичког система и сме-

ну владајућег режима у Србији. У коначници, долази до политичке артикулације студентског протеста након шест месеци блокада факултета и универзитета у Србији и пленуми одлучују о усвајању програмског документа „Директива 134-25.0: како смо опет победили“. Осим што је непотписан и не зна се ко га је саставио, и што интригантним насловом указује на поновну победу, не зна се чију јер се не зна аутор, овај програмски манифест по форми и садржају одражава бирократски начин комуникације ауторитарне мањине која „одозго“ намеће свој начин мишљења и поглед на друштвену кризу.

Група студената у протестној шетњи до Вршца, на излазу из Зрењанина

Фото: Shutterstock

Директива захтева од свих студентских пленума да се изјасне о модалитетима политичке артикулације „борбе за слободу, истину и правду“ кроз учешће листе „Студенти у блокади“ у изборном процесу, с тим што кандидати не могу бити студенти. У документу се наводи да се о усвајању предлога одлучује по принципу један пленум - један глас, као што је то била пракса на нивоу универзитетских градова који су већ гласали по истом принципу, али без могућности да пленуми активно учествују у изменама и допунама садржаја, већ да се изјасне „за“ и „против“ понуђених модалитета политичке борбе.

На тај начин универзитет који би својом аутономијом требало да брани академску заједницу од утицаја политике, постаје центар политичког организовања и деловања побуњених студената и професора, слично као што су самоуправне интересне заједнице постале супститут државне организације од чијег је директивног утицаја управо требало да заштите непосредну самоуправну процедуру договарања и споразумевања.

Дискусија: тиранија пленума и (траги)комедија забуне

Анализа резултата истраживања показује да студентски пленуми нису легална и легитимна тела будући да окупљају само побуњени део заједнице и не одражавају ширу вољу и интересе већине. Такав модел изазива дисфункционалност власти и поларизацију друштва иако његова легитимност није заснована на рационалном одлучивању свих чланова пленума о питањима од заједнич-

ког интереса већ на способности привилеговане мањине грађанског друштва концентрисане у друштвеним делатностима културе, уметности, медија, просвете и социјалне политике, способне да се уз логистичку и финансијску подршку глобалних, лево либералних, транснационалних центара моћи брзо мобилише како би успоставила доминантну улогу у креирању друштвених криза суверених националних држава у Европи и свету. Стога је овај облик деловања заснован на тиранији и ауторитаризму привилеговане мањине, која захваљујући свом положају у друштвеној хијерархији, без одговарајуће контроле и простора за плурализам мишљења, преузима доминантну улогу у предлагању тема и доношења одлука, што из процеса одлучивања искључује све актере друштвене сцене који се не слажу са донетим одлукама.

Улога уметности, уметника и медија у концептуализацији побуне студентских пленума јесте да лаки жанр комедије забуне из булеварског позоришта пренесе у јавни живот тако што се грађани претварају у „активну публику“ увучену у „радњу“ позоришне представе у уверењу да активно учествују у грађанској побуни студената који се боре за слободу, истину и правду. Тек након шест месеци јавности полако постаје јасно да су студенти, заправо, глумци који играју у режираној представи „пленум као једини исправан пут директне демократије грађана“, а да су њихови професори сценаристи, драматурзи, и редитељи трагикомичне представе, којом заједно с диригентима „блокадних хорова“, продуцентима и менаџерима полажу испит пред демократском јавношћу. Иако првих месеци изгледа као да је ова комедија забуне лаког жанра,

веома популарна међу грађанима, ефекат узбуђења, јефтиног ганућа „студентском борбом“ и најједноставније моралне поуке садржане у програмским документима, почев од „Студентског едикта“ до „Директиве“, постепено се претвара у предизборни политички маркетинг замишљен тако да изван политичке арене и политичких партија привуче велики број гласача, значајно већи од броја који више од деценије привлаче опозиционе политичке странке.

Једно се, међутим, мора признати. То је да ова трагикомична политичка „представа“ идеје да је само „један исправан пут“, на националном и глобалном нивоу, ствара репресивну атмосферу у којој се маргинализују сви који се не слажу са доминантним ставовима пленума. То је феномен виђен у многим радикалним покретима против доминантних културних модела без обзира на идеолошку позадину, почев од Француске и Октобарске револуције, преко америчког хипи покрета, демонстрација 1968. у Европи, укључујући студентске демонстрације у Југославији, све до револуционарног покрета југословенског радничког самоуправљања. У Србији је почео да се развија након „чистке либерала“ седамдесетих година прошлог века, и од тада је стасало неколико генерација дисидената по вокацији који за своју субверзивну активност против власти користе искуство радничког самоуправљања у комбинацији са идеологијом неолибералног западноцентричног глобализма. Тако феномен „пленум“ постаје чувар самоуправне, непосредне, партиципативне демократије друштвених делатности, чији зачетак у области владавине права током периода постјугословенске транзиције и демократске консолидације Србије пред-

стављају уставне и законске одредбе о аутономији универзитета и слободном удруживању грађана без надзора власти и државног апарата.

Закључак: подметање клипова у точкове суверених држава

Резултати истраживања показују да феномен „пленум“, као продужена рука хибридног модела „двојника државе“, у теоријском смислу представља алтернативу тврдој моћи државе, а у практичном смислу показну вежбу „дубоке државе“, која злоупотребљава студенте да покаже своју меку моћ. Иако држава не користи репресију над студентима и грађанима који учествују у побуни „пленума“, она се ипак представља као ауторитативна и репресивна сила која угрожава грађане, чиме се, заправо, прикрива стварно стање ствари, а то је репресија аутократске мањине интелектуалне и уметничке елите која се крије иза студентске побуне. Краткорочно посматрано, шест месеци пленумизације друштва показује да је смисао побуне у бесмислу јер су и студенти и професори могли да саставе своје изборне листе изван универзитета будући да Устав Србије сваком гарантује право да бира и буде биран. Стога се смисао пленума може тражити у дугорочном постепеном разарању уставног поретка представничке демократије. Радикална идеја глобализма да је само „један пут исправан“ може постати практично делотворна само ако већина грађана бесмисао прихвати као смисао и дозволи репресију мањине, која се представља као „чувар самоуправне, непосредне, партиципативне

демократије“. Гледано из перспективе крупних геополитичких промена у свету, изгледа као да се неолиберална идеологија, суочена с променом спољнополитичке доктрине Сједињених Америчких Држава, сели на геостратешки важне тачке Европе и региона Балкана где се, по сличном сценарију „подметања клипова у точ-

кове“, одвијају побуне против власти суверених националних држава и спречава успостављање новог светског поретка мултиполарног света са више центара моћи у којем униполарна западноцентрична идеологија глобализма губи утицај какав је имала последњих деценија након рушења Берлинског зида.

References / Литература

- Constitution of the Republic of Serbia (2006). Official Gazette of the RS, No. 98/2006 and 115/2021 [In Serbian]
- Dimitrijević, M. (1965). De-Etatization of the State and Law in the Field of Social Services. In: S. Popović (ed.) *Collection of papers of the Faculty of Law and Economics in Niš* (125-133). Niš: Pravni fakultet. [In Serbian]
- Đoković, M. (2007). *Anarchism*. Beograd: Utopija. [In Serbian]
- Đukić, V. (2022). “State double” in the cultural policy of Serbia (1971–2021). *Srpska politička misao*, LXXV (1), 93–117. DOI:10.22182/spm.7512022.5 [In Serbian]
- Đukić, V. (2010). *State and culture, studies of modern cultural policy*. Beograd: Fakultet dramskih umetnosti. [In Serbian]
- Đukić, V. (2024). Identity engineering of post-Yugoslav counter-cultural trans-culturalism. In: D. Dostanić (ed.) *Matica srpska Collection of Papers for Social Sciences* (331-344). Novi Sad: Matica Srpska. [In Serbian]
- Đukić, V. (2023). New old ideologies of transitional cultural policy in Serbia. In: V. Đukić (ed.) *State and culture in transition, challenges of transitional cultural policy in Serbia (2000-2020)* (13-67). Beograd: Fakultet dramskih umetnosti [In Serbian]
- Law on Associations (2009). Official Gazette of the RS, No. 51/09, 99/11 – other law, and 44/18 – other law. [In Serbian]
- Law on Higher Education (2008). Official Gazette of the RS, No. 76/2005-3, 100/2007-4, 97/2008-51, 44/2010-28, 93/2012-182, 89/2013-3, 99/2014-3, 45/2015-27, 68/2015-69, 87/2016-3. [In Serbian]
- Linz, J., Stepan, A. (1998). *Problems of Democratic Transition and Consolidation - Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Beograd: Filip Višnjić. [In Serbian]
- Perović, L. (1971). Introductory address. In: M. Gončin (ed.) *Congress of Cultural Action in the Socialist Republic of Serbia* (39–51). Beograd: Republička konferencija Saveza socijalističkog radnog naroda Srbije [In Serbian]
- Projović, I. (2013). Anarchism as an ideological basis of modern (leftist) terrorism. *Kultura polisa*, X (21), 65–95. Available at: <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1243> [In Serbian]

Vesna G. Đukić

University of Arts in Belgrade,
Faculty of Dramatic Arts,
Management and Production in Theatre, Radio and Culture
Belgrade (Serbia)

(Tragi)comedy of errors: state double and student plenums

Summary

50 |

The paper is based on the assumption that workers' self-management as a road of leaving the "monopoly for power possession" of the state and party bodies developed a hybrid "state double" model as a Yugoslav predecessor of the anarcho-liberal idea of de-etatization, i.e., that self-management direct decision-making and financing social activities of common interest is the beginning of direct democracy of the plenums during the students' university blockade. The research is aimed at perceiving the roadmap of the Yugoslav liberal "state double" model which has developed into a West-centric post-Yugoslav model of direct democracy of plenums as an alternative form of civic activism at the faculties and universities in Serbia. The research methodology is founded on the comparative historical analysis of the "state double" model in the sphere of social activities, starting from workers' self-management. The empirical research refers to the alternative system of extra-institutional decision-making of the student plenums at the universities in Serbia supported by university professors and interested social groups which has articulated the crisis of democratization and institutionalization through introducing participatory and direct democracy of plenums.

Keywords: anarcho-liberalism, civil society, state double, social activities, comedy of errors, plenum, self-management, transition

Милан М. Брдар^[1]
Институт друштвених наука
Београд (Србија)

УДК 141.7 Макијавели Н.
321.01
Оригинални научни рад
Примљен: 27.11.2025.
Прихваћен: 21.12.2025.
doi: 10.5937/napredak6-63060

Макијавелијев *Владар*: нови поглед. Хуманистичка критика и етика објективног истраживања

Сажетак: У раду се показује да је за разумевање правог значаја Макијавелијевог *Владара* неопходна реконструкција историјског контекста ренесансе на прелазу из 15. века у 16. век. Посебну пажњу захтева учење хуманиста о врлом човеку (*vir virtutis*) и жанр „огледала за владара“ („mirror for prince“) који је отуда проистекао. У том контексту постаје разумљива хуманистичка критика Макијавелија која је остала утицајна све до 20. века. Супротно томе, интерпретација изнета у овом раду тврди да је Макијавели први увео принцип објективности, касније познат као принцип вредносно неутралног истраживања. Усвајањем овог става Макијавели постаје зачетник политичке науке, јер без овог принципа дисциплина као таква не би била могућа. Поступајући према овом принципу био је објективан и довољно храбар да представи позитивну истину о политици. Тиме је заслужио да се рехабилитује од устаљених оптужби и коначно буде признат као непристрасни истраживач природе политике, што досадашња критика није била у стању да учини.

Кључне речи: Макијавели, политика, хуманизам, хипокризија, морални изглед, владар

*Та књиџа ми је донела, знано ми је њо, злокобну славу: учинила ме одговорним за све стѣрахо-
владе; навукла ми ѣроклейстѣво народа који су у мени ѣронашли оличење своје мржње сѣрам
десѣоѣизма; она је заѣпировала моје задње дане, а осуда ѣоѣомстѣва као да ме и даље ѣраѣи.
Макијавели, Дијалоѣ Макијавелија и Монѣескјеа*

Увод

Морамо се сложити да у литератури нико није толико нападан, проклињан и дословно огова-

ран на најгори начин као Макијавели. Како то да никог не чуди што се негативна критика као константа одржава ево већ пола миленијума? Да ли су разлози за такав однос заиста у њему

[1] mbrdar14@gmail.com

Први преводи књиге Владалац Никола Макијавелија у Србији издати су у Панчеву и Београду, 1881. и 1907. године.

Прва српска издања књиге штампале су Наклада књижаре браће Јовановића и Књижара Геце Кона.

Фото: Библиотека Матице Српске

или их треба тражити на другом месту? Време је да ту дилему коначно разрешимо.

За ваљано тумачење Макијавелијевог достигнућа неопходна је барем минимална реконструкција историјског и друштвено-политичког контекста ренесансе, у распону који је хеуристички значајан. Овде ће то бити период од 13. века (*Duecento*) до почетка 16. века (*Cinquecento*), односно појаве самог Макијавелија.

Други услов за објективно тумачење и оцену Макијавелијевог дела јесте критика хуманизма.

Она је неопходна јер од ренесансе наовамо хуманизам важи као спонтано наметнут меродавни интерпретативни хоризонт, који је и данас на снази. Имајући то у виду, разумећемо како је било могуће да се крајње негативне контекстуалне оцене о Макијавелију настале у време ренесансе универсализују и учине важећим независно од времена и места. Пошто до тих оцена не држимо ни у најмањој мери, што ћемо касније образложити, у овом тексту ћемо сва досадашња тумачења Макијавелија оставити по страни. Од

већег значаја биће да читалац види како изгледа ново, а и праведније тумачење *Владара*.

За историјски контекстуално тумачење Макијавелијевог дела и извођење закључака актуелних и за наше време неопходне су нам три ствари:

1. основне карактеристике ренесансног типа интелектуалности;
2. основна тема погодна за повезивање с Макијавелијем;
3. контекстуалне последице Макијавелије новине.

Што се тиче ширег контекста, за настанак хуманизма у Италији значајна су два позитивна и два негативна услова. Позитивни услови били су италијанска реторичка традиција и обнова културног наслеђа старе Грчке и Рима. У негативне услове спадају социјално-политичке кризе градова-република у епохи ренесансе и образовање схоластичког типа учености као преовлађујуће.

Околности и услови образовања хуманистичке мисли

Ars dictaminis

Хуманиста настаје од учитеља реторике, из огранка реторичке традиције *ars dictaminis* (умећа писања писама). Учитељи који су подучавали правилима писма звали су се *dictatores*. Основни циљ реторичког образовања био је да оспособи студента за писање службених писама и осталих

докумената с максимумом јасноће и уверљивости, да би се припремио за бележничку службу у управи града-републике или у папској курији.

Умешно писање писама било је цењена служба у Италији од 12. века. Оно је с реториком на италијанским универзитетима чинило језгро *curriculum* на студијама права (Wieruszowsky, 1971, 361). Водећи реторичар на универзитету у Болоњи Адалберто од Самарије први је за себе написао да је *dictatore* (Murphy, 1974, p. 213) када је приредио приручник упутстава *Praecepta dictaminum* (између 1111. и 1118. године) (Adalbertus, 1961; такође, Haskins, 1927, p. 173; исти, 1929). Рачуна се да је, почев од њега,^[2] *ars dictaminis* постала систем с дефинисаним правилима. Сама правила се не баве садржином него формом, правилима композиције доброг писма, његовим врстама и наменама. Адалберто је у ту сврху у једној својој расправи изложио 45 *formulae*, или типских писама. Његов образац преузели су други *dictatores* (Murphy, 1974, pp. 212, 220; Skinner, 1979, p. 29), тако да се током 12. века појављује велики број *dictamina* с примерима како треба да изгледа писмо за папу, а како за кардинале, како за цара и владара, градски сенат, конзуле, професоре, или једноставно сва службена лица којима грађани могу да се обрате.

Када су уобличени типови писама, дошло је до значајног помака, од *техничких* правила писања ка *садржинским* питањима о којима се пише. Ова промена у другој половини 12. века постаје видљива преко два тока: прво, постало је уобичајено да се у расправама *ars dictaminis*,

[2] Према мишљењу приређивача Адалбертовог приручника, он је отац *ars dictaminis* (Adalbertus, 1961, p. V).

осим на техничку форму писма, пажња усмери и на сам предмет о којем се пише. *Dictatores* се све више баве правним, друштвеним и политичким питањима градова-република. Ова тенденција диктатора да нуде савете у вези с проблемима градског живота добиће снажан замах у првој трећини 13. века (*Duecento*), када долази до другог значајног проширења *ars dictaminis*.

Други ток се збива устаљивањем обичаја да се поука у писању писама комбинује с *ars arengendi* – вештином јавног говорништва. Први водећи реторичар, који је спојио ове две вештине, био је Гвидо Фаба (1190–1240), који је своју збирку говора и писама објавио око 1230. године (Kantorowitz, 1941–3, pp. 256, 275; Fulhaber 1978).

Комбиновање *ars dictaminis* са *ars arengendi* на практичкој основи социјално-политичке кризе градова-република имало је за исход преображај реторике у правцу јавног и политичког ангажмана (Kantorowitz, 1943, pp. 41–57). Учитељ реторике, који је друге подучавао техници писања и говора, преобразио се у интелектуалца који по сопственим моделима пише писма расправљајући о проблемима града-републике (Wieruszowsky, 1971, pp. 360, 365–66). Може се рећи да је у току прве половине *Duecento*-а довршен преображај *ars dictaminis* тако што у споју с умећем говорништва добија морално-практички и политички карактер. Ова промена је, даљим ширењем у току 13. века, водила настанку два нова жанра социјално и политички ангажованог писања и мишљења (шире, Banker, 1974, pp. 153–68).

Први жанр је имао израз у новом стилу *ipagских хроника*, када су бројни правници и *dictatores* почели да се баве историјом својих

градова. То је за резултат имало нову форму историографије, која се, у односу на стару, одликовала реторичким маниром и *ipропагандистичким* тоном.

Други је био жанр моралистичких, саветодавних списа и књига намењених владарима и градским властима. Најпознатији прилог уобличењу жанра представља спис Јована од Витерба *О владавини ipагова* (*De Regimine civitatum*) објављен око 1240. године.

Непосредна последица овог окрета повлачила је и промену адресата којем су саветодавни списи били намењени. Више није реч о поуци студента, него градске управе и владара. Тим корак се формално-епистоларни *dictatore* приближава фигури моралног и политичког диктатора.

Други услов образовања хуманизма чиниле су друштвено-политичке кризе градова-република. Нема потребе да о томе овде шире говоримо, јер је то из литературе нашироко познато. Узроци кризе били су угроженост градова споља и криза републиканских вредности изнутра услед успона *popolana* (прве буржоазије) и *signoriae*, односно локалних тирана (кондотјера) који су се уздизали свргавањем старих аристократских породица (Bowsky, 1962 и 1967), као и фракционашке борбе за власт.

Схоластика и класично наслеђе

Трећи чинилац, који је чак најзначајнији за образовање хуманистичке реторике, начина мишљења и оријентације, било је образовање схоластичке учености и обнова класичног наслеђа. О томе је пожељно рећи нешто више имајући у

виду да је у текућој литератури та тема површно обрађена.

Само откриће класичних узора не припада италијанском хуманизму него средњовековној ренесанси 12. и 13. века чије је средиште у Француској (шире, Post, 1964, ch. 11, pp. 505, *et passim*). У исто време када долази до приказаних промена у умећу *ars dictaminis* (половина 12. века) старогрчке и староримске класике увелико читају у Паризу и школи у Шартру (Delimo, 1989, p. 85; такође, Koplston, 1991, pp. 167–73).

Велики број италијанских реторичара, активних у другој половини 13. века, школован је у Француској, одакле су донели нову ортодоксију у виду синтезе реторике и класичног наслеђа античке и староримске практичке филозофије. То неће бити препрека да хуманизам у пропагандним интерпретацијама откриће класике касније припише себи. Због тога је дуго била непозната чињеница да је за то је био пресудан *curriculum* париског Универзитета кроз који ће у другој половини 13. века проћи генерације италијанских студената.

Импортом француске реторике био је посредован завршни обрт *ars dictaminis* традиције ка класичном наслеђу, иначе већ измењене преко питања практичног политичког живота. Наслеђе старог Рима и античке Грчке за хуманистичку мисао биће скуп узора за копирање, с највећим вредновањем Цицеронових дела и приматом *oratio* над *ratio*. Тиме је окрет ка моралној садржини и ангажованом писању употпуњен имитирањем класичних узора, што ће бити одлучујуће за образовање политичке мисли хуманизма. Пионирску улогу у томе имао је Бруно Латини [1220–1294] (Latini, 1948), који је

по повратку из Париза 1266. објавио свој превод Цицероновог дела *De Inventiones*, славећи га као „највеће дело реторике које је икада написано“ (East, 1968, p. 242). А први приручник реторике писан на латинском, по узору на Цицерона, објавио је у Болоњи Ђовани Бонандреа (1296–1321) што му је донело славу широм Италије (Banker, 1974, p. 159). Откриће класичног наслеђа такође је довело до промене у дотада владајућем *trivium* дисциплина: на прво место долази историја, на друго морална филозофија, а на треће реторика која их обједињује (Baron, 1966, p. 494).

Централна фигура крајем *Trecento*-а био је Петрарка у којем се спаја традиција *ars dictaminis* и класичне мисли, посебно Цицерона, који у реторичком ангажману снажно истиче првенство моралне поуке (Seigel, 1968, pp. 222, 31–2, 215, 224; Burkhart, 1989, стр. 167; Hay & Law, 1989, p. 290; Cassirer, 1948, p. 105). Он ће основну тему *vir virtutis* (истинског човека врлине: врлог мужа) проширити на све грађане.

Како је схоластика стицала утицај и популарност, став према њој био је све непријатељскији (Kristeller, 1956: 563; Gray, 1963). Тај антитетички однос имаће, с класичним наслеђем, изузетан значај за образовање хуманистичке самосвести. Петраркине теме *uomo universale*, идеала јединства теорије и праксе, практичко-моралног значаја интелектуалног ангажмана – хуманизам *Quattrocento*-а шире развија у антители према схоластичкој учености.

Петрарка је дао и образац критике схоластике који ће бити парадигма односа према схоластици како у *Quattrocento*-у, тако и у следећих пет векова. Схоластичаре је прогласио за „арогантне незналице“, а у њиховом дијалектичком

резоновању видео је само препреке на путу ка знању од практичко-моралне вредности. Својом „варварском методом“, говорио је, баве се „јаловим расправама“, а не мисле на „опште добро“ (*bono communi*). Зато је тврдио да њихове расправе немају никакву вредност за унапређење живота, чак и да садрже истину (Skinner, 1979, 106). Штавише, не увиђају потребу за филозофијом која би у комбинацији с елоквенцијом практично утицала на политички живот (Gray, 1963, p. 505; Struever, 1970, p. 60–61).

У налету беса Петрарка је изговорио оно што ће постати константна црта све потоње хуманистичке критике: „Режим на глупе аристотеловце који време троше у настојању да сазнају шта је врлина уместо да је стичу“ (према, Garen, 1988, стр. 123). Томе је додао да схоластичари не знају „да је боље желети добро неголи знати истину“ (Cassirer, 1948, p. 105; Hay and Law, 1989, p. 290; Skinner, 1979, p. 107). То је у елементарном смислу било нетачно; схоластичари су, такође, били заинтересовани за *res publica* и својим списима деловали су као ангажовани интелектуалци свог времена. Хуманизам ће то хронично прећуткивати.

Ова збирка Петраркиних произвољности до неспутане софистерије ући ће у језгро хума-

нистичке пропаганде.^[3] Колико је хуманизам озбиљна мисао, види се по томе што нико у тим испадима није видео никакав проблем. Напротив, Петрарку ће уздићи у икону хуманизма. Уз то, ретко који тумач је у сличним хуманистичким испадима, па и у програмским начелима, видео знак да је то обновљена античка „Друга софистика“ 4. века пре н. е. (Bowie, 1970; Trinkhaus, 1976). Разлог није само у преузимању Протагориног начела о човеку као „мери свију ствари“, него и у идеји због које је Платон софисте оцрнио у дијалогу *Протјагора* – да се врлина може научити. Та апоретична теза постала је код хуманиста аксиом и језгро идентитета њихове педагогије.

Петраркина критика схоластике, исписана на крају 14. века, биће током *Quattrocento*-а као сума истина умножавана у мноштву гласова. Аристотеловска логика биће одбачена у име *studia humanitatis* која има предност зато што „уверава и води“ (Coluccio Salutati). Понављаће се теза о „ароганцији и незнању“ схоластичара (Леонардо Бруни) који хоће да се баве филозофијом а да „ништа не знају о писању и реторици“. Схоластичке студије биће оптерећене оптужбом да су удаљене од практичног живота, а теоријска мисао биће прогнана у име непосредног прак-

[3] Петраркини ставови су репрезентативни за хуманизам уопште у следећих шест векова. Идентичне оптужбе против схоластике и аристотелизма понављаће се у протестантској мисли, потом у рационализму 17. века, а у 19. и 20. веку настављаће да их подгрева марксистички хуманизам усмеравајући их против науке и филозофије као стручне ствари, и професионализованог интелектуалног рада, трпајући их под рубрику „позитивизма“ и идиотске незаинтересованости за практична друштвена питања. Типичне варијације Петраркине критике биће: како позитивни научник може да се бави питањем противречности научних теорија а да занемарује реалне противречности друштва (Адорно). Како аналитички филозоф може да се бави витгенштајновским питањима везаним за „метлу у углу“, док у свету траје рат (Маркузе, 1968: 166) и како аналитичари могу да цепидлаче око значења и дефиниција не осврћући се на неопходност промене постојећег. Коначно, најзнаменитија варијација Петраркиног става: „боље је желети добро него знати истину“ *credo* је марксистичког хуманизма: „Свет не треба тумачити него га треба променити.“ Поседовање коначне истине се подразумевало.

тичог ангажмана. Касније ће то дословно поновити Френсис Бекон (Bacon) као став против „спекулације“ и пренети у модерну мисао до наших дана. Мудрост неће бити интелектуална (дианоетичка) него морална (етичка) врлина.

Ова критика не треба да чуди, пошто су се хуманисти осећали као код куће само у књижевности, поезији и говорништву. Њихово подручје најбоље илуструје синтагма „жанр свих жанрова“, јер је њихова мисао била још увек неиздиференцирана по дисциплинама. У томе је била основа њихове универзалности, тежње да се опробају у свему, не водећи рачуна да је ширина образовања обавезно праћена плићаком у било којој посебној области. У ренесанси су се због тога звали књижевници или људи лепих речи (*belle lettere*), пошто се термин хуманиста (*umanista*) јавља тек половином 19. века.

Хуманиста и схоластичар представљају два супротна интелектуална типа: први се формира као ванинституционална фигура, док схоластичар заузима оно место које је традиционални *dictatore* имао на универзитету. Теме трајног сукоба биле су повезане са значајем и улогом реторике и питањем – залагање за опште добро или за ученост, као и с питањем која је владавина боља – власт појединца или владавина институција.

За схоластичаре реторичка вештина је у политичком животу имала споредну улогу, јер је једино учила техникама вербалног украшавања говора. Уз то, нису давали никакве поуке влада-рима, него су обрађали пажњу на механизам владавине. У томе су занемаривали питање врлина индивидуума дајући примат проблематизовању питања успешних *институција* као средстава

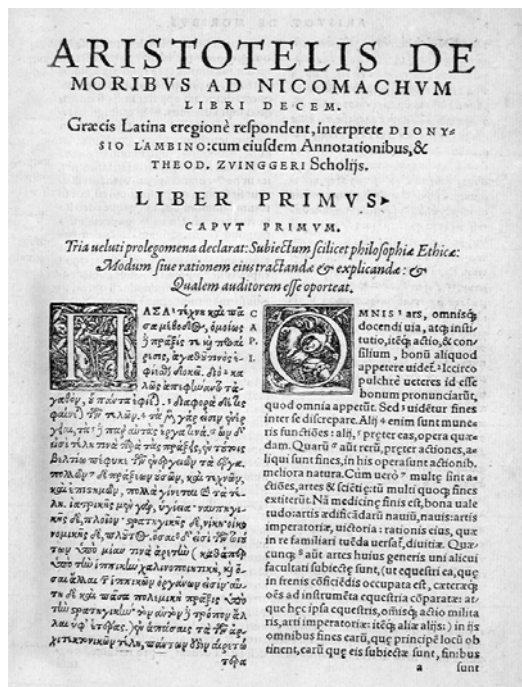
за унапређење општег добра и владавине мира. Због тога су у много мањој мери били моралисти а више политички аналитичари.

Док су схоластичари држали до учености као вида стручности и до владавине институ-ција, хуманисти су увек предност давали личној власти (*cf.* Kristeller, 1961), а смисао свог ангажмана видели су у педагошком деловању на грађане и власт; не у стручности и дубљем познавању одређеног проблема, него у ширини образовања под слоганом универзалног човека (*uomo universale*).

Схоластика је симбол средњовековне политичке синтезе знања и моћи, спој научног ума и црквеног ауторитета. Схоластичар је легитимисао веру и званично хришћанско учење, институционално везан за Цркву. Хуманизам доноси новост, промену типичну за модерну – спој знања и моћи као спој ума и државне власти. Хуманиста легитимише узурпаторску власт, персонално везан за владарску кућу, односно за државу (*il statto*). Док су схоластичари бранили хришћанску веру, хуманисти постепено спроводе њену постепену делегитимацију: а) делегитимацијом схоластичке учености; б) обновом и нормативним хипостазирањем паганске традиције; в) самом легитимацијом власти чија пракса драстично одступа од хришћанских начела.

Жанр „огледало за владара“

Водећа тема хуманизма била је питање врлине (*virtu*), на распону од грађанина до политичког поретка и владара. Посебна варијанта била је тема *vir virtutis* („врлог мужа“ или истинског човека од врлине) – непосредно значајна за

Аристотел, Никомахова етика, прва страница издања објављеног на грчком и латинском језику, 1566. година.

Фото: Wikipedia

разумевање Макијавелија. С њом у споју ишле су и теме *uomo universale* – универзалног усавршавања људске природе, јединства теорије и праксе и практичко-моралног значаја интелектуалног ангажмана. Све те теме хуманизам ће развијати у критичком односу према схоластичкој учености (Skinner, 1979, 99),^[4] пошто је у том антитетичком

односу профилисао свој идентитет и изоштравао самосвест.

Теме врлог мужа и универзално образоване личности у хуманистичкој политичкој педагогији биле су обједињене у посебан жанр „огледала за владара“ (*mirror for prince*). Водеће питање жанра било је: „Какав би требало да буде добар владар?“

[4] Не смемо изгубити из вида две ствари: иако кабалистичко слављење човека у спису Пика де ла Мирандоле (*De hominis dignitate*, 1486) представља велику опозицију према августињанизму, хуманисти, прво, нису били против хришћанства; напротив, у Августину су видели свог свеца заштитника. Друго, Пикова похвала долази читав век и по пошто је хуманистички жанр у потпуности образован. Зато с правом можемо рећи: уместо слављења човека, за хуманизам су биле суштинске две ствари: прва је морално-практички ангажман, а друга жанровска недиференцираност, односно универзалност.

Пионир жанра био је Бруно Латини (деловао је у другој половини 13. века) (East, 1968, p. 242). У Фиренци је био слављен као „велики филозоф који је подучавао рафинираности умећа говорништва“ и грађанској врлини (Skinner, 1979, p. 39), када је по узору на Аристотелову *Никомахову етику* изложио врлине доброг владара: да треба да има мудрост као прву врлину, што укључује предвиђање, бригу и знање, да буде трезвен, поштен и постојан, одлучан, снажан, стрпљив и да има чуло за правду. Такође, треба да буде привржен вери и избегава грех похлепе.

Биће то, од последње трећине 13. века (*Duecento-a*), тема којом ће се многи бавити током следећа два и по века: од Франческа Патриција (Francesco Patrizzi) и Пођа Брачолинија (Poggio Bracciolini) до Колуча Салутатија (Coluccio Salutati) и Леонарда Брунија (Leonardo Bruni). Они су на листу пожељних особина додали образованост, вичност писању, знање старогрчког, латинског, књижевности, песништва и филозофије, племенитост и љубазност владара, да је пријатељ и мецена уметника, удварач и љубавник финих манира.

Сви списи тог жанра имали су заједничко језгро у нормативној слици владара као појединца препуног врлина. Сврха писања у том жанру била је одржавање моралног узора, који је требало да сами владари копирају у свом образовању, понашању и делању. Није недостајала ни литература о врлинама које градске управе треба да одгајају код грађана. Латини је тврдио да „грађани треба да буду даноноћно посвећени општем добру свог града“. Од „огледала за владара“ до израде „огледала доброг друштва“ или државе преостао је само један корак.

Овај жанр је чинио језгро политичке мисли хуманизма, нарочито у споју са идеалом јединства политике и етике. То, у ствари, ванполитичко сликање властодржаца биће константа ренесансне политичке мисли све до Макијавелија и његовог *Владара* (1513). Биће то сведочанство колико је хуманизам због своје нормативистичке хипнопедије био неспособан да дође до позитивног разумевања политике.

Савез мача и пера

У време ренесансе обликоване су три значајне историјске фигуре у сферама политике, етике и економије. То су тиранин као владар – у политици, буржуј или предузетник – у економији и хуманистички интелектуалац – у етици. Заједничко за све три фигуре било је да су, по правилу, појединци *sine nobilitate*, који се друштвено уздижу свим расположивим средствима, укључујући и њихова међусобна савезништва. Те историјски нове фигуре хуманизам легитимационо покрива, у разради теме *vir virtutis*-а одбацује врлине и *nobilitas* на основу наслеђа и традиције у име плебејске етике скоројевића, фаворизовањем успона појединца на основу личних способности и залагања.

Речено је пледоаје за тематизовање савеза између владара и ондашње хуманистичке интелигенције. Пошто сам наум савеза између кондотјера као узурпатора власти и хуманиста, који су се дичили високим идеалима, интегритетом и моралним врлинама, изазива неверицу и чуђење, питање је како је то било могуће и како је до тога дошло.

Основна карактеристика тиранина била је власт без легитимности. С друге стране, идентична црта пополапа (*popolani* – први буржуји) и хуманистичке интелигенције била је егзистенција без сигурности. Човек од пера имао је проблема да обезбеди средства за живот, док је буржуј имао средстава, али није био сигуран шта му доноси сутрашњи дан. И једни и други били су изложени самовољи тиранина. Сва три типа, такође, карактерише стална угроженост од конкуренције: буржуја угрожавају други буржуји и сам тиранин; тиранина угрожавају други претенденти на власт, чак и у оквиру сопствене породице;^[5] а хуманисту угрожавају други хуманисти као конкуренти услед ограничених могућности запослења у градовима-државама. Оштра конкуренција имала је за последицу одсуство било каквог озбиљнијег морала у сваком од тих кругова. Зато су и хуманисти у међусобним односима „врло брзо изашли на лош глас“ (како то пише Јакоб Бурхарт).

Са своје стране, владар је, као узурпатор, био пријемчив за човека од пера и лепих речи (*belle lettere*): услед одсуства легитимности, била му је неопходна противтежа у слици која ће га приказати у повољном светлу, а не онаквог какав је био. Био је то нови вид легитимитета,

путем текстуалне продукције посебног слоја, хуманистичке интелигенције (Burckhardt, 1958, p. 8; 1989, p. 10).

Хуманисти су имали свој интерес да буду отворени за понуде диктатора и ангажман у реченом жанру. У настојању да обезбеде егзистенцијалну сигурност, препоручивали су се да би добили финансијску подршку или какву сталну службу (Burckhardt, 1989, p. 111). У ондашњим условима могли су да буду писари у градској управи, ретки су достизали до адвокатуре, а срећници међу њима постајали су дворски учитељи и забављачи тиранина и учитељи његове деце – што ће рећи, функционална замена средњовековне дворске луде.^[6] А поента је да су готово сви, као учесници јавног живота, писали похвале актуелном владару.

Савез хуманисте – с похвалом (*laudatio*) неопходном ради оправдања или легитимитета, и тиранина – као узурпатора, као спој *знања* и *моћи*, био је на обострану корист. Осим што су хуманистима обезбеђивали егзистенцијалну сигурност, тирани су и меценарски подржавали њихов учевни рад (па су тако финансирали превод комплетног Платона на латински).^[7] Хуманисти су узвраћали литерарним хвалоспевима. И као

[5] Бивало је да узурпатор на власти проведе само неколико сати, док га не збаци и убије конкурент (*cf.* Hay & Law, 1989, p. 166).

[6] Није сувишно напоменути да се хуманиста ипак разликовао од дворске луде северноевропских краљева тог времена. Док су се њихове луде кревећиле да би их забавиле, хуманиста је тиранина забављао, па чак и успављивао, читањем Цицерона, Вергилија и осталих класика. Тирани су имали велику жељу за знањем и чак су се трудили да са хуманистима воде учене разговоре. Уз то, први су схватили нову моћ писане речи. Тако је фирентински тиранин Ђангалеацо Висконти говорио да му перо његовог канцелара Колуча Салутатија (1375–1406) „вреди више од чете коњаника“ (*cf.* Hay and Law, 1989, p. 238).

[7] Кондотјери као људи *sine nobilitate* нису само добро плаћали хуманисте да их представљају у моралном светлу. Уз то, имали су снажну вољу да се образују. Преглед њихових кућних библиотека показао је изненађујући резултат:

што се тиранин јавно приказивао у свили и кади-фи, тако је хуманиста имао задатак да га „позлати“ својим пером и својом речи, што је и чинио.

Генеза хуманизма: од врлине до силе

Последњи моменат неопходан за разумевање Макијавелијеве појаве јесте генеза хуманизма у антихуманизам. Најпродуктивнију нит за праћење тог преображаја у епохи ренесансе имамо на линији чије половине чине, с једне стране, врлина (*virtu*) без силе, а с друге, сила (*vis*) без врлине – што стоји у хоризонту моћи, између етике и политичке физике, у сфери естетике (или видљивости).

У тој генези хуманизам, у ствари, спрово-ди естетизовање морала и политике, у потпу-ном маниристичком складу са својом љубављу према класичним теоријама политике и према свом усредиштењу у књижевности и уметности. У естетизацији политичке моћи отворено је проблемско поље у којем ће бити могућа појава Макијавелија. Његов дискурс, контекстуално узев, самим својим исходима деловаће као анти-хуманистички, дословно деконструктивистички или критички. Биће то крај генезе хуманизма. Од тада па надаље, он не даје више ништа значајно, а и бива засењен збивањима нове епохе – рефор-мације, чијој је појави дао огroman допринос.

Кад Макијавели довршава *Владара*, Еразмо Ротердамски протестује против празњијавости цicerонијанаца (*De Ciceronianus*) и пише *О ва-сijићану хришћанској владари – De institutio principii christiani* (1517). У том спису бави се хри-шћанским врлинама владара у жанру *vir virtutis*-а образованом с Латинијем два века раније. Ера-змо врлог мужа приказује у лику истинског или врлог хришћанина (*cf.* Phillips, 1949). Слика је била синтеза свештеника и хуманистичког идеа-ла интелектуалца у педагошко-моралној мисији. Једина разлика била је у ограничењу педагогије на поуку изворним начелима хришћанског мора-ла намењеним човеку који, у складу са идеалом *vita activa* насупрот *vita contemplativa*, та начела остварује у свим видовима свакодневног живота.

Еразмова појава сведочи да је у време ка-да се северноевропски хуманизам тек везује за питање хришћанске врлине и припрема пут реформацији која ће почети с Лутером (Buck, 1984; Goodman & Mac Kay, 1990; Green, 1985),^[8] у Италији већ дошло до померања хуманизма ка питању силе, за шта нам је доказ Макијавелије-во дело. То је, скупа с померањем од поезије ка научној прози (што се најјасније види на потезу од Петрарке до Макијавелија), последњи степен преображаја хуманизма, на којем је модерно поимање политике коначно постало могуће.

иако су били војници, најмање су држали књига из ратне технике и тактике. Највише је било књига античке класике, у толиком броју да се нису разликовале од кућних библиотека ондашњих хуманиста. Видети шире, Mallett, 1976.

[8] Ова еразмовска прича завртела је мозак провинцијалном свештенику Мартину Лутеру да устане против покварености Рима и папе лично, у име обнове изворних хришћанских вредности. Када је настала гужва, Еразмо се завукао у мишју рупу и свог ученика Лутера оставио на цедилу. То је чест случај са хуманистима, о чему се у литератури, пошто је под њиховом контролом, углавном не пише: да људе знају да заведу у авантуристичке акције, а када загусти да у својој грађанској храбрости побегну и притаје се док олуја не прође, да би касније опет постајали генерали после битке.

Новине Макијавелија

Практична и политичка филозофија, инспирирана Цицероном и класичним наслеђем била је допадљива морално-политичка пропагандна проза, која плени срце, разум оставља у недоумицама, а за разумевање политике је без икаквог значаја. Макијавелијево мишљење је радикално другачије: није резултат маште, није исход трагања за прибежиштем у класичном тексту, и тим путем залазак у морално-политичку поезију, него даје првенство стварности; читању историографског текста мимо пропагандне употребе, као информативног штива о томе „како је заиста било“ (*res gestae*). Уз то, у посматрању актуелних збивања и одлуке да се јавно проговори о стварима које су у рангу јавне тајне познате готово свима, само што сви о томе ћуте.

Макијавелијев *Владар* изникао је из традиције саветодавно ангажованог писања. Он ће, као и Латини, поставити питање о особинама владара, али с једном ситном променом, преко које ће потпуно искочити из читаве те традиције: да ли владар треба *заиста* да поседује све врлине које заступа ренесансна мисао? У одговору неће имати ништа против тога да владар усавршава све врлине и особине које набрајају хуманисти, под условом да то само у слободно време – док се не бави политиком (тим пре што немају ништа с политиком) А када се и док се њоме бави, штавише, нагласиће да могу само да га одведу у пропаст. Зато Макијавели посредно саветује владара; прво, да не сме бити онакав како га учи читава ренесансна/хуманистичка мисао, а друго, да није неопходно да поседује

Издање књиге Владалаца објављено 1532. године у Италији

Фото: Wikimedia Commons

поменуте врлине али је *неопходно и довољно само да изгледа да их поседује*.

Дуализам између *изгледа* и истине владара видљив је у средишњем делу *Владара*, у одломку XVIII главе који излаже суштину дела у целини:

„Постоје два начина борбе: законима и силом. Први је својствен човеку, други животињама. Зато је неопходно да владар зна да се послужи и људским и животињским својствима... Мора, дакле, бити лисица, да би предосетио клопку, и лав, да би препао вукове... Разборит владар не може и не сме да се држи

задате вере, ако је то на његову штету и ако су нестали разлози који су га навели да дâ обећање. Кад би сви људи били добри, овај савет не би био добар; али, пошто су сви опаки, ни они не би одржали веру коју теби зададоше па не мораш је ни ти држати према њима... Ко се боље умео служити лисичјим својствима, боље је прошао; једино је неопходно да умеш да добро прикријеш то својство да будеш велики глумац и лицемер.

Владару, дакле, *није нужно да поседује гатљиве особине*, али је итекако нужно *да се дружи са њима*. Штавише, усудићу се да кажем да су му штетне, ако их има и увек их се држи, а корисне су ако *изгледа* да их има; исто тако је *кад изгледа* да си милосрдан, постојан у вери, човечан, искрен и побожан, и да јеси такав, али мораш имати такав дух да, кад ти наложи да не будеш такав, по потреби будеш у стању и да знаш како да се окренеш на другу страну..., да би одржао власт, владар је врло често приморан да ради против онога што заповедају верност, милосрђе, човечност и вера; не сме се... удаљавати од добра, али мора да зна да загази и у зло, ако на то буде присиљен.

Према томе... кад год [владара] гледаш и слушаш, *мора да ти се чини* да је утеловљење милосрђа, верности, искрености, човечности и побожности. И нема ничега што би му било потребније него *да изгледа* да поседује наведене особине. Људи обично више верују очима... јер свима је дато да виде, реткима да чују. А *свако ће да види* оно *што људи мисле, рејки ће знаћи* оно *што уистину јеси*; а ти малобројни *неће се усудити да се сујројставе* мишљењу мноштва кад их брани величанство државе. Нека владар води

рачуна да побеђује и одржи државу; средства ће се увек сматрати за часна и свако ће их хвалити, јер светина се заноси привидом и успехом саме ствари... а они малобројни немају значаја, ако се већина ослања на власт.“

Када се цитиран одломак из XVIII главе претресе аналитички добијамо да је Макијавелијева новина садржана у три констатације:

- политика и етика су једна другој спољашње; услед чега
- њихова унутрашња веза (као етика у политици) није могућа, а да
- није могућа ни њихова потпуна одвојеност.

Закључак каже да је етика без политике могућа, док политика без етике није.

А пошто политичко делање *не може да буде морално*, онако како то сањари и представља хуманистичка уметничка машта, оно мора *да изгледа* као *морално*, да би било легитимно и од грађана прихваћено.

Разрешење ове противречности представља теза да је владару од етике једино неопходан *морални изглед* и он је довољан све док се не покаже оно што је њиме скривено. А за то брину хуманисти својим дискурсом, можемо рећи, не само у ренесанси него и у свим потоњим епохама, до нашег времена.

Макијавели је утврдио јединство политике и етике у естетици. Ово поентирање изгледа у политичким стварима у ренесансној мисли било је непознато и незамисливо. У дотадашњим приказима владар је бивао везиван само за врлине. Наравно, од Латинија до Макијавелија драстично се изменио сам појам врлине: она је спецификована на строго политичко значење.

Макијавелијево штиво, такође, спада у сукоб хуманизма и схоластике по питању образовне дилеме: цела личност или специјалиста. Његова поука налаже владару да мора да буде специјалиста у манипулисањем силом. Ново значење врлине је у умећу употребе силе у сфери тајне (*res arcanae*). Тим умећем мора да влада човек политике, да би могао да буде владар. У исти мах, владар, мора силу да вично комбинује с моралним изгледом као одлучујућег у сфери јавне ствари (*res publicae*).

Макијавели, такође, традицију диктаторског подучавања доводи до краја, тако што затвара укупан круг генезе диктатора. Овога смо на почетку видели као учитеља формалних техничких правила писања писма, а потом као учитеља моралних норми. Макијавели је као диктатор идентичан пиониру Адалберту, јер се враћа диктату техничких правила, с разликом што то чини ради запоседања и одржања политичке власти.

Ово затварање круга повратком на техничке поуке, поучно је за све тумаче Макијавелија. Наиме, његови савети владару имају с моралом онолико везе колико и Адалбертове поуке за писање писама. И као што је изворни диктатор био неутралан према садржају писма, тако је и Макијавели неутралан према садржају или циљевима власти. Какви и чији год они били, правила су једна и идентична и важе како за онога ко хоће свет да уништи, тако и за онога ко хоће да га учини најбољим од свих који се могу замислити.

Уз неопходност моралног изгледа Макијавели утврђује и важну позитивну истину: да ће грађани брзо заборавити неморална о гнусна средства, ако се којим случајем открију, под условом да од њихове употребе имају опипљиве користи. Због тог става проглашаван је човекомрзцем.^{[9]/[10]}

[9] Кад је хуманизам на врхунцу, широм Италије највише се пљачкају грађевине преостале од Старог Рима и почиње истребљење Инка и Ацтека у Јужној Америци. Никад нико од хуманиста реч није прозборио или написао о томе. А све време су исповедали љубав према човеку.

[10] Оканимо се хуманистичког лицемерја: љубави према човеку, праћене равнодушношћу према уништењу милиона људи. Да ли је неко морално осуђивао Робеспјера што је скинуо главе Лују XVI и Марији Антоанети, или револуцију због покоља до којег је довела? Да нису можда хуманисти осудили Лењина за то што је, као прави узурпатор, по арканским принципима кондотјера гнусно режирао погром царске породице, а целу земљу довео до ивице пропасти? Бранили су га безочним лагањем да о томе „није ништа знао“ (као, спасао би их да јесте), а катастрофу у земљи страном интервенцијом. А шта да кажемо о нашим декларисаним хуманистима који су славили Тита, као генија који се (на срећу) „рађа једном у 1000 година“, који је „раван Ајнштајну“, „улазио у дечји сан“ и био „вољен више од оца и мајке“. Хуманисти кроз историју говоре само о успесима владара које дивинизују, а о средствима, нарочито када су гнусна, најпре глуме као да их није ни било, а кад их неко открије, безочно их бране. (Зар се нисмо од марксиста наслушали: „Нема кајгане без разбијених јаја“ / „Нема револуције без разбијених глава“). Поврх свега, уместо да анализирају политику каква уистину јесте, непрекидно пишу о томе „каква би требало да буде“, што чине стотинама година, до те мере да је одавно досадно.

Деконструкција жанра као критика хуманизма

Макијавели је изузетна фигура с којом италијански хуманизам долази до свог антихуманистичког краја. *Владар* је последњи спис поникао из традиције жанра „огледало за владара“. Штиво потпуно следи правила жанра, а у исти мах дословно искаче из његовог оквира. Макијавелијево огледало прво је неискривљено, јер је позитивно-приказујуће, и не садржи ништа од нормативних елемената. Учинак тако добијеног огледала далекосежан је пре свега у димензији критике:

- 1) то је критичка деконструкција самог жанра, равна разбијању огледала; уз то је
- 2) критика хуманистичке пропагандне политичке реторике; а и
- 3) критика све дотадашње политичке филозофије која се држи унутрашњег јединства етике и политике.

Ново је и без преседана откриће природе везе између политике и етике. Та природа везе је *истина* њиховог јединства. Најнеподношљивија ствар није сама њена природа – коју хуманисти знају, али о њој ћуте – него то што ју је Макијавели објавом учинио јавном ствари. Тек с њим тајна страна политике (*res arcanae*) постаје јавна (*res publicae*). Тајна није само оно што владар ради под окриљем ноћи него и оно што хуманисти раде преко дана, реторичком позлатом владара.

Напоменули смо да је естетика основна сфера хуманизма и видели да се у тој сфери спајају етика и политика. Питање моралности владара решава се у равни естетике, а та раван већ сама по себи поседује моћ која ће уверити јавно мњење да је његово делање морално и изнутра.

Макијавелијево откриће дуализма у исти мах је била оптужба хуманизма: 1) због површности у заступању јединства политике и етике, а да нико из тог табора није зашао у природу њиховог односа; 2) што тај свој врховни идеал продају за свој и владарев лични интерес, док све друге уче и подстичу на жртвовање личног интереса за „опште добро“ (*buono comune*); 3) што занашењем идеалом јединства политике и етике на подлози реалности не дају само владару привид легитимности него грађане опако заводе у заблуду и на политичку странпутицу; 4) хуманисти су јавно проказани као актери у функцији купљеног лагања упркос самопредстављању као тобоже аутономних и високоморалних независних писаца. Показало се да не приказују лажно само тираније него и саме себе.

Откриће политичке улоге у одржавању дуализма моралног изгледа и аморалне истине: да се она не састоји у педагогији владара, него у „ношењу“ његовог јавног изгледа, значила је потпуну дискредитацију хуманиста. На светло дана изашла је истина да им уточиште уопште није у сфери етике, као што су представљали, него да су у дубокој хипокризији, заједно с тиранима. Биће то Макијавелијев неопростив грех, а не само „његово схватање“ политике. Освета хуманиста тек ће уследити.

Хуманистичка освета, потпомогнута језуитизмом

Када овако, у контексту друштвено-политичког стања на прелазу из 15. века у 16. век, тумачимо *Владара*, онда она кључна, на први поглед

бенигна реченица, којом Макијавели открива дуализам изгледа и истине, изгледа као да је хуманистима поставио реторичка питања: Зашто говорите о врлини, када је реч о сили? Зашто говорите о својој врлини, кад сте огрезли у лицемерју? А из оцене значаја изгледа, порука тиранину гласи: О, владару, не заборави на хуманисте, јер су ти неопходни да ти одржавају морални изглед!

Лицемерје јавности Фирентинске републике пред појаву *Влагара* нарасло је до општег места јавног живота. Пошто је хипокризија владара и хуманиста у тој атмосфери доспела до степена „јавне тајне“, још је само недостајао неко да то наглас и изговори. Макијавелијев говор с претензијом на позитивност нико није могао да прихвати с одобравањем. Сви су се згражавали иако су знали да је изрекао истину, само нико није био спреман да то јавно и призна. Зато је Макијавелијева нова поука за образовање владара била и остала потпуно узалудна: владару Медичију већ је била знана, у супротном не би био владар, а уз то, није могао јавно да је призна а да не наруши свој легитимациони изглед (када је само годину дана раније превратом дошао на власт). Знали су све то и хуманисти, али су морали да ћуте и разобличену дволичност као своју главну особину крију и међу собом. Макијавелију је било суђено да остане сам.

Управо због свеопште владавине лицемерја, сви који су се нашли као прозвани могли су Макијавелија да прећуте. Али хуманисти су у што гласнијем противнападу видели једини спас. То им неће бити проблем, јер је Макијавели, као сам и усамљен, био врећа за безопасно ударање.

Да је Макијавели обелодањивањем етоса дволичности сплео своју судбину за сва времена, види се по хајци која је далеко превазишла границе ренесансе. Зато не треба да чуди што је бујица хуманистичке реторике, која се на њега сручила, убудуће имала важење критике иако није ни за педаљ била изнад нивоа „оговарања без задршке“. Она се током времена у таласима обнавља увек са истом противпричом: да у *Влагару* није реч о истини политике, него о Макијавелијевом „схватању“, које је ужасно, аморално, цинично и сатанско. Пошто су га тако дехуманизовали, малтене учинили фигуром која је приспела из пакла, критичари су обнављали свој мир по цену одсуства најмањег моралног обзира.

Реакција хуманистичког табора на *Влагара* од ренесансе до данас идентична је самоодбрани у сфери естетике: на његову деетизацију политике и самог хуманистичког дискурса увек се одговара естетизацијом самог Макијавелија као персоне, што првенствено значи, идентичним маниром, навлачењем морално демонизујућег изгледа. То је био уигран начин на који су хуманисти увек изнова обнављали свој анђеоски изглед да би могли да наставе са својим лицемерјем под кринком моралности. То је, наравно, само значило да су у „критици“ Макијавелија настављали са својом хипокризијом. Зато је та критика научно безвредна.

Апологија владара, политике и самих себе, дакле, никада није нарушила проказану дволичност. Хуманистима је то све време био и остао узалудан посао, јер су хронично били жртве ефекта бумеранга: слика коју су приписивањем лицемерја и цинизма исцртавали на

Милан М. Брдар

Макијавелијев *Владар*: нови поглед. Хуманистичка критика и етика објективног истраживања

Николо Макијавели

Фото: Wikipedia

Макијавелијевом лику, с намером да га „униште“, у ствари је групни аутопортрет самих хуманиста који се одржава до данас захваљујући пословичном одсуству саморефлексије и њиховом уверењу да су се с њим обрачунали како ваља. Све ово говоримо да бисмо нагласили: нису они бранили политику од Макијавелија,

него саме себе. То важи за све критичаре током пет стотина година, све до 20. века: хуманисте, језуите од 16. века наовамо и марксисте као водеће хуманисте у 19. и 20. веку.

Посредно, Макијавелијев приказ је такође представљао критику Римске цркве. Већ тиме што је политичком проблемском пољу

приступио другачије, дајући предност чињеницама над нормативношћу, он политику одваја од хришћанских вредности, а уз то, оне као нормативна подлога спутавају саму тематизацију политике на објективан начин (Wolin, 1961, 86–87, *et passum*). Антиполитички карактер хришћанства огледа се у идеји да је ток света под јурисдикцијом Бога, тако да појединац само може да прихвати неумитну судбину. Насупрот томе, Макијавели рачуна с контингенцијом збивања у чијем току се јавља срећан случај или прилика, коју препознаје само миљеник Фортуне.

Парадокс хришћанства

Парадокс хришћанства био је у томе што је оно отписивало значај политике за живот (Wolin, 1961, р. 86), а Римска црква је у њој одувек била до гуше. Она као агилни политички актер вековима функционише у дуализму између исповедања теодикеје и божанског закона, с једне стране, и искоришћавања шанси у контингенцији збивања, поступајући супротно божјим заповестима, сводећи им важење на простор исповедаонице у којој добијају и деле опрост од Бога за почињена недела.

За разлику од питања морала: *смет ли оно што моју (?)*, питање политике гласи: *како моју оно што хоћу?* Пошто политика не подлеже моралним принципима, допуштено је напуштање начела хришћанског морала у интересу пуног искоришћења поља могућности. Зато је у њој

допуштено: лагање (*contra* „Не лажи!“), убијање хришћанског брата (*contra* „Не убиј!“), крађа (*contra* „Не кради!“), неверица према ближњима (*contra* „Љуби ближњег својега!“), што професионално што приватно) итд.

У кршењу хришћанског етичког кодекса Римска црква није уопште заостајала за кондотјерима при чињењу свакојакх злодела. То је чак и оправдавала као дела *ad maiorem gloriam Dei*, а за представљање у јеванђеоском лику нису јој били потребни хуманисти, кад је то радила сама. Случај куће Борџија на челу с папом Александром VI и реформаторски противудар довољно сведоче о томе.^[11] Да не помињемо то што је Света столица морала, од гнева народа, да побегне из Рима у Авињон, где је остала следећих седам деценија.

Половином 16. века основан је језуитски ред за одбрану Римске цркве у реформаторским сукобима. Језуити су, под јеванђеоском образином, били спремни да користе сва средства у заштити Рима. И због скупа идентичних особина, против Макијавелија су иступали заједно с хуманистима. Једина разлика била је у томе што су хуманисти бранили себе, док су језуити бранили светли јеванђеоски лик Римске цркве и папе лично. Релативно брзо су са хуманистима усагласили заједничку дискредитујућу противпричину – да је Макијавели ђавољи гласник, да је у основи његове теорије метафизика човекомржње, да је невиђени покварењак и циник који заступа „неприхватљиво схватање политике“, уз

[11] Због тог потонућа католицизма у гнусној политици, опачини и потпуној издаји хришћанских вредности избиће реформација, четири године пошто је изашао *Влагар*. Лутер ће, начитан Еразма, ударити у сам основ Цркве, у име изворног хришћанства. Само ширење протестантизма Западном Европом биће доказ оправданости критичког удара.

обавезни бисер да је недопустиво његово одвајање политике од етике до свођења на хладну технологију злочина.

У тој самоапологији потпуно је без значаја чије је гесло „циљ оправдава сва средства“, поводом којег лицитира литература. Оно није Макијавелијево него је начело политичара, владара, а тиме и Римске курије и језуита, у мери у којој су били политичари а не људи од аутентичне вере. Њега нико није увео као нешто што да тада није било познато. Оно је само откривено као једна од компонената политичке вештине с оне стране сваког морала.

Домети критика дотадашње политичке филозофије

Макијавели је први увео *par excellence* политичку тему стицања и одржања власти. Његов учинак је мали, али су последице изузетно далекосежне: у њима није сумњива само традиција хуманизма – од Бруна Латинија до Макијавелија – сумњива је сва дотадашња политичка филозофија у погледу своје сазнајне вредности.

Опште је место у литератури да се Макијавелијева слика политике ограничава на модерно доба и модерну политику. И то је нетачна хуманистичка бајка. Макијавелијево откриће важи за политику уопште, од Хамурабија до данас. То што је његово откриће природе везе између политике и етике ново и без преседана, само значи да су се тек на почетку модерне стекли услови за ваљано знање у том погледу. Препрека том сазнању била је укупна политичка филозофија старе Грчке и Рима, а не само хуманизам ренесансе.

Макијавелијев резултат руши илузорну слику о јединству политике и етике у антици. Реч је о томе да рецепција те епохе, усредиштена у естетско-етичкој димензији хуманизма, није могла да дође до исправног увида иако је истина видљива у политичким историјама Полибија, Тукидида, Тита Ливија итд. А хуманизам до дан-данас традира своје заблуде, груписане око нормативних узора идеализованог полиса.

Заступљеног унутрашњег јединства политике и етике није било никада и нигде изузев у хуманистичкој машти. У том контексту то значи да од Платона, Аристотела, Цицерона итд. нема никакве вајде, зато што нису оставили ни слова о начинима стицања и одржања власти. За то питање бајка о идеалној држави или преглед типова политичких поредака нема ама баш никакав значај.

Хуманистичка историја није у стању да призна пун Макијавелијев историјски домет пошто би тиме морала да напусти свој идеал о јединству политике и етике. А шта би у том случају од њега остало? Зато је хуманизам том својом „срећно вођеном заблудом“ хронична препрека стабилизовању позитивног знања о природи политике у рангу образовне политичке науке.

Зашто је Макијавели зачетник политичке науке

Макијавелијево достигнуће није ни у каквој теорији, јер ње ни нема (Allen, 1961, 465, 470), нити је нешто њој слично имао у плану, није ни у метафизици, која се привиђа тумачима као „оно у основи или у позадини његове мисли“.

Он је пионир, зачетник политичке науке, ако рачунамо да је поставио њен камен темељац. А темељ је у методи.

Макијавелијево достигнуће било је могуће, као што смо већ истакли, захваљујући томе што је у фирентинској јавности истина политике практично била „надохват руке“ као прећуткивана јавна тајна:

- а) услед пробоја реалитета у саму димензију изгледа или видљивости, а такође
- б) услед померања од естетске сфере ка етичкој и епистемолошкој, што карактерише степен генезе и преображаја хуманизма до тачке на којој је један Макијавели уопште постао могућ.

Што се тиче односа политике и етике, иако и Макијавели заступа њихово јединство, новином коју доноси од хуманизма максимално одступа. Новину везе можемо да осмотримо на два нивоа, на основу диференцирања појма саме политичке науке.

Политичка наука у првом смислу јесте врста практичног умећа (*ars, techne*) човека политике у руковању средствима моћи зарад освајања и одржања на власти.

У другом смислу политичка наука означава науку о политици или теоријско мишљење о њеним принципима.

У складу с овом поделом, Макијавелијево достигнуће било би у следећем:

Ad. 1) На објект-нивоу (предмета анализе), политика и етика јесу и морају да буду у *нераскидивој вези*. Али пошто су једна другој спољашње, истовремена *немојућности њуној сјајања и одвајања* значи да су политика и

етика у односу Шопенхауерове бодљикаве праси (ни сувише близу, ни сувише далеко). А то значи да је у политици одлучујућа и довољна морална естетика.

Овако откривена констелација открива многе значајне ствари. Најпре, када говоримо о политици као вештини могућег, треба имати у виду да због оне унутрашње раздвојености поље могућности није ограничено моралним нормама, него препрекама које политичар може да савлада силом. А сва поента јесте у томе како ће се та сила представити и да ли ће уопште бити поменута.

То је значило откриће да је политичко поље изван морала, с односима актера налик односима паганских богова. У пољу политичке физике људи су персонификације сукобљених сила. Пошто се збива с људима и међу њима, пољу је неопходно обезбедити образину моралног изгледа. Зато увек мора да има легитимациони омотач који одржавају у старини филозофи, у ренесанси хуманисти, у реформацији језуити, у просветитељству прогресивни писци, у 19. и 20. веку марксисти и остали хуманисти.

Политичко поље најбоље је окарактерисао Макс Вебер (Max Weber) својим генијалним увидом да је процес рационализације и секуларизације модерног света праћен његовом све већом ирационализацијом, путем обнове древног паганизма и политеизма. Зато у модерној политици сваки актер следи директиве свог бога, услед чега Други није ближњи као брат, него само као претња. То је смисао његове „двоструке рационалности“ (*Dopelrationalität*) модерне (шире, Spinner, 1986).

Ad. 2) На метанивоу теорије, новину представља *попийуно одвајање* етике од политике. То се остварује деполитизацијом (и дезидеологизацијом) мишљења о политици с основним начелом: Не лажи ако и када говориш о политици! Другим речима, насупротив нераскидивости на објект-нивоу у сфери естетике, на метанивоу имамо раздвајање и утемељење посматрања у етици *in stricto sensu*.

Макијавелијев дискурс заиста је антихуманистички, прво, по томе што је образован насупротив дискурсу хуманизма, а друго, тиме што није нормативно корумпиран; и треће, што је формулисан на основу моралног става и одлуке да се у јавном говору раскине са свеопштим лицемерјем и узајамним обмањивањима у владајућем етосу хуманизма. Његов дискурс је заснован у етици истине са одговарајућим ставом који је неопходан услов објективног или позитивног приказа посматране појаве. Зато је он зачетник мишљења којим политичка филозофија прелази ка политичкој науци.

Иако о науци у пуном смислу још не може да се говори, Макијавели уводи принцип без којег неће бити могућа будућа политичка наука. Он ће се много касније појавити у виду методског начела – „потчињеност маште посматрању“ (Огист Конт). У његовом случају то је значило потчињавање хуманистичке бајке о политици и владару откривеним чињеницама које су пропагандном бајком биле скриване. Пошто то начело води утврђивању чињеница,

хуманизам ће га касније прогласити за „пузачки позитивизам“ и током следећих векова непрекидно ће спотицати образовање политичке науке, тако што ће је давити јастуком своје моралистичке маште – све до хуманиста-марксиста 20. века.

Методски став у основи Макијавелијевих увида биће такође много касније познат као став *вредносне неутралности*. У складу са изложеном тврдњом да се заснива на етици, вредносна неутралност није одрешена од сваког морала; напротив, претпоставља врло одређени морални етос, који именујемо као етику истине. То је став бескомпромисног говора о ономе што је утврђено, непристрасног излагања, народски речено „ни по бабу ни по стричевима“, уз спремност да се поднесу и истрпе све последице таквог говора, ради стицања објективног знања.

Хуманизму је тај став увек био стран због нормативне преоптерећености и првенственог задатка у виду промовисања приче „како човека треба схватити“, каква би политика „требало да буде“ као врста хуманитарне делатности. Нећемо овде подсећати шта су писали о Хобсу, другом утемељивачу модерне политичке науке, код кога су (као и код Макијавелија) откривали „човекомржњу“ као „неприхватљиву“.^[12] То им је иманентно, до те мере да су оставили мноштво сведочанстава против вредносне неутралности. Треба ли овде подсећати шта су марксиста (као хуманисти) тим поводом писали против Макса

[12] Глава препуних тих прича одлазили смо с факултета. Заиста, само хуманисти, а у том јату и марксиста, уверени су да се наука може правити од жеља, лепих слика и избором између 'прихватљивог' и 'неприхватљивог'. Зато се из

Вебера. То не чуди пошто су одређено политичко или идеолошко опредељење (значи и вредносни став) морали да пропагандно представе као став „истинске науке“.

Хуманистичка слика о Макијавелију, устаљена у рангу „општег места“, као површна антипропагандна прича – која више држи до нормативних репера него до позитивне истине, случај је скандала хуманизма који се и дан-данас прећуткује. А то је могуће, јер хуманизам држи монопол у друштвеним наукама и политичкој филозофији, што му омогућава да цензурише истине о себи и хтонично одржава своје заблуде и неистине о политици. Зато позитивна истина о Макијавелијевом достигнућу, као и о много чему другом, не може и неће добити статус општег места, све док се наука не аутономизује у односу на сам хуманизам.

Закључак

Претходним излагањем приказали смо Макијавелија насупрот његовој слици лицемера и циника

коју су му хуманисти наметали, а и даље је намећу. Његов проблем је био само у томе што је, окружен лицемерима, био поштен и искрен до неподношљивости. Модерна, која се темељи на принципу макијавелизма и хуманистичкој хипокризији, то не може да му опрости ево већ пет векова. Та црта модерне објашњава како је било могуће да тако неоснована оптужба, отворено речено лаж о њему, има снагу важења до дана-данашњег.

Пошто смо разместили детаље из монтиране слике о Макијавелију према месту где и коме стварно припадају, закључујемо да „принцип макијавелизма“, као принцип дуализма и јединства унутрашње истине политике и њеног јавног (спољашњег) изгледа, заслужије његово име (на исти начин као што се по Тесли зове јединица снаге магнетног поља). Речени принцип је Макијавелијево откриће, а не његова одлика. То је довољан разлог да се његово име коначно рехабилитује од петовековне неоправдане оптужбе.

Њихових књига о политици није могло научити ништа значајно. А и како би, када су без задршке дискредитовали све најзначајније политичке мислиоце: од Макијавелија, преко Хобса и Де Сада, до Карла Шмита итд. Сви су одбацивани као наказе, злотвори конзервативног усмерења и човекомрсци. То су пропагандистичка штива типична по провали личних идеолошких опредељења, што је прва одлика хуманистичког предавача. Њихова мисао вођена сликом „како човека треба схватити“ и каква би политика „требало да буде“ јесте *par excellence* нормативно корумпирана, без изгледа да пређе у научни степен озбиљне теоријске рефлексije. Зато њихова дискредитујућа штива о Макијавелију нису одскакала од нивоа аматерског разумевања, чији су површност и дилетантизам заштићени форсираним хуманистичким монополом. Код нас је и данас за припадника друштвених наука или филозофије највећа похвала ако се каже да је (био) „човек од хуманистичких уверења“ и одговарајућег ангажмана. Сви су декларисани хуманисти, а за 100 година немамо ниједну монографију о хуманизму.

References / Литература

- Adalbertus Samaritanus (1961). *The Precepts of Letter Writing (Praecepta Dictaminum)*. Frantz-Jozef Schmale [eds.]. MGH, Weimar.
- Allen, J. W. (1960). *A History of Political Thought in the Sixteenth Century*, Methuen & Co. Ltd. London.
- Aristotel (1982). *Eth. Nic. – Nikomahova etika*. Zagreb: SNL.
- Baron, H. (1966). *The Crisis of Early Italian Renaissance*. Princeton.
- Baron, H. (1938). The Franciscan Poverty and Civic Wealth as Factors in the Rise of Humanistic Thought. *Speculum*, 13, pp. 1–37.
- Banker, J. R. (1974). The *Ars Dictaminis* and Rhetorical Textbooks at the Bolognese University in the XIV Century. *Medievalia et Humanistica. New Series*, 5, pp. 153–168.
- Bowie, E. L. (1970). Greeks and their Past in the Second Sophistic. *Past & Present*, 46, pp. 3–41.
- Bowsky, W. M. (1962). The *Buon Governo* of Siena (1287–1355): A Medieval Italian Oligarchy. *Speculum*, 37, pp. 368–381.
- Bowsky, W. M. (1967). The Medieval Commune and Internal Violence: Police Power and Public Safety in Siena, 1287–1355. *The American Historical Review*, 73, pp. 1–17.
- Buck, A. (1976). *Die Reception der Antike in dem romanischen Literaturen der Renaissance*. Berlin: Erich Schmidt.
- Burckhardt, J. (1958). *Die Kultur der Renaissance in Italien*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Burckhardt, J. (1989). *Kultura renesanse u Italiji*. Sremski Karlovci: IK Z. Stojanovića.
- Cassirer, E. P. et al. [eds.] (1948). *The Renaissance Philosophy of Man*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Clough, C. H., [ed.] (1976). *Cultural Aspects of Italian Renaissance. Essays in Honour of Oscar P. Kristeller*. Manchester: University Press.
- Delimo, Ž. (1989). *Civilizacija renesanse*. Novi Sad, 1989.
- Dannenfeldt, K. H. [ed.] (1959). *The Renaissance: Medieval or Modern?* Boston: D. C. Heath & Co.
- Davis, Ch. T. (1965). Education in Dante's Florence, *Speculum*, 40, pp. 415–435.
- Durant, W. (1955). *Die Renaissance. Eine Kulturgeschichte Italiens von 1304 bis 1576. Die Geschichte der Zivilisation*. Band V, Bern: Francke Verlag.
- East, J. R. (1968). Brunetto Latini's Rhetoric of Letter Writing, *The Quarterly Journal of Speech*, 54, pp. 241–246.
- Faulhaber, Ch. (1978). The *Summa dictaminis* of Guido Faba, Murphy [ed.] (1978): pp. 85–111.
- Garen, E. (1988). *Italijanska renesansa: Filozofija i građanski život u renesansi*. Novi Sad: KZ.
- Gerl, H.-B. (1974). *Rhetorik als Philosophie. Lorenzo Valla*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Gray, H. (1963). Renaissance Humanism: The Pursuit of Eloquence, *The Journal of the History of Ideas*, 24, pp. 497–514.
- Goodman, A., MacKay, A. [eds.] (1990). *The Impact of Humanism on Western Europe*. London and New York: Longman.

- Green, V. H. H. (1985). *Renaissance and Reformation*, 2nd ed. London: Edward Arnold.
- Haskins, Ch. H. (1927). *The Renaissance of Twelfth Century*. Cambridge, Massachusetts.
- Haskins, Ch. H. (1929). The Early *Ars Dictandi* in Italy. *Studies in Medieval Culture*. Oxford, pp. 170–192.
- Hay, D. (1961). *The Italian Renaissance: In Its Historical Background*. Cambridge: Cambridge UP.
- Hay, D., Law, J. (1989). *Italy in the Age of the Renaissance 1380–1530*. London and New York: Longman.
- Helton, T. [ed.] (1964). *The Renaissance: A Reconsideration of the Theories of the Age*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Kantorowitz, E. H. (1941–1943). An 'autobiography' of Guido Faba, *Medieval and Renaissance Studies*, 1, pp. 253–280.
- Kantorowitz E. H. (1943). Anonymi „Aurea Gemma“, *Medievalia et Humanistica*, 1, pp. 41–57.
- Koplston, F. (1991). *Istorija filozofije*. t. II: *Srednjevekovna filozofija*. Beograd: BIGZ.
- Kristeller, P. O. (1956). *Studies in Renaissance Thought and Letters*. Rome: Ediz. di Storia e Lettere.
- Kristeller, P. O. (1959). The Place of Classical Humanism in Renaissance Thought. U: Karl H. [ed.], *Dannenfeldt*, pp. 75–78.
- Kristeller, P. O. (1961). *Renaissance Thought I: The Classic, Scholastic and Humanistic Strains*. New York.
- Kristeller, P. O. (1964). Changing Views of the Intellectual History of the Renaissance since Jacob Burkhardt., Helton, [ed.], pp. 27–52.
- Kristeller, P. O. (1965). *Renaissance Thought II: Papers on Humanism and the Arts*. New York.
- Latini, B. (1948). *The Book of Treasure (Li Livres dou Tresor)*. California.
- Mahoney, E. P. [ed.] (1976). *Philosophy of Humanism. Renaissance Essays in Honour of O. P. Kristeller*. Leiden: E. J. Brill.
- Mallett, M. E. (1976). Some Notes on a Fifteenth-Century *Condottiere* and his Library. U: Clough (1976), pp. 202–215.
- Markuze, H. (1968). *Čovjek jedne dimenzije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Mc Keon, R. (1942). Rhetoric in the Middle Ages, *Speculum*, 17, pp. 1–32.
- Mommsen, T. (1942). Petrarch's Conception of the „Dark Ages“, *Speculum*, 17.
- Murphy, J. J. (1971). *Three Medieval Rhetorical Arts*. Berkeley, California.
- Murphy, J. J. (1974). *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley, California.
- Murphy, J. J. [ed.] (1978). *Medieval Eloquence. Studies in the Theory of Medieval Rhetoric*. Berkeley: University of California Press.
- Murray, L. (1986). *The High Renaissance and Mannerism: Italy, the North and Spain 1500–1600*. London: Thames & Hudson.
- Phillips, M. M. (1949). *Erasmus and the Northern Renaissance*. London.
- Post, G. (1964). *Studies in Medieval Legal Thought: Public Law and the State 1100–1322*. New Jersey: Princeton University Press, Princeton.
- Potter, G. R. [ed.] (1957). *The Renaissance, 1493–1520. The New Cambridge History*. Cambridge: Cambridge UP.
- Rand, E. K. (1929). The Classics in the Thirteenth Century, *Speculum*, 4, pp. 249–269.
- Robey, D. (1973). P. P. Vergerio the Elder: Republicanism and Civic Values in the Work of an Early Humanist, *Past & Present*, 58, pp. 3–37.

- Schulte, H. K. (1935). *Orator. Untersuchungen über Ciceronianische Bildungsideal*. Frankfurt am M.: Vittorio Klosterman.
- Siegel, J. E. (1966). „Civic Humanism“ or Ciceronian Rhetoric? The Culture of Petrarch and Bruni, *Past and Present*, 34, pp. 3–48.
- Siegel, J. E. (1968). *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism: The Union of Wisdom and Eloquence from Petrarch to Valla*. New Jersey: Princeton.
- Skinner, Q. (1979). *The Foundations of Modern Political Thought*. Vol. I: *The Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Spinner, H. F. (1986). Max Weber, Carl Schmitt, Bert Brecht als Wegweiser zum ganzen Rationalismus der Doppelvernunft, *Merkur*, 40 (November 1986), Heft. 11, pp. 923–948.
- Struever, N. (1970). *Language of History in the Renaissance*. New Jersey: Princeton.
- Trinkhaus, Ch. (1976). Protagoras in the Renaissance: An Exploration. In: Mahoney, Edward, P. [ed.], *Philosophy and Humanism. Renaissance Essays in Honour of Paul Oskar Kristeller*. Leiden: E. J. Brill.
- Ullmann, B. L. (1941). Some Aspects of the Origin of Italian Humanism, *Philological Quarterly*, 20, pp. 212–223.
- Weisinger, H. (1943). The Self-Awareness of the Renaissance as a Criterion of the Renaissance, *Papers of the Michigan Academy of Science, Arts and Letters*, 29, pp. 561–567.
- Weisinger, H. (1945a). The Renaissance Theory of the Reaction against the Middle Ages as a cause of the Renaissance, *Speculum*, 20, pp. 461–467.
- Weisinger, H. (1945b). Ideas of History during the Renaissance, *The Journal of the History of Ideas*, 6, pp. 415–435.
- Wieruszowsky, H. (1971). *Ars Dictaminis in the Time of Dante, Politics and Culture in Medieval Spain and Italy*. Rome: Edizioni di Storia e Letteratura, pp. 359–377.
- Wolin, Sh. (1961). *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*. London: George Allen & Unwin.

Milan M. Brdar

Institute of Social Sciences
Belgrade (Serbia)

Rethinking Machiavelli's *The Prince*: Humanist Critique and the Ethics of Objective Inquiry

Summary

76 | This paper demonstrates that a proper understanding of Machiavelli's *The Prince* requires a careful reconstruction of the historical and cultural context of the Renaissance at the turn of the fifteenth to the sixteenth century. Particular attention is given to the humanists' teaching on the virtuous man (*vir virtutis*) and the "mirror for princes" genre that emerged from it. Within this framework, the persistent humanist critique of Machiavelli – one that continued to exert influence well into the twentieth century – can be fully comprehended.

In contrast, the interpretation advanced here contends that Machiavelli was the first to introduce a principle of methodological objectivity, later described as the value-neutral inquiry. By adopting this stance, Machiavelli can be regarded as a pioneer of political science: without the methodological foundation he established, the discipline itself could not have developed. Through adherence to this principle, he was able to present an objective account of political reality and to make it publicly intelligible, demonstrating remarkable intellectual courage. In light of this achievement, Machiavelli deserves rehabilitation from the long-standing accusations and recognition as an impartial investigator of the nature of politics— a role that humanist criticism has never been able acknowledge.

Keywords: Machiavelli, politics, mirror for prince, humanism, hypocrisy, moral appearance, ruler.

Александар З. Станковић^[1]

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука
Београд (Србија)

УДК 32.019.52:791.43

316.75:791.4

Прегледни научни рад

Примљен: 6.11.2025

Прихваћен: 18.12.2025.

doi: 10.5937/napredak6-62628

Између холивудског сјаја и бирократског сивила: филм као средство утицаја на јавномнењску детерминанту спољне политике

Сажетак: Филм представља моћно оружје којим се може утицати на јавно мњење. Рад, стога, посматра тај медиј и његов утицај на обликовање спољне политике, на одређење курса по коме ће се кретати држава у међународним односима. Додатно, истражује се какви модели филма варирају по питању утицаја на јавно мњење, али и како утичу на ставове јавности о одређеним темама. Излажу се теоријски основи одредница спољне политике, јавног мњења, филма са циљем утврђивања њиховог заједничког пресека, односно начина на који филмски медиј може посредовано, преко јавног мњења, утицати на спољну политику. Хипотезом је филм постављен на једно од најважнијих места приликом утицаја на јавномнењску детерминанту спољне политике, док су делимично представљени и ефекти које он може имати на јавност.

Кључне речи: спољнополитичка анализа, детерминанте спољне политике, јавно мњење, филм, медији

Увод

Најбољи начин предвиђања будућности јесте њено пројектовање и усмеравање, а спољнополитичким настојањима доброно служи анализа спољне политике (FPA). На основу информација добијених таквим приступом планерима је много лакше да каналишу намере своје државе и исцртају итинерер. Као важан део страте-

шког планирања истиче се и анализа доношења одлука у спољној политици (FPDM). Поједини аутори виде такав приступ као користан током идентификације јединствених и општих образаца одлучивања који не могу бити утврђени класичном анализом спољне политике (Mintz and DeRouen, 2010, p. 5).

Нудећи појединачне увиде, свакако веома важне, посматрање начина на који се доносе

[1] aleksandarst227@gmail.com ; <https://orcid.org/0009-0000-9438-2967>

одлуке не може да обухвати све што садржи анализа спољне политике. Најопштија подела фактора који на то утичу била би на спољашње и унутрашње (Kaarbo, Lantis, and Beasley, 2012, pp. 1–26). Међу интерним факторима, јавно мњење чини темељни предмет интересовања анализе спољне политике (Boucher, 2024, pp. 249–266). Због саме природе могућности обликовања и усмеравања о којем ће бити речи у каснијем делу рада, важно је видети како утиче на спољну политику. С обзиром на то да су медији носећа инстанца преко које се утиче на јавно мњење, а истовремено и главна платформа за комуницирање политике, ово истраживање посматраће филм и његов утицај на јавномнењску детерминанту спољне политике.

Полазна претпоставка каже да је филм једно од основних оруђа којима држава настоји да утиче на однос јавности према спољној политици. Јавно мњење се не развија органски баш у свим питањима. Преко одређених инструмената, у овом случају филма, утиче се на њега и понекад се подвргава државној политици у датом тренутку.

Први део рада бави се питањем јавног мњења у спољној политици, конкретизује и генерализује његово терминолошко одређивање и утицај на спољну политику, до чега се долази апстраховањем. Цео рад ослања се на теорију јавног мњења, филм као медијски феномен и примену спољнополитичке анализе у концептуалном контексту. Друго, централно поглавље дискутује о утицају филма на јавномнењску детерминанту спољне политике. Последња целина истраживања осликава покушај да се квалитативном анализом и синтезом прикажу одређени

филмови и начин њиховог утицаја на јавно мњење. Анализирајући емпирију, одговара се на питање важности правилног артикулисања филма. Истовремено се приказује двосмерни процес производње филмова да би се оснажила јавност у односу ка споља, а обратно како би спољна политика добила подршку мњења које је оспорава.

Јавномнењска традиција у оквиру спољне политике

Стара јеврејска изрека каже да није важно ко влада Јудејом, него ко влада срцима њених становника. Долазак до такве власти је ничеанска борба за моћ где се срећу две групе – елита на власти и маса којом се влада. Мада постоје аутори који „тумаче равнодушност масе према политичким питањима као глупост масе, недостатак могућности да се управља јавним пословима као одсуство способности, а пристанак масе да гласа као одбијање масе да влада“ (Šušnjić, 2011, str. 84), мора се водити рачуна о њеним настојањима јер ће елита на власти „лакше задржати под својом влашћу један град, навикнут да живи у слободи, управљајући њиме уз подршку његових становника, него на било који други начин“ (Makijaveli, 2003, str. 46). Наравно, могуће је државом управљати на друге начине, али то најчешће са собом доноси пуно крви.

Маса има изразито негативну конотацију због недостатка способности артикулације виших циљева и стремљењу ка деструкцији: „Често се говори о жељи масе за разарањем. То је оно што код ње најприје уочавамо, и не

може се порећи да та жеља постоји свугдје, у најразличитијим земљама и културама“ (Canetti, 1984, str. 13). Окупљена на улици, маса ће својим притиском утицати на почетак или престанак рата, абдикацију владара, а то је исто широм света. Утицањем на јавно мњење, утиче се на масу. Отуд и потреба за разумевањем филма у том контексту.

На другом крају стоји грађанска јавност која „се може најпре схватити као сфера приватних људи који окупљени чине публику; њима је потребна јавност регулисана прописима власти и од почетка усмерена против саме јавне власти да би с њом пречистили рачуне о општим правилима општења у принципијелно приватизованој али јавно релевантној сфери робног промета и друштвеног рада. Медиј овог политичког обрачуна је специфичан и историјски без преседа: јавно резонување“ (Habermas, 2012, str. 81).

Две групе врше другачији притисак на одређивање спољне политике иако су подстакнуте неком врстом идеје, мишљења. Тако се додатно усложњава однос на релацији јавног мњења и спољне политике који је већ довољно замршен због саме чињенице да се компликовано утврђује ко и како утиче на његово формирање (Day and Hudson, 2020, p. 161). Важно је адекватно пратити кретања јавног мњења, јер се зна да оно може усмерити крајње акте у спољној политици, као што су употреба силе, ескалација сукоба или прекид односа (Mintz and DeRoquen, 2010, p. 131). Премда тако нешто приличи притиску масе, оно не искључује промену ставова јер јавност није статичка категорија.

Разлажући друштвени систем као одредницу спољне политике, Иво Висковић бележи:

„У социјалну структуру спадале би: основна економско-класна структура, национална структура, социјална слојевитост и идејно-политичка организованост појединих класа слојева и група. Политичким системом као групом детерминанти биле би обухваћене: политичке институције датог друштва, облици односа власти и осталих друштвених структура, политичка традиција и култура, те облици политичког комуницирања“ (Visković, 2007, str. 69–70). Код ове категоризације могуће је јавно мњење видети на свим структуралним нивоима. Маса утиче на спољну политику онда када се више „група“ нађу у пресеку заједничког интереса. Тада чак и политичке детерминанте бивају укључене на неки начин. Улога филма је у том случају очигледна – он мобилише припаднике различитих класа, а емотивним апелом их лако преводи у масу. Потврда се налази и код Ђура Шушњића: „Структурална анализа масе открива да се маса састоји од класа и да је свака класа по правилу способна да критички просуди и осуди поруке које пристижу из разних извора“ (Šušnjić, 2011, str. 84). Осим увида шта све може да утиче на формирање јавности, стиче се јединствен налаз у то да масу, на неки начин, одређује најдоминантнија класа.

Уколико се не омасове, класе поседују критички резон јер окупљају број сличних појединаца. Отелотворењем свог мишљења, класа образује јавно мњење које „на историјској сцени постаје активан субјекат, способан да надзире поступке владе“ (Gozzini, 2011, str. 10). Филмски језик казује конативном и афективном делу, тако да ће се класе, делом или у целости, превести у масу која најпосле утиче на спољну политику. Важност тога постаје већа уколико се разуме

комплексност спољнополитичке анализе, као и историјска разлика у функционисању агената и структуре (Carlsnaes, 1992, pp. 245–270). Док се дискурс спољне политике мењао, притисак јавности остајао је углавном ујединачен, заједно са позицијом медија.

Одређивање конкретне дефиниције јавног мњења сложенији је процес. Зоран Павловић и Драгомир Пантић у свом истраживању, поредећи више од педесет различитих дефиниција, прецизирају неке од заједничких тачака: „ширина сагласности субјеката јавног мњења, предмет јавног мњења и заинтересованост грађана за тај садржај, нови квалитет јавног мњења (колективни наспрам агрегатног), природу јавности, врсту и снагу изражавања субјеката кроз јавно мњење“ (Pantić i Pavlović, 2007, str. 138). Тиме се дефинитивно оправдава положај јавног мњења као детерминанте спољне политике. У првом плану овог рада јесу предмет мњења и заинтересованост људи, што је и логично када се говори о политици у било ком облику. Од државе до државе, ове две варијабиле прилично флукутирају. Постављањем спољне политике у фокус, заинтересованост бива већа или мања, али је главна тачка да је јавно мњење пасивно и да на њега утичу владе или професионални намештеници (Lippmann, 1998, pp. 253–255). Додајући одредницу „фантомске јавности“, јасно је да се јавно мњење ствара (Lippmann, 1993, pp. 4–5). Филм, дакако, служи професионалцима за формирање утицаја и изазивање заинтересованости, па у директном односу са спољном политиком одређена питања постају интересантнија.

Без обзира на то да ли заинтересованост постоји или је произведена, она ће увек бити

мања и већа. Традиционална мудрост о маргиналном утицају јавног мњења на спољну политику САД, позната као „Алмонд–Липманов“ консензус, представља нижу заинтересованост јавности, док схватање Леслија Гелба после Вијетнама оспорава тезу о незаинтересованој јавности (Rosati and Scott, 2010, pp. 329–330). Овакви ставови доброно превазилазе границе Сједињених Држава и представљају два пола између којих је могуће посматрати јавност.

Филм је често у политици да би обезбедио пристанак, што се могло наслутити из ставова појединаца о мас-медијима (Lippmann, 1998, p. 248), а постоје и они који им дају кључно место у процесу производње (Herman and Chomsky, 1988, pp. 1–2). Јавно мњење, тако гледано, није заинтересовано или незаинтересовано, нити је њихово интересовање предмет утицаја, већ пре пристаје или не пристаје на одређену иницијативу у спољној политици која му се посредовано ставља на гласање. Медији су данас постали нека врста тргова који дијалектички синтетишу јавно мњење, али је изнад свега потребна слобода појединца да приступи том тргу: „Формално, субјективна слобода да појединци као такви имају и испољавају своје *власитије* судове, мњења и савјете о опћим пословима јавља се у заједништву, које се зове *јавно мњење*“ (Hegel, 1989, str. 441).

Разумевањем категорија интересовања и пристанка потврђује се да мобилисање јавности долази тек пошто се она интересује. У оба случаја, филм има веома битно место. Било да циља интересовање било пристанак, тако ангажован утиче на спољну политику. Његов језик је исти као језик телевизије која је „рату неопходна да би изашао из анонимности кланице и да би

могао да се окити том титулом“ (Remondino, 2002, str. 17). Процес је јасан, излазак из дворане сенки тражи обухватање што шире јавности, а на тај начин телевизија прикупља подршку или ствара непријатеље. Исто ради и филм. „Критичка теорија политике је утврдила да су масовни медији одлучујуће институције за манипулисање мњењима“, пише Љубомир Тадић, недвосмислено указујући на то колико филм помаже да се мњење, па тиме и његов утицај на спољну политику, упути у неком смеру (Tadić, 1993, str. 471–482). Све изнето у расправи је релевантно ако се зна да постоје амерички председници који по питању употребе силе у великој мери делују у складу с преовлађујућим ставовима јавности (Brulé and Mintz, 2006, pp. 157–173).

„Филмски“ утицај на јавномнењску детерминанту

Проучавајући спољнополитичку анализу, поједини аутори налазе улогу медија као повезујућу између јавности и државе, а признају им и утицај на обликовање јавног мњења у спољној политици (Kaarbo, Lantis, and Beasley, 2012, pp. 1–26). Зоран Јевтовић препознаје њихов примординарни утицај у процесу генерисања јавног мњења: „Појавом штампе мало је људи било свесно значаја средства битног за формирање јавног мњења, тако да ширењем изборног права које је основ за политичко одлучивање, почиње трка за освајањем духовне природе сваког човека“ (Jevtović, 2003, str. 30). Важност медија изражена је у процесу мобилизације, а то је логично јер „мњење се формира у сукобу аргумената око актуелног дру-

штвеног проблема“ (Jevtović, 2003). Томе треба додати да се унутрашња политика обликује на основу ставова елите и масе (Hudson, 2005, pp. 1–30). Прецизније, она се креира у синтетисању притисака обе групе, за шта не постоји боље место од медија.

Филм, с друге стране, не омогућава укрштање мишљења. Елита или маса причају причу из свог угла. Филм о интервјуу Фроста (Robert Forst) и Никсона (Richard Nixon) другачије се доживљава од оног који се десио на телевизији. Очигледно је да оба медија говоре истим језиком, али се разликују у слободи интерпретације. Специфична предност филма у односу на телевизију лежи баш у степену укључености. Маклуан (Marshall McLuhan) то одлично сецира: „[...] вруће општило какво је филм и хладно какво је телевизија разликују се на основу једног битног начела. Вруће општило је оно које продужује једно једино чуло у 'високој одређености'. Висока одређеност је стање засићености подацима“, и још додаје да „врућа општила не остављају публици толико тога за допуњавање или довршавање“ (Makluan, 1971, str. 58). Циљ филма није да размотри неко питање, већ да постави угао. Преко телевизије може се посматрати филмски израз: „Она такође успева да прикаже оно што треба приказати, али на такав начин да се то заправо и не прикаже, или да га учини незнатним и безначајним, или да се исконструише тако да поприми смисао који уопште не одговара стварности“ (Burdije, 2000, str. 34). Оба медија то успевају због широког спектра експресијских алата који им стоји на располагању. Све у филму, кадрови, сцене, ракурси, подређени су преношењу жељене поруке. Пажњом се диригује,

или хајдегеровски сумирано, покушава се њено скретање „на нешто од пута који се мишљењу наговештава само на путу, да скрене пажњу на нешто од пута који се мишљењу показује и који му измиче“ (Hajdeger, 2003, str. 7). Важно је стално држање у неизвесности указујући пажњи неухватљиве знаке. Крст на торњу од црвених цигли адвентистичке цркве показује своје обриси у окну прозора суседне куће током сцене општења актера, пажњи многих није ухватљиво, али носи поруку – на филму ништа није случајно. Поједини истраживачи, тако, виде: „Филмски се материјал, према тому, кодира онако како људи доживљавају своју друштвену збиљу, на чему почива његова популарност. Иако гледалац свјесно схваћа нестварност онога што се одвија на филмском платну, према садржају се односи као према истинитому догађају, понекад и емоционално“ (Labaš i Mihailović, 2011, str. 95–122). Односећи се према медијским садржајима, филм доноси могућност интензивирања афективног утицаја на јавномнењску компоненту, што ће више оптеретити спољну политику. Постоји корелација између већег броја објава о претњама СССР-а по безбедност САД у *Вашингтон посту* и повећане подршке већим буџетским издацима за одбрану (Entman, 2004, pp. 134–135). Ако су једноставни текстуални садржаји допринели повећању подршке за неко питање, могућности филма још су веће.

Емотивни тренутак ту је најважнији. Врло често се производи реакција која покреће снажнији притисак јавности на спољну политику. У томе највише помаже пажљиво коришћење знака: „Што се дакле приписује тим упорним шишкама? Посве једноставно, оне су знамен

Римљанства. Видимо наимае како ту отворено дјелује главна полука представе, а то је знак. Шишке на челу обасипају нас очитошћу, па нитко не би не посумњао да се налази у древноме Риму“ (Barthes, 2005, str. 25). Ако се као исправна узме дефиниција знака као менталне слике која има за циљ да изазове стварање неке друге слике са циљем општења, онда шишке на челу, као носилац значења, узрокују перцепцију Римљанина у свом пуном значењу (Giro, 1976, str. 26). Такву представу су оснажили филмови попут *Бена Хура*, *Сиријака* или *Кво вадиса*, а модерно доба ју је само прихватило, за шта је филм *Гладијатор* довољан доказ. По том моделу, током хладног рата са филмова се могло наслутити како ће се посматрати Совјети. Исто је било и у случају Ирачана, Вијетнамаца, па и Срба током деведесетих година.

Такви искази се преузимају из стварног живота, а врло често су формирани кроз бинарну логику поделе на добре и лоше момке (Despotović i Jevtović, 2019, str. 161). Као врхунски пример стоји борба Рокија Балбоа и Ивана Драга, док у реалности хладни рат проживљава највредије моменте. Холивуд је био и остао један од највећих похрањивача стереотипног казивања (Dej, 2004, str. 48). Опасност филмског представљања лежи у две крајности, када се симпатични Рус, носач и јагодица румених од вотке, претвори у високообученог хладнокрвног убицу коме је једина светиња КГБ. Или када се од доброћудног дебелушастог Немца с криглом пива и баварским кобасицама, стигне до плавооког плавоког аријевца у црном кожном мантилу са два грома на еполетама. „За већину Американаца (исто вриједи опћенито и за Европљане) грана културалног апарата која

Александар З. Станковић

Између холивудског сјаја и бирократског сивила:
филм као средство утицаја на јавномнењску
детерминанту спољне политике

Филм „Роки IV“ као пример коришћења филма у пропагандне сврхе у периоду хладног рата.

Фото: Guliver image

им испоручује ислам већином укључује телевизијске и радио мреже, дневне новине и масовни тједни тисак. Филмови су, наравно, важни, ако ни због чега другог онда зато што визуални осјећај повијести и далеких земаља информира наш властити који често обликују филмови. За ову моћну концентрацију мас-медија може се

рећи да твори јавну језгру тумачења, дајући ставовиту слику ислама и, наравно, одражавајући интересе моћи у друштву како их представљају медији. Ту слику, која није само слика, него и преносив скуп осјећаја о тој слици, прати оно што бисмо могли назвати целокупним контекстом“, примећује Едвард Саид (Edward Said), додајући

филмској стереотипизацији ноту религије, која је данас такође веома важна приликом утицања јавног мњења на обликовање спољне политике (Said, 2003, str. 35).

Право име овог феномена је стигма. „Док странац стоји пред нама, може се показати да он поседује карактеристике које га чине другачијим од осталих у категорији особа које су понуђене као избор за њега, и да је он она мање пожељна врста – до екстрема, особа која је потпуно лоша, опасна или слаба. Тако се он у нашем уму своди, од целовите и уобичајене особе, на особу која је покварена, безвредна. Таква карактеристика је стигма, нарочито када је ефекат дискредитовања снажан; понекад се назива неуспехом, недостатком, хендикепом“, пише Гофман (Goffman, 2009, str. 14–15). Из наведеног је јасна кохерентност филмског израза и стигме, нарочито када филм нуди категорију у којој треба размишљати о лику. Тиме задржава својство врућег општила наставаљајући да захтева високу чулну укљученост. Додатни аргумент се може пронаћи и у процесу стигматизације где Милан Крстић врло корисно обухвата ставове бројних аутора и примећује да се у улози актера налазе државе, међународне институције и коначно појединци, који су градивни елемент, окупљени у „друштво нормалних“, како се сликовито изражава аутор (Krstić, 2020, str. 24–27). Ако се филмом стигматизује, а филм подржава држава, јасан је процес утицаја на јавно мњење и обезбеђивања подршке за одређено питање у спољној политици.

Постоје јасна сведочанства тога: „Радам у 136 јединица УСИС у 87 земаља, Филмска служба је при руци имала огромну дистрибутивну мрежу. С обиљем владиних средстава, практично је била

’продуцент’ са сваком испуњеном потребом. Запошљавала је продуcente-редитеље који су били врхунски проверени и правили филмове који су артикулисали циљеве које Сједињене Државе желе да постигну и који најбоље могу да стигну до припремљене публике коју ми, као филмски медијум, морамо да обрадимо. Служба је саветовала тајна тела, попут Координационог одбора за операције, о филмовима погодним за међународну дистрибуцију“ (Saunders, 2013, str. 246–247). Не само да се утиче на сопствену јавност већ се утиче и на јавно мњење у другим земљама, те се и на тај начин спроводи притисак на јавномњењску детерминанту спољне политике. Свакако, није реч само о Сједињеним Државама, може се као пример додати и Филмски центар Србије, али и сваки други који тежи да коришћењем филма допринесе интересима своје државе. Сигурно да је ситуација иста у Француској, Русији, Немачкој, Кини, Турској, Индији... Медији, па тако и филм, не потпадају под утицаје формалних државних структура, али је њихов домет значајан, па тако могу утицати на обликовање спољне политике (Alden and Aran, 2017, p. 63). Филм је превише моћно средство да би се оставио без надзора и јасно је које је његово место у настојањима државе да мобилише јавно мњење, произведе пристанак или створи заинтересованост.

Врсте филмова у односу на јавно мњење

Врло добро је позната улога Криловог одбора у мобилизацији јавног мњења приликом уласка у Велики рат (Томић, 2016, str. 239). То није био

Александар З. Станковић

Између холивудског сјаја и бирократског сивила:
филм као средство утицаја на јавномнејску
детерминанту спољне политике

Знак Hollywood, Лос Анђелес.

Фото: Freepik

| 85

јединствени пример у историји, јер су и после, у Другом светском рату, многи интелектуалци учествовали у мобилисању јавности, а и пре тога је било примера, само што они нису релевантни за овај рад. Комитет за јавно информисање, што је био званични назив одбора, био је пионир у употреби нових медија приликом утицања на јавно мњење. Тако је под њиховом навигацијом 1917. године оформљен одсек за филм у оквиру комитета, који се већ 1918. године спојио са одељењем за слику (Axelrod, 2009, стр. 93). У том тренутку филмски медиј био је тек неку годину изнад пунолетства. Његови потенцијали уочени су већ на самом почетку. Можда је

томе допринело *Рађање нације*, које се већ 1915. године снажно уклесало у амерички сентимент. Постављена је сцена за све оно што ће доћи с нацистичком пропагандом.

Тријумф воље Лени Рифенштал (Leni Riefenstahl) остаје симбол оних филмова које држава подстиче да би учврстила јавно мњење. Нацисти су на власт дошли 1933. године, у тесној изборној трци, а у години која је уследила збила су се оштра превирања која су окончана у Ноћи дугих ножева, па је тиме индикативнија 1935. година и тренутак у којем се поменуто дело отелотворило. Овоме се може замерити да се више тиче јавног мњења и унутрашње

политике, али то је само једна страна медаље. Друга страна је та да се филм једним својим делом фокусирао на допринос нациста у враћању Немачкој титуле велике силе, што је релевантно уколико се говори о међународном поретку. Чистији пример овог типа филмова јесте серијал Френка Капре (Frank Capra) који је својим радом оснаживао јавно мњење о америчком учешћу у Другом светском рату. Тачност навода лежи у постојању различитих форми унутрашњег притиска на спољну политику, међу којима су медији, а самим тим и филм, јавно мњење и интересне групе (Breuning, 2007, p. 120). Што се Каприних филмова тиче, или је аутор чуо јавност и направио филмове који би им ишли уз длаку, или је, што је вероватно ближе истини, интересна група преко медија, филма, хтела да усмери јавност и добије пристанак за улазак у рат.

По завршетку рата некадашњи савезници оформили су хладноратовске блокове и ушли у латентну борбу за улогу светског хегемона. „Сједињене Државе и Совјетски савез интензивно су користили пропаганду током Хладног рата. Обје стране користиле су штампу, филм, телевизијске и радијске програме и др. да би утицали на своје грађане, једни на друге и на земље Трећег свијета“, примећује Раденко Шћекић (Šćekić, 2012, str. 389–401). То је било још важније, посебно због промене у односима између две земље. Филмови совјетске и америчке продукције пратили су званичну политику.

Медији једноставно пружају слику света: „Нитко не посједује изравно знање о цијелој земљској кугли. Осим из особног искуства, оно што знамо потјече из школе, из разговора – али

прије свега из медија. За обичног човјека већина крајева, људи и тема о којима медији не говоре једноставно не постоји“ (Bertrand, 2007, str. 18). Оно што просечан становник види, према нареденом, условљено је начином на који то медији представљају.

Да би се прецизније установила група филмова којима се утиче на јавномњењска стремљења у спољној политици, треба се осврнути на медијско постављање агенде. Пре свега, то произилази из функције медија у одређивању релевантних тема у друштвеном дискурсу (Rus Mol, 2014, str. 47). Уколико се реалност добро осмотри, уочљиво је да по питању филма ово заиста представља његову функцију. Филмови *Барби* и *Ојенхајмер* произвели су додатне емисије, текстове и генерално је појава заузела велики део јавног дискурса, сведочећи стваралачкој моћи јавности, с обзиром на то да је она кумовала неологизму (Bahr, 2023).

Чињеница да се по питању филмова с тематиком која залази у домен спољне политике људи најчешће срећу са светом који нису видели, дозвољава да се говори о њима као о пружаоцима „реалности из друге руке“ (Kunczik i Zipfel, 2006, str. 154). Џон Стрит (John Street) каже да „у оној мјери у којој су масовни медији одговорни за колање одређених идеја и слика и у мјери у којој обликују мисли и дјела, они имају, сматра се, дискурзивну или идеолошку моћ“ (Street, 2003, str. 197). Истовремено, творећи ту врсту моћи, филмови се профилишу као едукативно-мобилизујући у свом утицају на јавномњењске ставове ка спољној политици. Паралелно с тим, они изазивају и заинтересованост за одређену тему. Можда је *Барби* лутка била опште место

у култури, али о Опенхајмеру сигурно није постојало масовно знање, као после емитовања филма. Стављајући одређену тему под лупу јавности, филм утиче на њу и ствара бафер зону око спољне политике.

Треба обратити пажњу на један значајнији феномен у којем није реч о класичној мобилизацији, нити о производњи пристанка. То се може илустровати Косовом и начином на који је оно представљено у филму *Бој на Косову*. „Ја сам побожни патриота, али кад сравним ове две слике; ону мизерију из ђаковачке кафане и ову раскош из београдске кафане чисто осећам: да ми неки тајанствени глас заповеда, да се буним против сваког друштвеног поретка, па био он створен од Бога или Владе“, пише Пуниша Рачић и закључује: „И кад бих знао да га могу поправити, заиста бих покушао макар био назван неверником или издајником“ (Imami, 2017). Бележећи ове речи у писму краљу Александру, Рачић посредно преноси реалност о томе колико је Косово било важно тадашњој јавности. Оно јесте носило сентименталну тежину, али није било ни близу приоритетног места које има данас. Иван Чоловић у својој обимној студији закључује да се тема Косова, „мит“ како га класификује аутор, оживљава 80-их година, када почиње и његово интересовање за проблем (Čolović, 2016, str. 14).

Између Рачићевих редова и Чоловићевог позивања на осму деценију 20. века налази се неких шездесетак година у којима Косово није било у фокусу српског националног бића. Да је Чоловић у праву поводом почетка оживљавања наратива о Косову јасно је из самог пројекта *Бој на Косову*. Колико је било важно реализовати

ово дело наслеђује се из сведочења редитеља Здравка Шотре о напречац изведеном пројекту филма *Бој на Косову*: „Добили смо новац за ТВ драму. Такве ствари се снимају по шест месеци, а припремају годину дана. За месец дана смо збрљали 'Бој на Косову'. Срећни су народи који немају велике историје као што је наша“ (Danas, 2023).

Очигледно искоришћен у сврху одређивања српског идентитета заборављеног у неуспелој држави, филмом се отворила Пандорина кутија из које недаће излазе и данас. Спектакларно проналажење изгубљеног српског духовног бића, на Видовдан 1989. године, додатно је уприличио и скуп на Газиместану. Укупан ефекат филма у том тренутку тицао се искључиво унутрашњих подела и учвршћивања српског идентитета. Оно што идејни творци нису предвидели јесте да се ватра, којом су се играли, може разбуктати. У односу на Вијетнам, хладни рат, оба светска рата, Косово је чинило и чини саставни део српског битка. Оживљавајући колективно несвесно реченицама које се и данас цитирају, а тичу се „уласка у битку по томе која се светиња брани“, „плаћања главом царства небеског“ или тога да „Србија није шака пиринча да је позобе свака врана“, оживела се парадигма која заузима можда најважније место у српском дискурсу. Фактицитет је да главе страдале на Косову нису жртвоване за изградњу државности с обзиром на то да је убрзо после тога Србија пала под вишевековну и свирепу турску управу, али су створиле темељ српског етноса. Здравко Шотра је имао исправан став о величини српске историје, а сигурно је да само Косово у њој представља историју за себе.

Овој врсти филмова, која је најређа, треба приступити са највише пажње због њихове разорне моћи и могуће их је назвати филмовима култа емоција. Мада постоје и бројни други експонати седме уметности који би се могли сврстати у ову категорију, нема пригоднијег за ово истраживање од *Боја на Косову* због његове ванвремености. Три и по деценије од настанка поменутог филма, питање Косова и даље је лична стега која утиче на маневарски простор Србије у спољној политици, а постоје и најаве новог филма са истом темом (Mondo, 2022).

88 | Драган Симић и Драган Живојиновић уметнички примећују да „демократија, слободно тржиште и глобализам, данас више нису једини успешан модел за организовање државе и друштва а моћ више не станује само у небодерима Њујорка и привлачности Епла и Мајкрософта, већ и у шљаштећим вишеспратницама Шангаја и растућој популарности Ленова и Хуавеија“ (Simić i Živojinović, 2021, str. 17–55). Јасно је да више немају само Вашингтон и Москва своја одељења за филмове. Свака држава која пледира на епитет велике силе има свој Холивуд, а и мале земље попут Србије веома воде рачуна о филму, који ће остати утицајан у односу на јавномнењску детерминанту сопствене спољне политике, а моћи ће да се користи и за суптилно обликовање спољнополитичких настојања других држава.

На крају расправе, сасвим је уместо рећи да је филм био најзначајнији културни ресурс 20. века, али ће бити и 21. века, јер и даље заузима „централно место у управљању утисцима и дефинисању друштвених позиција и статуса“ (Loc, 2013, str. 35). Напослетку, мишљење о по-

везаности моћника, моћи и процеса управљања раздањује и само место филма у том поретку, али и његова снага у утицају на јавно мњење, а тиме посредовано и на спољну политику (Weber, 1999, str. 165).

Закључак

Полазећи првенствено од претпоставке да филм спада у основни алат државе приликом инструисања јавног мњења, ово истраживање је потпуно потврдило такву претпоставку. Одатле произилази и потврда утицаја филма на јавномнењску детерминанту спољне политике. Докле год буде постојало државно финансирање филмског стваралаштва, такве ствари биће уобичајене. Као што је у раду приказано, није реч само о суперсилама већ и малим државама које имају своје начине да кроз финансирање филмова усмеравају ставове јавности о спољној политици.

Заинтересованост и незаинтересованост јавности ретко када настаје органски, па је јасно колико су добро државе проникле у значај утицаја филма. Рукујући моћним језиком, државе преко институција утичу на јавно мњење у земљи и свету. Филмска продукција је само привидно слободна, односно слободна је када тема филмова не залази у државна питања. Ово истраживање је изнело један другачији увид у то како се филмом могу произвести сагласност и заинтересованост.

Описани су начини на које филм може да обликује одређену спољну политику, мада остаје недоречена класификација филмова по

Александар З. Станковић

Између холивудског сјаја и бирократског сивила:
филм као средство утицаја на јавномнењску
детерминанту спољне политике

Фото: Freepik

начину на који настају. Могуће је разликовати филмове које држава на неки начин продуцира и оне који се рађају органски из мњења због актуелности неке теме. У првом случају њихов утицај је контролисан, прорачунат, предвидљив, а у другом маргиналан и такви филмови више настају као прилог сведочанству једног доба пошто углавном испливавају постфестум. То не значи да су потоњи мање моћни, већ да немају тренутни утицај на обликовање спољне политике. Маргина овог рада јесте и његов недостатак, јер филмове који настају „из мњења“ треба дубље размотрити, нарочито у погледу „пацификовања“ спољне политике или специфичног одустајања од неког питања.

Филм, изнад свега, остаје средство којим се усмерава јавно мњење. Популарност појединачних дела је својеврстан барометар о стању јавности. Тако планерима политике постаје јасније шта треба урадити да би се спровела одређена иницијатива. Потенцијално због недостатка пристанка може доћи и до привременог или трајног одустајања од акције. Актуелизацијом и постављањем филма у фокус посматрања односа на релацији јавног мњења и спољне политике, овај рад даје, уз потврђену хипотезу, теоријску основу за даље проучавање коришћења не само филма него и осталих медија и уметности у спољној политици.

References / Литература

- Alden, C., Aran, A. (2017). *Foreign Policy Analysis*. Oxon: Routledge.
- Axelrod, A. (2009). *Selling the Great War*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bahr, L. (2023). *The story behind Barbenheimer, the summer's most online movie showdown*. Available at: <https://apnews.com/article/barbenheimer-barbie-vs-oppenheimer-61a6ec6c67359b851ddeccd6d655b5ab>
- Barthes, R. (2009). *Mythologies*. Zagreb: Pelago. [In Serbian]
- Bertrand, J. (2007). *Deontology of the media*. Zagreb: Sveučilišna knjižara. [In Serbian]
- Boucher, J. (2024). Public Opinion, News, Digital Media, and Foreign Policy. In J. Kaarbo, C. Thies (eds.) *The Oxford Handbook of Foreign Policy Analysis* (249–267). Oxford: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Narcissus mirror*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Breuning, M. (2007). *Foreign Policy Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Brulé, D, Mintz, A. (2006). Blank Check or Marching Orders? Public Opinion and the Presidential Use of Force. In H. Starr (eds.) *Approaches, Levels, and Methods of Analysis in International Politics* (157–173). New York: Palgrave Macmillan.
- Canetti, E. (1984). *Masses and power*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske. [In Serbian]
- Carlsnaes, W. (1992). The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis. *International Studies Quarterly* XXXVI (3), 245–270. doi: 10.2307/2600772
- Čolović, I. (2016). *Death on Kosovo plain*. Beograd: Biblioteka XX vek. [In Serbian]
- Danas. (2023). *Facts You Didn't Know About the Film „The Battle of Kosovo“*. Available at: <https://www.danas.rs/kultura/cinjenice-koje-niste-znali-o-filmu-boj-na-kosovu/> [In Serbian]
- Day, B., Hudson, V. (2020). *Foreign Policy Analysis*. London: Rowman & Littlefield.
- Dej, L. (2004). *Ethics in media*. Beograd: Medija centar. [In Serbian]
- Despotović, Lj, Jevtović, Z. (2019). *Geopolitics of media*. Sremski Karlovci: IP Kairos. [In Serbian]
- Entman, R. (2004). *Projections of Power*. Chicago: University of Chicago Press.
- Guiraud, P. (1976). *Semiology*. Beograd: BIGZ. [In Serbian]
- Gofman, E. (2009). *Stigma*. Novi Sad: Mediterran publishing. [In Serbian]
- Gozzini, G. (2001). *History of journalism*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Habermas, J. (2012). *Public opinion*. Novi Sad: Mediterran publishing. [In Serbian]
- Heidegger, M. (2003). *Pathmarks*. Beograd: Plato. [In Serbian]
- Hegel, G. (1989). *Elements of the philosophy of right*. Sarajevo: Svjetlost. [In Serbian]
- Herman, E., Chomsky, N. (1988). *Manufacturing Consent*. New York: Pantheon Books.
- Hudson, V. (2005). Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations. *Foreign Policy Analysis* (1), 1–30. doi: 10.1111/j.1743-8594.2005.00001.x

- Imami, P. (2017). *Serbs and Albanians through centuries Part III*. Beograd: Samizdat. [In Serbian]
- Jevtović, Z. (2003). *Public opinion and politics*. Beograd: Centar za savremenu žurnalistiku. [In Serbian]
- Kaarbo, J., Lantis, J., Beasley, R. (2012). The Analysis of Foreign Policy in Comporative Perspective. In R. Beasley, J. Kaarbo, J. Lantis, M. Snarr (eds.) *Foreign Policy in Comparative Perspective* (1-26). Thousand Oaks: CQ Press.
- Krstić, M. (2020). *Strategije destigmatizacije u spoljnoj politici država: studija slučaja spoljne politike Republike Srbije od 2001. do 2018. godine*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Kunczik, M, Zipfel, A. (2006). *Introduction to science of media and communicology*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert. [In Serbian]
- Labaš, D, Mihailović, M. (2011). Mass media and semiotics of popular culture. *Kroatologija* 2(1), 95-122. [In Serbian]
- Lippmann, W. (1993). *The Phantom Public*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Lippmann, W. (1998). *Public Opinion*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Lou, E. (2013). *Media and political process*. Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Machiavelli, N. (2003). *Prince*. Beograd: IP Knjiga. [In Serbian]
- McLuhan, M. (1971). *Understanding media the extensions of man*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Mintz, A, DeRouen, K. (2010). *Understanding Foreign Policy Decision Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mondo. *The new „Battle of Kosovo“ arrives on Vidovdan 2024: „The plot isn't like in Šotra's film“*. Available at: <https://mondo.ba/Magazin/Showtime/a1180662/Film-Boj-na-Kosovu-stize-2024.-godine.html> [In Serbian]
- Pantić, D., Pavlović, Z. (2007). *Public opinion – concept and comparative researches*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung. [In Serbian]
- Remondino, E. (2002). *Television goes to war*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Rosati, J., Scott, J. (2010). *The Politics of United States Foreign Policy*. Boston: Wadsworth.
- Russ-Mohl, S. 2014. *Journalism*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Said, E. (2003). *Falsification of islam*. Zagreb: V.B.Z. [In Serbian]
- Saunders, F. (2013). *Cold war in culture*. Beograd: Dosije studio. [In Serbian]
- Šćekić, R. (2012). War and propaganda – historical overview, examples and analyses. *Vojno delo* LXIV (3), 389–401. [In Serbian]
- Simić, D, Živojinović, D. (2021). Thirty Years Since the Fall of the Berlin Wall and International Relations. In: D. Simić, D. Živojinović, S. Nedeljković (eds.) *Serbian-American Relations: Thirty Years Since the Fall of the Berlin Wall* (17-55). Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Street, J. (2003). *Mass media, politics and democracy*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. [In Serbian]
- Šušnjić, Đ. (2011). *Fishermen of human souls*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Tadić, Lj. (1993). Public opinion. In: M. Matić, M. Podunavac (eds.) *Encyclopaedia of Political Culture* (471-482). Beograd: Savremena administracija. [In Serbian]
- Tomić, Z. (2016). *Public relations*. Zagreb: Synopsis. [In Serbian]
- Visković, I. (2007). *Between conspiracy and bureaucratic chaos*. Beograd: IP Dobar naslov. [In Serbian]
- Weber, M. (1999). *Politics as a vocation*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo. [In Serbian]

Aleksandar Z. Stanković

University of Belgrade, Faculty of Political Sciences
Belgrade (Serbia)

Between Hollywood glamour and bureaucratic grayness: film as a means of influencing the public opinion determinant of foreign policy

Summary

Film represents a powerful instrument capable of influencing public opinion. This paper therefore examines this medium and its impact on shaping foreign policy and determining the course a state pursues in international relations. Furthermore, it explores how different models of film vary in their influence on public opinion, as well as how they affect public attitudes toward specific issues. The theoretical foundations of foreign policy determinants, public opinion, and film are presented with the aim of identifying their common intersection—that is, the ways in which the cinematic medium can indirectly, through public opinion, influence foreign policy. The hypothesis positions film as one of the most significant factors in shaping the public-opinion determinant of foreign policy, while also partially addressing the effects it may have on the public.

Keywords: foreign policy analysis, determinants of foreign policy, public opinion, film, media

Грађански водич за спаљивање отпада

Сажетак: Спаљивање отпада представља контроверзну тему, чак и у технолошки развијеним и високоиндустријализованим земљама. Услед комплексности ове проблематике, неопходно је приступити анализи са шире перспективе, која обухвата све релевантне аспекте процеса инсинерације. Овај рад разматра не само технолошке димензије него и институционалне услове који подржавају примену хијерархије у управљању отпадом, као и принципе близине и самодовољности. Посебна пажња посвећена је енергетском искоришћењу отпада применом различитих технологија инсинерације и коинсинерације, са фокусом на механизме који омогућавају контролу и смањење емисије штетних материја.

Кључне речи: спаљивање отпада, инсинерација, депоније, загађење, енергија из отпада

1. Увод

У Републици Србији се уочава константан пораст количине произведеног отпада, што је директна последица убрзане урбанизације, индустријализације и пораста куповне моћи становништва. Ова појава, коју с правом можемо назвати „болешћу модерног доба“, све више добија глобалне димензије, при чему су земље у развоју нарочито изложене негативним последицама. Један од кључних изазова у области управљања отпадом јесте неадекватна сепарација отпада на месту настанка, што је проблем

с којим се сусрећу и све чланице Европске уније. Недостатак систематске селекције доводи до производње отпада недовољног квалитета за поновну употребу, рециклажу или друге облике поновног искоришћења.

Енергетско искоришћење отпада постаје све заступљеније решење, нарочито у урбаним срединама широм света. У Европској унији водеће земље у изградњи и експлоатацији постројења за спаљивање комуналног отпада јесу Француска (127 постројења), Немачка (89) и Италија (44). Слична ситуација постоји и у области третмана опасног отпада, при чему Француска предњачи

[1] mirjana.todorovic@eko.gov.rs ; <https://orcid.org/0009-0006-1558-4653>

са 48 постројења, а Немачка је прати са 31 постројењем. Према доступним подацима отпад представља један од највећих извора емисије метана насталог људском активношћу, са учешћем од 15–20%, уз тенденцију раста.

Ипак, упркос значају теме управљања отпадом, она је често маргинализована чак и у оквиру панела и дебата посвећених климатским променама. Оваква пракса резултира недовољним разумевањем везе између неадекватног управљања отпадом и емисије гасова са ефектом стаклене баште.

Према подацима Еуростата, грађани Републике Србије годишње генеришу преко 3,1 милион тона комуналног отпада. Од те количине, више од 2,5 милиона тона одлаже се на депоније, од чега значајан део завршава на несанитарним локацијама. Ова пракса је у супротности с хијерархијом управљања отпадом утврђеном Законом о управљању отпадом, по којој депоноване представља последњу и најмање пожељну опцију. Осим еколошке неодрживости, депоније у Србији често се суочавају с појавом пожара, што додатно погоршава еколошке ризике. Сходно томе, депоноване не може бити третирано као дугорочно одрживо решење.

За разлику од других комплексних изазова повезаних са климатским променама и одрживим развојем који захтевају високи степен иновација, решења у области управљања отпадом већ постоје и применљива су у пракси. Енергетско искоришћење отпада нуди не само еколошке већ и социоекономске користи, омогућавајући циркуларни приступ производњи и потрошњи енергије који се заснива на принципима поновне употребе, рециклаже и регенера-

ције ресурса. Овакав модел има потенцијал да допринесе одрживом развоју, као и отварању нових радних места и пословних прилика на локалном нивоу.

У складу са одредбама Директиве 2010/75/EU о индустријским емисијама (Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions), препознате су две врсте термичког третмана отпада: постројења за спаљивање и постројења за суспаљивање.

Постројењем за спаљивање сматра се свака стационарна или мобилна техничка јединица намењена термичкој обради отпада – са повратом топлоте или без поврата – при чему се отпад третира путем оксидације, пиролизе, гасификације или плазмених процеса, под условом да се настале супстанце накнадно спаљују.

С друге стране, постројење за суспаљивање представља техничку јединицу у којој је главна намена производња енергије или материјалних производа (нпр. цемента), а отпад се користи као примарно или додатно гориво. И у овом случају третман укључује процесе као што су пиролиза, гасификација и плазма технологија, с тим што се крајњи производи ових процеса такође накнадно спаљују.

Кључна разлика између ова два типа постројења лежи у њиховој основној намени: док спаљивање може подразумевати или изоставити поврат енергије, суспаљивање је директно повезано с производњом енергије или материјала. Обе дефиниције имплементирани су у Закон о управљању отпадом, који представља основни нормативни оквир за регулисање термичког третмана отпада у Републици Србији.

Фото: Freepik

2. Термички третман – спаљивање отпада

Свако постројење за термички третман отпада мора да поседује основне елементе на локацији, и то пријемни део, складиште отпада, у појединим случајевима и постројење за припрему отпада, постројење за спаљивање, као и, опционо, постројење за физичко-хемијски третман

пепела из постројења и касету за одлагање таквог отпада.

Процедуре пријема отпада, његовог третмана и одлагања остатака строге су и прописане Законом о управљању отпадом („Службени гласник РС“, бр. 36/09, 88/10, 14/16, 95/18 – др. закон и 35/23) и посебном Уредбом о техничким и технолошким условима за пројектовање, изградњу, опремање и рад постројења и врстама отпада за

термички третман отпада, граничне вредности емисија и њихово праћење („Службени гласник РС“, бр. 103/23), којом се ближе уређују услови за термички третман отпада.

Сам процес сагоревања врши се у високо-температурним коморама, на температурама изнад 850°C, односно 1.100°C када је реч о отпаду који садржи халогене органске супстанце. На тим температурама отпад се разлаже и прелази у гасовито агрегатно стање, чиме се омогућава даљи третман гасова у складу са еколошким стандардима.

Врсте постројења за термички третман отпада

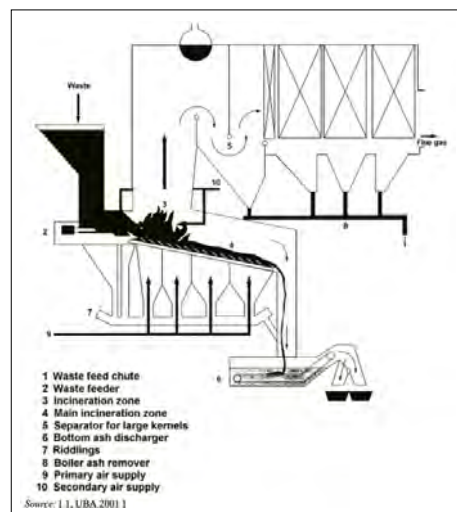
Постројења за термички третман отпада класификују се на основу типа коморе у којој се одвија процес спаљивања. С развојем технологије и појавом иновативних решења у области управљања отпадом постали су доступни различити системи који омогућавају прилагођавање третмана у складу с врстом и карактеристикама отпада. Међутим, да би се осигурала усклађеност са стандардима који се односе на заштиту здравља људи и животне средине, неопходно је ослонити се на најбоље доступне технике (BAT – *Best Available Techniques*), описане у референтном документу Европске уније о спаљивању отпада (*BAT Reference Document for Waste Incineration*). У том документу наведене су три основне врсте комора за термички третман отпада:

- i. коморе са решетком,
- ii. ротационе пећи,
- iii. коморе са флуидизованим слојем.

i. Коморе са решетком

Коморе са решетком представљају најраспрострањенији тип у постројењима за термички третман мешаног комуналног отпада. Процењује се да око 90% спалионица у Европској унији користи управо ову технологију. Осим мешаног комуналног отпада, у овим коморама се третирају и друге врсте неопасног отпада – комерцијалног и индустријског порекла – као и канализациони муљ.

Ова врста постројења обично садржи пријемни бункер у који се отпад директно истоварује из транспортних возила, механизовану решетку за спаљивање (најчешће тзв. Мартинову решетку), доњи резервоар за сакупљање пепела, систем за доток ваздуха неопходан за сагоревање, комору за спаљивање и помоћне горионике за подршку процесу.

Слика 1. Шема коморе са решетком
*BAT Reference Document for Waste Incineration

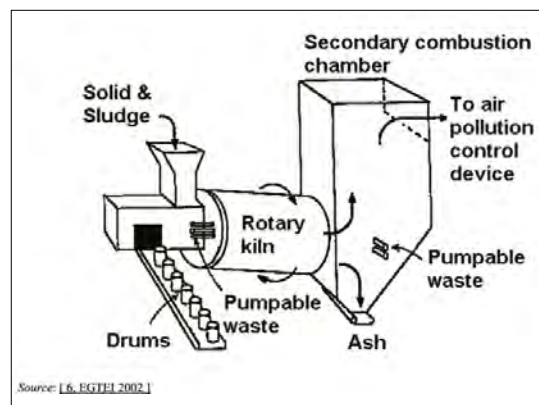
Спалионице са решетком пројектоване су тако да омогуће ефикасно и потпуно сагоревање отпада, при чему се посебна пажња посвећује параметрима температуре, времену задржавања гасова и концентрацији кисеоника. Да би се обезбедили оптимални услови за термичку разградњу органских једињења, гасови који настају током процеса сагоревања морају се одржавати на минималној температури у трајању од најмање две секунде, уз присуство кисеоника у концентрацији не мањој од 6%.

Температура сагоревања у коморама са решетком креће се у интервалу од 850°C до 1.100°C, при чему се виши температурни режими примењују у случајевима када се третира опасан отпад. Контрола ових параметара кључна је за осигурање безбедности процеса и спречавање емисије токсичних једињења у животну средину.

Један од основних индикатора квалитета процеса сагоревања представља концентрација угљен-моноксида у димним гасовима. Висок садржај овог гаса указује на непотпуно сагоревање, што може довести до неефикасног термичког третмана и повећаних емисија загађујућих материја.

ii. Ротационе пећи

Ротационе пећи су веома издржљиве тако да готово сваки отпад, без обзира на врсту и састав, може бити ефикасно термички обрађен у овом постројењу. Ротационе пећи се веома широко примењују за спаљивање опасног отпада. Радне температуре ротационих пећи крећу се од 850°C до 1.200°C.

Слика 2. Шема ротационе пећи*

* BAT Reference Document for Waste Incineration

Ротациона пећ представља врсту термичке коморе сачињене од цилиндричне посуде благо нагнуте у односу на хоризонталну осу. Она функционише на принципу ротације или осцилације око своје осе, што омогућава постепено кретање отпада кроз комору путем гравитације. Ова врста постројења посебно је прилагођена за третман различитих облика отпада, укључујући течни, гасовити и пастозни (пумпани) отпад, који се убризгава директно у комору. Такав начин дозирања знатно смањује ризик од инцидената током руковања и умањује излагање радника опасним материјама.

Време задржавања чврстог материјала у ротационој пећи одређује се углом нагиба цилиндра и брзином ротације. Уобичајено време боравка отпада у комори креће се у интервалу од 30 до 90 минута, што је довољно да се постигну потпуно сагоревање и стабилност процеса. Због своје флексибилности и способности

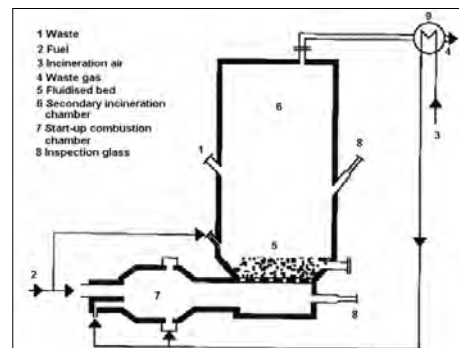
да обрађују отпад различитог агрегатног стања и састава, ротационе пећи се често користе у постројењима за спаљивање индустријског и опасног отпада.

iii. Коморе са флуидизованим слојем

Постројења са флуидизованим слојем примењују се, пре свега, за термичку обраду фино припремљеног и хомогенизованог отпада, као што су припремљено алтернативно гориво (RDF – *Refuse-Derived Fuel*) и канализациони муљ. Ова технологија, која се деценијама користи за сагоревање хомогених горива попут угља, сировог лигнита, биомасе и муља, заснива се на принципу флуидизације чврстих честица у слоју ужареног песка или пепела у који се отпад уноси ради термичке обраде.

Температура сагоревања у флуидизованом слоју креће се у интервалу од 850°C до 950°C. Иако су ови услови погодни за третман неопасног отпада, наведени температурни опсег чини ову технологију мање погодном за спаљивање опасног отпада, као и отпада који садржи високе концентрације халогених органских једињења (посебно хлора).

Само постројење се састоји од вертикално оријентисане цилиндричне коморе са отпорном облогом. Отпад се континуирано уводи у реакциону зону – флуидизовани слој – преко система за дозирање као што су пумпе и механички додавачи. Унутар слоја одвијају се процеси сушења, испаравања, паљења и коначног сагоревања, чиме се обезбеђују висока термичка ефикасност и стабилност процеса, уз услов хомогености улазног материјала.

Слика 3. Шема пећи са флуидизованим слојем*

* BAT Reference Document for Waste Incineration

3. Искоришћење енергије из отпада

Постројења за инсинерацију су дизајнирана тако да укључују уређаје за измењивање топлоте, који топле гасове из пећи претварају у корисну енергију. Сагоревање отпада у инсинератору представља егзотермни процес који ослобађа топлоту. Већина произведене енергије током овог процеса преноси се на димне гасове, а хлађење димних гасова омогућава два кључна процеса:

- поврат енергије из врућих димних гасова;
- чишћење димних гасова пре њиховог испуштања у атмосферу.

У постројењима која не обављају поврат топлоте, гасови се обично хладе убризгавањем воде, ваздуха или обоје. Међутим, већина савремених постројења користи котлове који имају две основне функције:

- хлађење димних гасова;
- пренос топлоте са димних гасова на други флуид, обично воду која се унутар котла претвара у пару.

Карактеристике димних гасова зависе од састава отпада који се третира. На пример, опасан отпад често показује велике варијације у саставу и може садржати значајне концентрације корозивних материја, као што су хлориди, што додатно утиче на састав и квалитет сагоревања.

Пренета енергија може се користити на месту (чиме се замењује увезена енергија за потребе постројења) и/или ван локације. Она се може користити за различите процесе, као што су:

- системи даљинског грејања;
- индустријски процеси који захтевају топлоту и паре;
- повремено, као покретачка снага система за хлађење и климатизацију.

Осим тога, произведена електрична енергија често се испоручује националним дистрибутивним мрежама или се користи унутар самог постројења.

Ефикасност поврата енергије зависи од хемијских и физичких карактеристика отпада који се спаљује. Могу се јавити разни локални фактори који утичу на карактеристике отпада, укључујући: додавање индустријског отпада у комунални отпад, третман отпада на лицу места или ван њега, као и различити режими сакупљања и одвајања отпада. Такође, тржишни фактори могу преусмерити одређене токове отпада на друге облике третмана или са њих.

У неким случајевима оператери могу имати веома ограничен утицај на карактеристике испорученог отпада, док у другим случајевима њихов утицај може бити значајан.

Опсеzi и типичне нето калоријске вредности за неке врсте улазног отпада за иниснерацију (Rios, L., & Picazo-Tadeo, A. J., 2023) дате су у табели 1.

Табела 1. Опсеzi и типичне нето калоријске вредности за неке врсте улазног отпада за иниснерацију*

Улазни отпад	Коментар и пример	Доња топлотна вредност у оригиналној материји (са укљученом влагом)	
		Опсег (GJ/t)	Просек (GJ/t)
Мешани комунални отпад	Мешани кући отпад из домаћинства	6,3-10,5	9
Кабастни отпад	Намештај, на пример из домаћинства	10,5-16,8	13
Отпад сличан мешаном комуналном отпаду	Отпад сличног својства као мешани кућни отпад који потиче из продавница или канцеларија	7,6-12,6	11
Остатак од мешаног комуналног отпада након сепарације	Отпад из кога је претходно издвојена фракција за рециклажу и фракција за компостирање	6,3-11,5	10
Комерцијални отпад	Посебно издвојен отпад из продавница или канцеларија	10-15	12,5

Улазни отпад	Коментар и пример	Доња топлотна вредност у оригиналној материји (са укљученом влагом)	
		Опсег (GJ/t)	Просек (GJ/t)
Амбалажни отпад	Посебно сакупљен амбалажни отпад	17-25	20
RDF	Пелет или пелетизован материјал добијен из третмана комуналног и сличног неопасног отпада	11-26	18
Производи из специфичних индустријских отпада	Остаци папира или пластике	18-23	20
Опасан отпад	Хемијски и други опасни отпади	0,5-20	9,75
Канализациони муљ	Настао након третмана отпадних вода	Видети испод	Видети испод
	Сиров (осушен до 25% суве супстанце)	1,7-2,5	2,1
	Дигестиран (осушен до 25% суве супстанце)	0,5-1,2	0,8

*Rios, L., & Picazo-Tadeo, A. J. 2023

100 |

Осим од квалитета отпада и техничких аспеката, ефикасност процеса спаљивања отпада у великој мери зависи и од опција за излаз произведене енергије. Највиша ефикасност коришћења отпадне енергије обично се постиже када се топлота из процеса спаљивања врати, чиме се омогућава континуирано снабдевање енергијом за даљинско грејање, процесну пару и слично, или у комбинацији с производњом електричне енергије. Међутим, примена оваквих система снабдевања енергијом знатно зависи од локације постројења, нарочито од доступности поузданих корисника енергије.

Сама производња електричне енергије, без истовременог снабдевања топлотом, чешће се примењује и генерално представља стабилан

начин за обнављање енергије из отпада. Овај приступ мање зависи од локалних околности јер се електрична енергија дистрибуира директно у државну енергетску мрежу.

У случајевима где не постоји потражња за топлотном енергијом, произведена топлота се често користи на самој локацији за подршку процесу спаљивања, чиме се значајно смањује потреба за увозом енергије. За постројења која спаљују комунални отпад ова врста унутрашње употребе енергије може достићи чак 10% од укупне енергије произведене спаљивањем отпада.

Генерално, фактори које треба узети у обзир приликом одабира дизајна спалионице могу бити различити, као што је приказано у табели 2.

Табела 2. Фактори који се узимају у обзир приликом дизајна спалионице*

Фактори за разматрање	Детаљни аспекти за разматрање
Улазни отпад	Квантитет и квалитет Доступност, следљивост, варијације у квалитету у зависности од годишњег доба Могуће промене природе и квантитета отпада Ефекти примарне сепарације и рециклаже
Могућност продаје енергије	Топлотна енергија Продаја локалним заједницама Продаја приватној индустрији Коришћење топлоте у процесу Географски аспекти и инфраструктура цеви за пренос топлоте Трајање захтева за енергијом и уговора Обавезе за доступност снабдевања Захтеви у односу на годишње доба Замене и алтернативни начин добијања енергије у региону Сигурност уговореног посла за снабдевање Електрична енергија Национална мрежа за снабдевање енергијом, коришћење енергије на локацији постројења Цена електричне енергије Зајмови или подстицаји који могу утицати на инвестицију Технички захтеви у смислу снаге и могућности производње енергије
Локални услови	Метеоролошки услови Прихватљивост 'перјанице' водене паре (расхладни торањ) Могућност приступа хладној води (река или море)
Комбинација топлоте и енергије	Расподела према годишњем добу Расподела у будућности
Остало	Избор између повећања излазне енергије, смањења инвестиционих трошкова, комплексности операција третмана Дозвољени ниво буке Доступност локације Архитектонски изазови

*BAT Reference Document for Waste Incineration

4. Систем за пречишћавање отпадних гасова

Систем за пречишћавање отпадних гасова представља један од најважнијих елемената сваког постројења за термички третман отпада, јер има кључну улогу у смањењу загађења и спречавању емисије опасних супстанци у животну средину. Овај систем има за циљ да осигура да штетни гасови који настају током спаљивања отпада буду адекватно третирани пре него што се испусте у атмосферу.

У зависности од врсте и количине отпада, као и температуре која се развија у примарној пећи, као и врста загађујућих материја које се очекују, пројектују се одговарајуће технике за редукцију и елиминацију загађења. Типични системи за пречишћавање отпадних гасова обухватају комбинације различитих техника, као што су прање гасова у скруберима, у комбинацији са врећастим филтерима, да би се постигла максимална ефикасност у уклањању штетних супстанци.

Једна од највећих забринутости јавности, када је у питању спаљивање отпада, односи се на емисије диоксида и фурана (PCDDs – полихлоровани дибензодиоксини и PCDFs – полихлоровани дибензофурани). Ове материје су нуспродукти различитих индустријских процеса, али могу настати и током шумских пожара. Диоксини и фурани припадају групи трајних органских загађивача који представљају значајну опасност по људско здравље и животну средину.

Спречавање настанка диоксида и фурана у савременим постројењима за спаљивање отпада постиже се применом технологија које повећавају температуру у секундарним коморама за спаљивање

вање гасова, с временом боравка од најмање две секунде. У постројењима која спаљују отпад на температурама већим од 1.100°C, емисије диоксида и фурана знатно су испод нивоа прописаних референтним документима, чиме се обезбеђује поштовање стриктних еколошких стандарда.

5. Закључак

Одрживо управљање отпадом представља кључну компоненту у одговору на глобалне еколошке изазове, а посебно је важно за земље у развоју. Према подацима из 2020. године, само 8,6% укупне количине отпада искоришћава се у складу с принципима циркуларне економије. Овај проценат је нижи у поређењу са 9,1% из 2018. године, што је последица повећане експлоатације природних ресурса, раста стварања залиха материјала, као и ниског нивоа рециклаже и квалитета на крају производног циклуса (De Wit, Hoogzaad, Von Daniels, 2020).

Преусмеравање отпада са депонија на постројења за спаљивање или суспаљивање има значајан еколошки и климатски ефекат. Овај процес спречава производњу емисија метана, који је један од најмоћнијих стакленичких гасова. Метан, који се ослобађа током распадања органског отпада на депонијама, има утицај на глобално загревање који је чак до 86 пута већи од угљен-диоксида (CO₂) током периода од 20 година, према подацима Европске агенције за заштиту животне средине. Прелазак на енергетски поврат из отпада помоћу термичког третмана такође помаже у смањењу ових штетних емисија и доприноси смањењу негативних ефеката климатских промена.

С обзиром на то да је просечна топлотна вредност чврстог комуналног отпада око 9 GJ/t, његово коришћење у производњи енергије представља обећавајући приступ, који може значајно допринети решавању два важна проблема: управљању отпадом и растућој потражњи за енергијом. Овај процес не само да омогућава ефективно искоришћавање отпада него може да има и кључну улогу у преласку на одрживији модел производње и потрошње у којем се енергија добија из обновљивих извора и смањују негативни утицаји на животну средину.

Нова и стара постројења за спаљивање комуналног отпада морају достићи ниво производње електричне енергије 20–35% и топлотне енергије 72–91% у складу с референтним документима.

Нова и стара постројења за спаљивање опасног отпада морају достићи ефикасност бојлера 60–80%, а постројења за спаљивање канализационог муља 60–70%.

Постројења нових генерација ефикаснија су за обраду већих количина отпада, што доводи до повећања потражње за квалитетним отпадом за спаљивање. Овај тренд измене у третману отпада има значајне импликације на начин управљања отпадом. Наиме, повећава се потреба за променом тренда одлагања отпада, што је посебно важно јер је темпо планова за спречавање настајања отпада успорен, док се одлагање и прекогранично кретање отпада значајно повећава.

У том контексту, земље или региони који и даље практикују одлагање отпада на депоније треба пажљиво да анализирају трошкове одлагања у поређењу с трошковима изградње

постројења за термички третман (спаљивање) отпада. Ова анализа мора укључивати факторе као што су број становника који ће користити произведену енергију и количину и квалитет отпада који ће бити искоришћен као гориво.

Употреба отпада као алтернативног горива представља дугорочну и одрживу инвестицију, посебно с обзиром на све мање доступне количине фосилних горива. Осим тога, ако се узму у обзир мање емисије штетних гасова у поређењу с традиционалним горивима, овај приступ се може сматрати ефикаснијим и еколошки прихватљивијим решењем.

Показали смо да постоје бројни аспекти који се често занемарују приликом избора технологије и пројектовања постројења за спаљивање отпада, а који могу имати значајан утицај на крајње резултате у области производње енергије из отпада.

Главни изазови се, међутим, односе на квалитет и квантитет отпада који је намењен за спаљивање. Ови фактори не само да оправдавају енергетску ефикасност постројења него оправдавају и инвестиције у ову врсту инфраструктуре, као и утицај на квалитет животне средине.

Креирање адекватног институционалног оквира неопходно је да би се постигли задовољавајући нивои искоришћења енергије. Ово подразумева пооштрену контролу отпада који се одлаже на депоније, јер, у супротном, постројење може прећи стварне и пројектоване потребе.

Правилно планиране и спроведене иницијативе за добијање енергије из отпада могу резултирати великим количинама енергије, која се може користити за производњу топлотне и електричне енергије. Овим процесом отпад

Фото: Freepik

добива нови живот, претварајући се у користан ресурс неопходан за модерног човека.

Изградња оваквих постројења у Републици Србији која производе енергију из отпада дугорочно је исплативија од одржавања депонија. Осим тога, ова постројења имају значајне еколошке предности, јер емитују мање загађујућих материја и мање су ризична у случају евентуалних удесних ситуација. Зелена решења за алтернативне изворе енергије представљају кључ у модерном добу и треба их разматрати као

приоритет ради смањења количине одложеног отпада и емисије угљен-диоксида.

Закључно, постројења за спаљивање отпада представљају одрживу опцију у контексту глобалних напора за смањење загађења и побољшање енергетске ефикасности. Ова технологија, уз правилно управљање и примену најбољих доступних техника, може значајно допринети остваривању циљева циркуларне економије и смањењу негативног утицаја на животну средину.

References/Литература

- Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) (recast) (text with EEA relevance)
- Law on Waste Management ("Službeni glasnik RS", No. 36/09, 88/10, 14/16, 95/18 – other law and 35/23) [In Serbian]
- Regulation on technical and technological conditions for the design, construction, equipment, and operation of plants and types of waste for thermal treatment of waste, emission limit values, and their monitoring ("Službeni glasnik RS", No. 103/23) [In Serbian]
- Best Available Techniques (BAT) Reference Document for Waste Incineration
- Rios, L., & Picazo-Tadeo, A. J. (2023). Management of the Municipal Waste Stream: Waste into Energy in the Context of a Circular Economy-Economic and Technological Aspects for a Selected Region in Poland. *Sustainability*, 16(15), 6493. <https://doi.org/10.3390/su16156493>, Accessed: 14.5.2025.
- de Wit, M., Hoogzaad, J., Von Daniels, C. The Circularity Gap Report 2020; Ruparo: Amsterdam, The Netherlands, 2020 (6) <https://pacecircular.org/sites/default/files/2020-01/Circularity%20Gap%20Report%202020.pdf>, Accessed: 14. 5. 2025
- EPA Greenhouse Gas Emissions. <https://www.epa.gov/ghgemissions/sources-greenhouse-gas-emissions>, Accessed: 14. 5. 2025.

Mirjana M. Todorović

Ministry of Environmental Protection
Belgrade (Serbia)

A citizen's guide to waste incineration

Summary

Waste incineration is a controversial topic, even in technologically advanced and highly industrialized countries. Due to the complexity of this issue, it is necessary to approach the analysis from a broader perspective that encompasses all relevant aspects of the incineration process. This paper examines not only the technological dimensions but also the institutional conditions that support the implementation of the waste management hierarchy, as well as the principles of proximity and self-sufficiency. Special attention is given to the energy recovery of waste through various incineration and co-incineration technologies, with a focus on mechanisms that enable the control and reduction of harmful emissions.

Keywords: waste incineration, incineration, landfills, pollution, waste-to-energy

Осврт | Review

Александар М. Бабић^[1]

Banja Luka College

Бања Лука (Република Српска - Босна и Херцеговина)

УДК 004.8:316(049.32)

Осврт

Примљен: 26.11.2025.

Прихваћен: 11.12.2025.

doi: 10.5937/napredak6-63034

Друштвена моћ и ново разумевање света у доба вештачке интелигенције

Поводом књиге Кејт Крофорд: *Атлас вештачке интелигенције – Моћ, политика и планетарни трошкови*. Београд: Факултет за медије и комуникације

Када се међу корицама једне књиге може пронаћи како вештачка интелигенција неосетно обликује геополитичке, економске, безбедносне, војне, психолошке, културне и историјске сфере, сматрамо обавезом да је препоручимо широј публици, али када се томе дода да она незамисливом брзином истовремено трансформише техничке и друштвене праксе, институције и инфраструктуре, јасна је наша дужност да јој поклонимо пуну пажњу. Кејт Крофорд (Kate Crawford), водећа научница вештачке

[1] aleksandar.babic@blc.edu.ba ; <https://orcid.org/0009-0005-9356-9128>

интелигенције и материјалних промена које их прате, новом књигом разбија све дилеме и догме о неутралности дигиталних технологија не кријући да су оне у функцији учвршћивања доминантне моћи постојећих глобалних елита, али и продубљивања економских неједнакости, уз све израженији надзор и контролу цивилног становништва. Професорка Универзитета у Јужној Каролини, главна истраживачица у Мајкрософтовој лабораторији у Њујорку и прва гостујућа шефица катедре за вештачку интелигенцију и правосуђе на Вишој нормалној школи у Паризу, разбија табуе о дизајнирању нових технологија јер, у суштини, свака њихова употреба зависи од етичких норми друштва које их користи. Одговорно и зналачки она тврди да AI није ни вештачка, ни интелигентна, јер у потпуности зависи од политичких и друштвених структура: „Због капитала потребног за изградњу AI у великом обиму и због начина перцепције које он оптимизује, системи вештачке интелигенције су неминовно дизајнирани да служе постојећим интересима доминације. У том смислу, вештачка интелигенција је регистар моћи“ (стр. 21).

Од терминолошког разјашњења самог појма до феноменолошког анализирања прецизног појмовног атласа AI, ауторка нуди мноштво практичних примера структурирајући најважније тачке друштвене моћи важне због уоквиривања технологије, политике, капитала и управљања стварношћу. Имагинарна мапа води нас кроз „естетску парадигму визуелног и епистемичку парадигму знања“, помажући нам у својеврсном путовању кроз непознати свет вештачке интелигенције, коју, након читања ове

књиге разумемо на потпуно другачији начин. Крофордова указује на то како рачунарска индустрија циља да у загрљај стисне читав свет, али перспективе остају само технолошки образованим и политички освешћеним друштвеним категоријама. Знање је у вештини да се схвати како функционише систем, на који се начин гради контекстуално окружење с моделима помоћу којих се усмерава пожељна политика. Западни центри моћи сада колонизују јавни простор, који је све само не – неутралан!

Ово штиво неопходно је за разумевање онога што нам се данас дешава, али и за наслуђивање онога што нас чека иза ограничених сазнајних хоризоната. Иако се лаицима представља као чиста технологија и комуникациони алат, у пракси она умногоме зависи од фосилних горива, ретких минерала и тешког људског рада. На пример, литијум је минерал без којег нема савременог рачунарства, па трошкови експлоатације за компаније никако не могу бити лимитирајући, ма колико износили. Да би компјутерске слике биле још савршеније и заводљивије, неопходни су још захтевнији софтвери који траже све више и више енергије. Човекова зависност од технолошких алатки у сенци је еколошких копања: седамнаест ретких елемената неопходно је да би се и даље користили мобилни телефони, лаптопови и најважнији елементи у инфраструктури вештачке интелигенције. Свет треба да зна да су само у прошлој години Гуглови дата центри потрошили близу 23 милијарде литара воде, што је око трећине годишње потрошње Турске. Карбонски отисак AI постаће још видљивији, као што су и гласови еколошких активиста

због изостајања мера еколошке заштите све гласнији, али систем вештачке интелигенције почива на логици крупног капитала израженој у милитаризацији новог светског поретка који не нуди прихватљиву алтернативу. Другим речима, вештачка интелигенција је нова сила која преобликује живот планете, и нације и културе које то схвате имаће предност у односу на друге. „Вештачка интелигенција, у процесу поновног мапирања и интервенисања у свету, јесте политика другим средствима, иако се ретко признаје као таква. Ову политику воде Велике куће AI-ја, десетак компанија које доминирају планетарним рачунарством великих размера“ (стр. 31). То је естрактивна индустрија, чији се успех мери степеном експлоатације неразвијених средина.

Чврсто структуриран садржај књиге кроз седам поглавља разматра тајне, али и добро позната сазнања о рачунарству и вештачкој интелигенцији, увек указујући на дијалектичку блискост технологије и развоја људског друштва. Историјски лук је евидентан, од открића парне пресе која је повећала продуктивност и убрзала кретање капитала, до вештачке интелигенције која ће оптимизовати друштвено одлучивање, контролисати климатске промене и омогућити довољну производњу хране за већ пренасељену планету. Ауторка поседује снажан

критички дух, са изразито јасним ставом о опасностима које *техносолуционизам* доноси с пропагандном мантром.^[2] Игра је софистицирана и лукава: мит о чистој технологији скрива низ „битака и тајних договора“, док највеће трошкове логике сnose земљина атмосфере, океански еко-систем и лоше плаћени радници широм света. Искуство рада се редефинише тако што је надзор све већи, док алгоритми процењују границе коришћења људске снаге. „Лажна аутоматизација не замењује директно људски рад, она га само премешта и распршује у простору и времену“, запажа Крофордова (стр. 75), јер моћне индустрије креативно дизајнирају различите комбинације интеракције рачунарског и људског рада. Неуронске мреже, логистичка регресија и стабла одлучивања мали су део репертоара машинског учења, којим се за неколико тренутака прегледају милиони имејлова, фотографија или туђих говора. Флоскуле о „рударењу података“ или фразе да су подаци „нова нафта“ реторички камуфлирају вековну праксу моћних колонизатора: ако природа више није жива већ чини фонд бесплатних залиха, онда ни подаци нису лични већ су исплатива компанијска инвестиција.^[3] Ту препознајемо колонијални образац примењиван у раним фазама територијалног освајања – од туђе земље (*terra nullius*) до туђих података (*cookies*)

[2] Према *Кембрицовом речнику*, *техносолуционизам* представља идеју да се „сви проблеми могу решити технологијом, иако истина може бити сложенија“. То значи да у друштвеним наукама појам има негативну конотацију, коју критичари виде у појави тзв. капиталистичке модерности која фаворизује само економски раст.

[3] „Рећи да су подаци ‘нова нафта’ не значи само истаћи њихову исплативост, већ и сакрити проблеме фосилне индустрије: од трошкова нафтне и рударске индустрије, уговорног ропства, геополитичких сукоба, исцрпљивања ресурса и последица које превазилазе временске оквире једног животног века“, наводи Крофорд (стр. 118)

– шири се неолиберални поглед на тржиште информација као на главно мерило вредности. Крофордова ту појаву именује као идеологију података, упозоравајући на последице у области политичко-безбедносног деловања: „Када су подаци пуки облик капитала, онда је све оправдано и сви простори се могу подвргнути све инвазивнијим средствима датификације“, закључује она.

Велику вредност ове књиге чине једноставност и приступачност обичном човеку, којем за њено разумевање и тумачење не треба експертски ниво знања. Титани технолошке индустрије постали су такви захваљујући наивности људи који су им сами понудили своје породичне албуме, пословне фотографије, војне вежбе – превиђајући да тако огољују сопствену приватност. Етика се посматра са дистанце, баш као и заштита јавних добара. AI није неутрална, при чему алгоритми издвајају дискриминаторна или пристрасна поступања, што се у садржајима детаљно анализира. „Типична структура једне епизоде у текућем наративу о пристрасности у AI-ју почиње тако што истраживачки новинар или инсајдер открије како одређени AI систем производи дискриминаторне резултате. Прича затим постаје општепозната, а компанија о којој је реч обећава да ће се позабавити датим проблемом. Затим се систем замењује новим, или се врше техничке интервенције како би се произвели резултати већег паритета. Ти резултати и техничке исправке остају тајни у власништву

компаније, а јавности се говори да може бити сигурна да је болест пристрасности 'излечена'.“^[4] Одабир информација које ће вештачка интелигенција користити у тренажном раду и техничким системима важна је за исправност добијених резултата, али право питање је – Ко одлучује какви ће се критеријуми примењивати? „Историје класификације нам показују да најштетнији облици људске категоризације – од система апартхејда до патологије хомосексуалности – нису просто ишчезли под лупом научних истраживања и етичке критике“, издвајајући значај политичког организовања и вишегодишњих медијских кампања. У дигиталном сазвежђу и осећања могу бити препозната и ухваћена у мрежу стандардних образаца понашања, али ако машинама оставимо на вољу да их конструише и обликује, очекује нас доба диригованих револуција. У том контексту тумачимо и закључке о слабљењу улоге држава и нација уместо којих функционишу сложене, испреплетене мреже мултинационалних и мултилатералних програма, инфраструктура и рада. Препуштање кључних државних функција технолошким предузетницима осетиће се кроз феномен аутсорсоване државе у којој се суверенитет територије мења за суверенитет података. „Свемир постаје крајња империјална амбиција, симболишући бекство од ограничења Земље, тела и закона“, поентира ауторка, најављујући нову колонију у којој ће живети натчовек растерећен било каквих биолошких, друштвених, етичких или еколошких граница.

[4] Tristan Greene, „Science May Have Cured Biased AI“, The Next web, 28. октобар 2017, доступно на: <https://thenextweb.com/artificial-intelligence/2017/10/26/scientists-may-have-just-created-the-cure-for-biased-ai>

Кејт Крофорд је саветница за јавне политике у Уједињеним нацијама, Белој кући и Европском парламенту, где често говори о политичком дизајну и примени вештачке интелигенције. Када поручује да обликовање знања, комуникације и друштвене моћи данас директно зависи од

обима вештачке интелигенције коју држава користи, треба јој веровати. Пажљивим читањем овог дела можда ћемо боље разумети страх о којем ауторка говори како од појединачне, тако и од колективне смрти – „страх да нам време заиста истиче“.

References / Литература

Crawford, K. (2025). *Atlas of Artificial Intelligence: Power, Politics, and Planetary Costs*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije. [In Serbian]

Сећање на
Љубицу Бубу Миљковић
(1949–2025)

Весна В. Башић^[1]

Уредник трилогије О српској уметности с љубављу

УДК 069:929 Миљковић Љ.
Информативни прилог
Примљен: 16.12.2025.
Прихваћен: 22.12.2025.
doi: 10.5937/napredak6-63536

Љубица Миљковић – Леџбеница душе

Љубица Миљковић – прегалаштво за памћење

Слово Бог да

Љубица Буба Миљковић (Београд, 2. јануар 1949.
– Београд, 26. мај 2025).

Завршила је студије историје уметности на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Радила је кратко као секретар Одељења за историју уметности и библиотекар у Републичком заводу за заштиту споменика културе. Била је кустос Народног музеја Србије од 1984. до 2015. године; радила је у Кабинету графике, а затим је била задужена и водила Збирку југословенског сликарства XX века. После положеног стручног испита, стекла је звање вишег кустоса, потом и музејског саветника. Истраживала је српско сликарство XX века и историју Народног музеја Србије, где је радила. Бавила се и ликовном критиком. Била је члан селекционих комисија, жирија за награде и савета галерија.

Аутор је више десетина тематских или пригодних изложби, научних студија, стручних радова,

Љубица Буба Миљковић

Фото: Enter media

каталога и монографских публикација. Сценариста је три телевизијске документарне емисије под насловом „Тајне Народног музеја”, као и више десетина прилога за Школско-образовни програм РТС. Одржала је на стотине предавања

[1] vesnabasic60@gmail.com

Вече сећања на Љубицу Бубу Миљковић, Галерија '73 у Београду, новембар 2025. године.

Фото: Enter media

на Коларчевим универзитету, Педагошком факултету и установама културе широм Републике Србије. Покренула је и уређивала лист *Гласник Друштва пријатеља Народног музеја*.

Почасни је члан Друштва српских уметника „Лада“. Дародавац је и члан Скупштине Матице српске у Новом Саду. За свој вишедеценијски предани рад, посвећеност струци и унапређење музејске професије, добила је

више захвалница, награда и значајних професионалних признања.

Добитник је Награде за животно дело „Михаило Валтровић“, коју додељује Музејско друштво Србије за врхунски допринос националној култури за област истраживања, заштите, коришћења, прикупљања и представљања покретног културног наслеђа. У госпођи Љубици Буби Миљковић имали смо ретку и драгоцену

Вече сећања на Љубицу Бубу Миљковић, Галерија '73 у Београду, новембар 2025. године.

Фото: Enter media

сарадницу на пољу чувања и афирмације српске културне, уметничке и духовне баштине. Њена дела су, подједнако и потврда непрекидног човековог промицања између стварности и визије, земље и неба, материјалног и духовног, потврда о крхком чувству које у човеку настаје и нестаје, пулсирајући животом самим.

Као настављач започетог, трагалац и срчани борци – раденик у славу Бога, рода и отаџбине,

задужила нас је својим прегалаштвом, знајући *да само дела љубави осћају*. Праву добробит њеног прегнућа, осетиће читаоци и они који долазе.

О захвалности и љубави сведоче њен живот и музејска деоница овековечени у капиталном трокњижу *О српској уметности с љубављу*, у издању Фондације „За српски народ и државу”.

Призив радости и доброте

Бубино појуће срце

„На видик целоме свету, који ће узвикнути:
Гле, Срби!”
Милош Црњански, *Сеобе*, књ. I

Љубица Буба Миљковић (1949–2025) целом својом личношћу и својим посвећеним и преданим радом, припадала је и служила своме роду, налазећи у томе припадању највећу своју обавезу, а у томе служењу највећу своју радост. Са горчином сазнања о трагедији српског народа, али и са ширином човека који сагледава дубље и дуже, токове живота и историје, она је одолевала грубостима времена чији смо савременици – јер она је знала *да само дела љубави остају*.

Њено академско прегнуће на свеобухватном испитивању сложених тема у разноврсном и богатом националном уметничком и књижевном стваралаштву, почива на знању, посвећености, стрпљењу и вери у *савршени закон слободе*. А њена молитва Творцу и неутољива жеђ да созерцава Истину и Пут, снажили су је да извесност будућности види у *служби свейлосћи*.

Из тог призива и одзива, Љубица Миљковић је свим својим бићем, наслеђем, схватањима и уверењима, била окренута небеским висинама, а из тога сагласја проистекли су њени светоназори и стваралачки мотиви. Несумњиво, ово је било могуће достићи само виђењем и увиђањем општег и националног историјског, културолошког и уметничког контекста, доказујући

да уметност превазилази националне оквире и припада светској уметничкој баштини. Љубица Миљковић је, са дугогодишњим кустоским искуством и раскошним књижевним талентом, на основу чињеница и слојевитих и разноврсних података из архивских извора, уцелинила живот, сликарство и уметничка дела одабраних српских сликара – који потврђују пут „славе и части”.

Буба се трудила да свака њена ликовно-књижевна бројаница, идеја, идеала, тежњи и описа уметника и дела, допринесе да се извесни занемарени, а тако важни проблеми наше културе, духовности, и васпитања, и у књигословској пракси расветле, и утичу на наше облагорођавање, као и на то, да се превреднују неке наше заблуде и оплемени свакодневица.

Носила је у себи чежњу за смирајем и смислом – потврђујући да смрти нема, само сеоба, стварних или метафизичких. Суштаствено, има значење тихог, кротког живота са Смислом. У сазнајном смислу, Буба је следила мисао Божи-дара Кнежевића да су „речи живе слике ствари” и зато им враћа аналогни кључ повезивања кроз симболе, а њихову првобитну моћ представе стварности, видела као непрестане преображаје речи – које воде пуноћи њиховог значења.

Љубица Миљковић нас је, својим знањем и дугогодишњим кустоским искуством, упутила у сложене историјске истине, уметничке путеве и природу сликарског стваралаштва, уметничке укрштаје и висине српских сликара током једног века. Она износи сажето и узбудљиво колико је живот од ових уметника захтевао самопрегоре и тегобе, напоре и муке, горчине, неспоразуме и неизвесности. Наративно неусиљено, мисаоно засновано на убеђењу и вери да прошлост

има живе и делотворне слојеве, оне који зраче, у сваком времену.

Кроз сав њен живот, где год да се кретала, о чему год је промишљала, над свим што је радила и писала – Љубица Миљковић је у непосредној близини видела тајанствену *светлост уметносћи*. Уметност доприноси уцелињеној радости теологије. Љубица је спознала ову тајну уметничког стварања – у посвећеном хваленију Божанског Логоса. Ако су за дубоке мисли потребна животна искуства која су изван граница могућег и често надилазе моћи схватања, ако је за позвање којег се прихватила потребна велика снага, Буба је поседовала и једно и друго. Била је обдарена способностима дубоког промишљања, са смислом за строга методска правила мишљења и афинитетом за стрпљива и дуготрајна проучавања.

Свако ко је бар једном био у сусрету или разговору с Бубом, осетио је њен однеговани мир. У њеном лику и држању исијавала је душевно-ментална снага унутрашњег света који у себи титра и сагорева, али је споља миран и недодирљив.

Човек је увек тајновито спреман, колико за своје мисли толико и за оне које долазе до њега, као што је неком чудесном силом увек

припремљен за осећања која ће се ушуњати у његову душу. Отац Тадеј Витовнички је имао поука таман онолико колико је душа код њега дошло на исповест, али од свих, опет неком промишљу, у овом свету су остале најпознатије његове речи: „*Какве су њи мисли, њакав њи је живој*”. Буба их је свакодневно понављала и себи и својим пријатељима. Следећи поуку оца Тадеја, сматрала је да човек када влада мислима, показује духовно здравље.

Буба је тражила светионик у сваком времену, ослонац у свакој невољи, путоказ у свакој чежњи, светлост у свакој тами, веру у бољитак, у смисао трајања у овом свету, у васиони. Своје знање и искуство радо је преносила другима. Сви носимо такву слику о њој. Увек је била у служби хуманости. Неуморна у давању љубави. Буба је увидела и уверила се у то да управо Божански тренуци живота сачињавају истинску супстанцу света; и да човек са појућим срцем јесте острво Божије – Његов светионик, Његов посредник.

На земљи постоји само једна истинска срећа, и та срећа је блаженство *волећеи* и *појућеи срца*: јер оно већ за живота ураста у духовну суштину света и суделује у Царству Божијем.

Списак рецензената
за научни часопис *Напредак* у 2025.
List of peer reviews
for the journal *Progress* in 2025

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Аврамовић, Зоран	Доктор наука	Институт за педагошка истраживања, Београд	Научни саветник
Avramović, Zoran	PhD	Institute for Educational Research, Belgrade	Principal Research Fellow
Арацки, Зоран	Доктор наука	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет	Ванредни професор
Aracki, Zoran	PhD	University of Niš, Faculty of Philosophy	Associate professor
Бабић, Милош	Доктор наука	Универзитет у Бањој Луци, Академија умјетности	Редовни професор
Babić, Miloš	PhD	University of Banja Luka, Academy of Arts	Full Professor
Бајић, Предраг	Доктор наука	Универзитет Унион- Никола Тесла Факултет за спорт	Доцент
Bajić, Predrag	PhD	Union-Nikola Tesla University Faculty of Sport	Assistant Professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Балтезаревић, Боривоје Baltazarević, Borivoje	Доктор наука PhD	Институт за српску културу Приштина – Лепосавић Institute for Serbian culture Priština – Leposavić	Научни сарадник Research Fellow
Благојевић, Вељко Blagojević, Veljko	Доктор наука PhD	Институт за међународну политику и привреду, Београд Institute of International Politics and Economics, Belgrade	Виши научни сарадник Senior Research Fellow
Бојанић, Бојан Bojanić, Bojan	Доктор наука PhD	Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет University of Priština, in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law	Редовни професор Full Professor
Врањеш, Александар Vranješ, Aleksandar	Доктор наука PhD	Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука University of Banja Luka, Faculty of Political Sciences	Доцент Assistant Professor
Вуксановић, Дивна Vuksanović, Divna	Доктор наука PhD	Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности University of Arts in Belgrade, Faculty of Dramatic Arts	Редовни професор Full Professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Гајић, Александар Gajić, Aleksandar	Доктор наука PhD	Институт за европске студије, Београд Institute of European Studies, Belgrade	Научни саветник Principal Research Fellow
Глишин, Вања Glišin, Vanja	Доктор наука PhD	Институт за политичке студије, Београд Institute for Political Studies, Belgrade	Научни сарадник Research Fellow
Дрид, Патрик Drid, Patrik	Доктор наука PhD	Универзитет у Новом Саду, Факултет спорта и физичког васпитања University of Novi Sad, Faculty of Sport and Physical Education	Редовни професор Full Professor
Елезовић, Звездана Elezović, Zvezdana	Доктор наука PhD	Институт за српску културу Приштина - Лепосавић Institute for Serbian culture Priština – Leposavić	Виши научни сарадник Senior Research Fellow
Зарић, Иван Zarić, Ivan	Доктор наука PhD	Универзитет одбране, Институт за стратегијска истраживања University of Defense, Strategic Research Institute	Научни сарадник Research Fellow
Илић, Душан Ilić, Dušan	Доктор наука PhD	Институт за европске студије, Београд Institute of European Studies, Belgrade	Научни сарадник Research Fellow
Јокић, Александар Jokić, Aleksandar	Доктор наука PhD	Portland State University Portland State University	Професор филозофије Professor of Philosophy

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Кајтез, Илија Kajtez, Ilija	Доктор наука PhD	Универзитет Сингидунум, Факултет за политичке студије и безбедност Singidunum University, Faculty of Political Studies and Security	Редовни професор Full professor
Калик Марио Kalik Mario	Доктор наука PhD	Институт за политичке студије, Београд Institute for Political Studies, Belgrade	Научни сарадник Research Fellow
Ковачевић, Мирјана Kovačević, Mirjana	Доктор наука PhD	Висока школа за комуникације, Београд Higher School of Communications, Belgrade	Доцент Assistant Professor
Милашиновић, Срђан Milašinović, Srđan	Доктор наука PhD	Криминалистичкополицијски универзитет, Београд University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade	Редовни професор Full professor
Митровић, Љубиша Mitrović, Ljubiša	Доктор наука PhD	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет University of Niš Faculty of Philosophy	Професор емеритус Professor emeritus
Николић, Неда Nikolić, Neda	Доктор наука PhD	Универзитет у Крагујевцу, Факултет техничких наука University of Kragujevac, Faculty of Technical Sciences	Ванредни професор Associate Professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Перић, Ненад Perić, Nenad	Доктор наука PhD	Институт за српску културу Приштина – Лепосавић Institute for Serbian culture Priština – Leposavić	Виши научни сарадник Senior Research Fellow
Пршић, Милоје Pršić, Miloje	Доктор наука PhD	Универзитет одбране, Војна академија, Београд University of Defense, Military Academy, Belgrade	Редовни професор Full Professor
Стаменковић, Слободан Stamenković, Slobodan	Доктор наука PhD	Универзитет Мегатренд, Факултет за пословне студије Megatrend University, Faculty of Business Studies	Редовни професор Full Professor
Стекић, Ненад Stekić, Nenad	Доктор наука PhD	Институт за међународну политику и привреду, Београд Institute of International Politics and Economics, Belgrade	Виши научни сарадник Senior Research Fellow
Томић, Бобан Tomić, Boban	Доктор наука PhD	Висока школа за комуникације, Београд Higher School of Communications, Belgrade	Ванредни професор Associate Professor
Ћаловић, Драган Ćalović, Dragan	Доктор наука PhD	Факултет савремених уметности, Београд Faculty of Contemporary Arts, Belgrade	Редовни професор Full professor

Име и презиме / Name Surname	Титула / Academic degree	Афилијација / Affiliation	Звање / Academic position
Шмакић, Катарина	Доктор наука	Факултет за дипломатију и безбедност, Београд	Доцент
Šmakić, Katarina	PhD	Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade	Assistant Professor